FACULTEIT LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE

DE LYCEUM CLUB VAN BELGIË (1910-1941): EEN (INTER)NATIONALE VROUWENCLUB EN ONTMOETINGSPLAATS VOOR KUNSTENARESSEN

Aantal woorden: 16.486

Margaux De Bie
Studentennummer: 02203802

Promotor: Dr. Apolline Malevez

Bachelorproef voorgelegd voor het behalen van de graad bachelor in de kunstwetenschappen

Academiejaar: 2025 – 2026

1 INHOUD

2 **ABSTRACT** **5**

3 **INLEIDING** **6**

4 **GESCHIEDENIS** **10**

4.1 Het internationale ontstekingspunt en de stichting van de Lyceum Club in België 10

4.2 De Lyceum Club gesitueerd in het feministische netwerk van België 12

4.3 De koloniale banden van de Lyceum Club 15

4.4 De Lyceum Club: politiek neutraal feminisme, 'bourgeois' feminisme of onderdeel van de vrouwenbeweging 16

4.5 De blijvende invloed van de Lyceum Club 17

4.6 De tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club in relatie tot de zogenaamde 'Galerie Lyceum' 18

4.7 Conclusie 19

5 **WERKING** **21**

5.1 De missie van de Lyceum Club 21

5.2 De velden van activiteit van de Lyceum Club 21

5.3 Voorgangers en contemporaine tegenhangers van de Lyceum Club in Brussel 25

5.4 De procedure om lid te worden van de Lyceum Club 26

5.5 De financiële werking van de Lyceum Club 28

5.6 Conclusie 28

6 **DISCOURSANALYSE** **30**

6.1 Het discours gehanteerd tegenover de Lyceum Club gekaderd 30

6.2 De (onder)waardering van de Lyceum Club 31

6.3 De 'natuurlijke' minderwaardigheid van vrouwen 32

6.4 Subtielere bijdrages tot het discours 32

6.5 De kadering van het feminisme en uitzonderingen op het narratief 33

6.6 Conclusie 35

7 **CONCLUSIE** **36**

8 **BIJLAGEN** **39**

9 **BIBLIOGRAFIE** **51**

10 **Illustratieverantwoording** **85**

11 **11 Appendix** **86**

2 ABSTRACT

In 1910 opende Marie Popelin een Belgische vestiging van de Lyceum Club, een internationale vereniging die vrouwen in diverse (professionele) velden ondersteunde. De club ontving een groot aantal kunstenaressen in haar tentoonstellingsruimte en fundeerde een netwerk voor die kunstenaressen. De Lyceum Club van België is een onderbelichte vrouwelijke vereniging uit de eerste helft van de twintigste eeuw. De afdeling van schone kunsten is vergelijkbaar met de vrouwelijke kunstverenigingen *Cercle des Femmes Peintres, Cercle des Femmes Artistes, Le Labeur Féminin*, et cetera. De studie beoogt om een analyse te maken van de geschiedenis en werking van de club, het gebruik van de tentoonstellingsruimte en het discours rondom de club in de pers. Daarnaast poogt het de (inter)nationale netwerken van de club te onderzoeken en de club te situeren binnen contemporaine (feministische) netwerken. Een focus op de kunstafdeling staat toe een netwerk van kunstenaressen te ontbloten en een vrouwelijke tentoonstellingsruimte in Brussel in de kijker te zetten. Aan de hand van archivalia, contemporaine persartikels en secundaire literatuur wordt nagegaan hoe de vereniging zich organiseerde. Om een expliciet feministische analyse van het onderwerp te bekomen hanteert de auteur methodes van feministische (kunst)historische studies. Aan de hand van bronnenmateriaal en feministische methodes om die te lezen gaat de auteur in op de vraag: 'Wat was de Lyceum Club van België, hoe functioneerde de club en hoe stond die in relatie tot de sociopolitieke omstandigheden in de eerste helft van de 20e eeuw in België?'

3 INLEIDING

> The question "Why have there been no great women artists?" has led us to the conclusion, so far, that art is not a free, autonomous activity of a super-endowed individual, "influenced" by previous artists, and more vaguely and superficially, by "social forces," but rather, that the total situation of art making, both in terms of the development of the art maker and in the nature and quality of the work of art itself, occur in a social situation, are integral elements of this social structure, and are mediated and determined by specific and definable social institutions, be they art academies, systems of patronage, mythologies of the divine creator, artist as he-man or social outcast. [1]

Linda Nochlin wees in *Why have there been no great women artists?* onder meer institutionele onderdrukking aan als een oorzaak voor het ontbreken van 'vrouwelijke meesters' in het verleden.[2] Na het vinden van 'vrouwelijke meesters' tijdens het onderzoeksproces voor het boek *Women Artists,* disputeerde ze die eerdere stelling in het essay *Starting from scratch: the beginnings of feminist art history* .[3] De institutionele onderdrukking van kunstenaressen als een belemmerende factor voor hun artistieke carrières blijft een relevante factor in de geschiedschrijving omtrent kunstenaressen. Het biedt één verklaring voor het gebrek aan 'vrouwelijke meesters' (in de kunstgeschiedenis), maar net door die institutionele onderdrukking ontstonden alternatieve plaatsen voor vrouwen. De Lyceum Club van België (1911-1940) was een organisatie die zich aanbood als platform voor vrouwen in het algemeen, alsook kunstenaressen. De tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club was een ruimte georganiseerd door en voor kunstenaressen. Het was een tegenhanger voor de vele tentoonstellingsruimtes georganiseerd voor hun mannelijke collega's. De club was een plaats waar kunstenaressen konden samenkomen om te debatteren, exposeren en (inter)nationale banden te smeden.[4] De Lyceum Club was dan ook een lokale vestiging van een internationale organisatie opgericht in Londen door Constance Smedley (1876-1941) in 1903.[5] Marie Popelin (1846-1913) fundeerde in 1908 de Belgische vestiging van de Lyceum Club in Brussel.[6] Al in 1923 had de club vestigingen in Parijs, Londen, Florence en Zürich, maar tevens verder van huis in Melbourne en Sydney, et cetera.[7] Leden van de club konden vestigingen in andere landen, of zelfs continenten, bezoeken en bijgevolg maakte de club internationale banden tussen vrouwen mogelijk. Aldus werd de Lyceum Club doorheen de eerste helft van de 20e eeuw een gereputeerd instituut met een educatieve en sociale functie, en een uitzonderlijke publieke dienstverlening voor vrouwen.

De leden van de Lyceum Club van België sloten zich aan bij één van de afdelingen van de club zoals schone kunsten, literatuur en journalistiek, muziek, wetenschappen en sociale oeuvres.[8] Tevens konden leden zelf een afdeling oprichten naargelang hun interesse indien ze genoeg leden vonden om zich voor die interesse in te zetten. Daarnaast konden ze educatieve conferenties en muziekavonden bijwonen alsook zelf organiseren.[9] Verder hadden leden de keuze om te logeren in één van de kamers voorzien door de organisatie en te dineren in de club.[10] Ook konden ze gala's en recepties voor internationale sterren frequenteren en organiseren.[11] Daarbovenop stelde de Lyceum Club een tentoonstellingsruimte ter beschikking voor haar leden waar kunstenaressen exposeerden, zowel in groep als individueel, en hun werken konden verkopen.[12] Hoewel de club zijn deuren sloot in 1941, ging het engagement niet

---

[1] Linda Nochlin, "Why have there been no great women artists", in *Women Artists: The Linda Nochlin reader*, ed. Maura Reilly (Thames & Hudson Ltd, 2020), 52.

[2] Linda Nochlin, "Why have there been no great women artists", in *Women Artists: The Linda Nochlin reader*, ed. Maura Reilly (Thames & Hudson Ltd, 2020), 46.

[3] Linda Nochlin, "Starting from scratch: the beginnings of feminist art history", in *Women Artists: The Linda Nochlin reader*, ed. Maura Reilly (Thames & Hudson Ltd, 2020), 198.

[4] Nelly Lecrenier, "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco," *La Ligue*, 1910, 75 ; Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 3, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[5] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_I.pdf , 3.

[6] Lyceum Club, *Statuts,* 1923, Collection Fauconnier 990, 4, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[7] Lyceum Club, *Statuts,* 1923, Collection Fauconnier 990, 4, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[8] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 5-6, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[9] L. de I.,"Cours et conférences," *La Libre Belgique*, 13 maart 1920, 4; "Les conferences : Les femmes et la lutte contre le cancer – par le prof. Bayet," *La Nation Belge*, 21 november 1923, 3 ; "Théâtre et concerts," *La Libre Belgique*, 14 oktober 1924, 5; "Au Lyceum de Belgique," *L'étoile Belge*, 22 juni 1932, 3.

[10] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990,, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[11] "Mme Nyrop au Lyceum Club de Belgique," *L'Indépendance Belge*, 4 april 1925, 2 ; "Communique," *La Nation Belge*, 20 december 1927, 2 ; "Au Lyceum," *Le Soir*, 26 december 1928, 2 ; "Amelia Earhart à Bruxelles," *L'étoile Belge*, 11 juni 1932, 4.

[12] Ray Nyst,"Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise.," *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 december 1912, 418-419.

verloren en inspireerde de club de inmiddels overleden Marie-Claude Stefanovich om de club te heropenen in 2009.[13] Thérèse Hellström de Jambline, de huidige presidente van de Belgische vestiging van de Lyceum Club, leende zich voor een interview met de auteur op 18 mei 2026. Het interview is op vraag van Thérèse Hellstörm de Jambline niet opgenomen en niet toegevoegd als bijlage. De focus van dit onderzoek blijft dan ook de 20e-eeuwse periode van de Lyceum Club, vanwege het rijke en onontdekte verleden die een plaats verdient in de Belgische kunstgeschiedschrijving.

Marie-Thérèse Coenen, France Huart en Sophie Periera onderzochten de Lyceum Club in relatie tot *Centre Féminin d'Education Permanente* in *Centre Féminin d'Education Permanente : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*.[14] Vanwege de focus van het onderzoek op *CFEP* is de belangstelling voor de Lyceum Club in dat onderzoek beperkt tot kruispunten tussen de twee organisaties. Daarnaast maken enkele auteurs losse vermeldingen naar de Lyceum Club van België in hun studies, toch vormde de Lyceum Club van België nooit het focuspunt van een studie.[15] Andere vestigingen van de club in Londen, Parijs en Queensland zijn al onderzocht, en de vestiging van Madrid in het bijzonder is een onderwerp dat verschillende toegewijde onderzoekers hebben behandeld.[16] Merendeel van de vestigingen blijven ononderzocht, waardoor een rijke geschiedenis van de Lyceum Club in de 20e eeuw ongekend blijft. Daar behoorde de Lyceum Club van België tot voor kort toe, waardoor de tentoonstellingsruimte van de club onderdeel werd van een dubieus narratief. Een anonieme auteur publiceerde op Wikipedia een problematische vermelding van een zogenaamde 'Galerie Lyceum'.[17] De webpagina citeert 'eigen notities' als bron en beschrijft 'Galerie Lyceum' als een autonome galerie opgericht door kunstenaressen.[18] Enkele auteurs publiceerden gelijkaardige beschrijvingen over de zogezegde 'galerie', zoals Christiane Struyvens in *Wie is bang voor kunstenaressen?*.[19] Ook Jonas Bruyneel vermeldde die informatie in zijn tentoonstellingsrecensie 'Anna Boch: een impressionistische reis ' gepubliceerd in het tijdschrift *OKV*.[20] Daarentegen vermeldde de tentoonstellingscatalogus en bezoekersgids van die tentoonstelling in MuZee de 'Galerie Lyceum' niet.[21] Vanwege het ontbrekend archiefmateriaal en de afwezigheid van vermeldingen met betrekking tot de zogenaamde 'galerie' in de contemporaine pers kan geconcludeerd worden dat de galerie niet bestond. Door een foutieve samentrekking van informatie werd de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club als een autonome 'galerie' gepercipieerd.

Mogelijks bewerkstelligde het beperkte onderzoek naar de Lyceum Club van België de verwarring. Daarnaast zijn de archiefstukken in verband met de Lyceum Club beperkt en gedecentraliseerd, wat verdere verwarring in de hand werkt. Regula Bubb-Abderhalen, een medewerkster van het internationale archief van de Lyceum Club in Zürich, duidde initieel de hedendaagse Lyceum Club aan als mogelijke bewaarder van het archief van de Lyceum Club.[22] De lokale vestiging van de hedendaagse club bezit echter geen archiefmateriaal in verband met de eerste periode van de Lyceum Club. Ook in het stadsarchief van Brussel bevonden zich slechts enkele archiefstukken. Mogelijk was de collectie ooit groter maar verwoestte de Duitse bezetter in 1944, als onderdeel van de 70.000 archiefstukken die ze vernietigden, archivalia met betrekking tot de Lyceum Club.[23] De archiefstukken van de Lyceum Club bevonden zich voornamelijk in het internationale archief van de Lyceum Club in Zürich. Andere losse stukken bevonden zich in het Archief voor Hedendaagse Kunst in België, het archiefcentrum van het Mundaneum in Mons en het archief van het museum van geschiedenis in Brussel. Omdat verschillende kunstenaressen die exposeerden bij de Lyceum Club ook exposeerden bij *Cercle*

---

[13] Thérèse Hellström de Jamblinne, 'e-mail aan de auteur', 10 april 2026.

[14] Marie-Thérèse Coenen (regie), France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, (Centre Féminin d'Education Permanente, 2006), 11, Brussel: Carhif-AVG :A/02.1/2006/1.

[15] Marthe Bulkaen,"'Vrouwententoonstellingen' tijdens de eerste feministische golf in België (1888-1918) – samen sterk... of niet?", (masterproef, Universiteit Gent, 2023-2024), 20-21; Jakob Vandenberghe,"Van de Schoolbank tot het salon: Vrouwelijke keramiekschilders in België. 1865-1914", (masterproef, Universiteit Gent, 2023-2024), 79, 178, 183, 203; Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle années 1970', *courrier hebdomadaire* van CRISP, n°7 editie 2012-2013, 2009, 9 en 18.

[16] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_I.pdf, 1-11; Shirley Mangini, 'The Lyceum Club's Madrid: a feminist refuge in a hostile capital', in *Asparkía Investigació feminista* , 2013; Kay Ferres, 'The Lyceum Club and the Making of the Modern Woman', in *Queensland Review*, n°21 – 1, 2014, 62-71; María Jesús Horta, 'El *Lyceum Club.* Un foca de modernidad en el Madrid de entregeurras', in Ispanyol dili edebiyati arastirmalari, (Istanbul: 2020), 129-148; Lucia Rosseli, 'The literary events of a women's Club: the Lyceum Club of Florence', in *JLIS.it* n°3 – 15, 2024.

[17] S.n.,"Galerie Lyceum," s.d. laatst geraadpleegd 9 maart 2026, https://nl.wikipedia.org/wiki/Galerie_Lyceum.

[18] S.n.,"Galerie Lyceum," s.d., laatst geraadpleegd 9 maart 2026, https://nl.wikipedia.org/wiki/Galerie_Lyceum.

[19] Christiane Struyven, *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen: Belgische kunstenaressen van 1880 tot nu* (Lannoo, 9 oktober 2025), 14 en 46.

[20] Jonas Bruyneel, 'Anna Boch, een impressionistische reis', in *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 1 juli 2023, 25;

[21] Virginie Devillez (redacteur), Stefan Huygebaert en Wendy Van Hoorde, *Anna Boch: een impressionistische reis*, (Veurne: Hannibal Books, 2023); Mu.ZEE, "Bezoekersgids: Anna Boch – een impressionistische reis," Oostende: Mu.Zee, 2023.

[22] Regula Bubb, 'e-mail aan de auteur', 25 november 2025.

[23] Alexia Coussement, "Kan men bloemen kweken in de hel? De Belgische kunsthandel tijdens de Eerste Wereldoorlog", (masterproef Universiteit Gent, 2015-2016), 6-7.

Littéraire et Artistique werd ook het archief van Frédéric de Smet in de Boekentoren van de Universiteit Gent geconsulteerd. Het archief bevatte echter geen relevante informatie in verband met de Lyceum Club. De persoonlijke archieven van de kunstenaressen die in de Lyceum Club tentoonstelden bevatten mogelijks meer archivalia. De Lyceum Club ontving een groot aantal kunstenaressen waardoor de onderzoeksperiode van deze bachelorproef te beperkt was om het persoonlijk archief van elke kunstenares na te gaan.

Desondanks de beperkte hoeveelheid van het archiefmateriaal, vormden briefwisselingen, brochures, ledenlijsten, uitnodigingen, foto's en contemporaine recensies een basis om de stichting en de bredere geschiedenis van de Lyceum Club van België te schetsen. De geschiedenis van de club vormde de basis om analyse te maken van de nationale banden en de blijvende invloed van de club. Aansluitend op de studie van de geschiedenis van de club werd de missie en de organisatie van de afdelingen in vraag gesteld. Daarnaast probeerde het onderzoek ook de dagdagelijkse werking van de club te verduidelijken door de procedure om lid te worden en de financiële werking van de club uit te lichten. De focus op de kunstafdeling en de tentoonstellingsruimte van de organisatie stond toe om exposities van kunstenaressen in de kijker te stellen. Om verdere studies naar de Lyceum Club en de kunstenaressen die er exposeerden te faciliteren, is aansluitend op deze bachelorproef een appendix voorzien met namen van kunstenaressen vermeld in contemporaine recensies, ledenlijsten en catalogussen van de Lyceum Club. Linda Nochlin wees erop dat kunstenaressen toevoegen in de kunstgeschiedenis niet voldeed en benoemde de nood aan een bredere analyse van de omstandigheden die kunstenaressen belemmerden om het statuut 'meester' te behalen.[24] Ook kunsthistorica Maria Antonietta Transfori onderscheid in 'Elles deviendront des peintres' twee manieren waarop kunsthistorici kunstenaressen doen intreden in de kunstgeschiedenis.[25] Ze benoemt die stromingen als 'L'histoire additionnelle' en 'L'histoire déconstructive', en definieert ze als volgt : "(...,) la première vise à restituer leur nom et leur histoire à toutes ces femmes artistes oubliées, et la seconde se demande quels types de discours – c'est-à-dire quelles constructions sociales légitimes – créent l'artiste."[26] Het opstellen van een appendix en het in kaart brengen van een nog nooit eerder onderzochte organisatie doet dit onderzoek behoren tot 'L'histoire additionelle'. Om niet enkel een descriptieve geschiedenis van de Lyceum Club op te stellen werd een analyse van het discours rondom de Lyceum Club gemaakt. Daarnaast werd de club gesitueerd in het feministische netwerk van België en werd de sociopolitieke context van vrouwen in België betrokken bij de analyse van de club. Zodoende behoort deze bachelorproef, weliswaar in mindere mate, tot 'L'histoire déconstructive'.

Ook Joan W. Scott, actief in de bredere feministische geschiedschrijving, benoemt de toevoeging van vrouwen aan historische narratieven niet als een doel op zich, maar als een startpunt voor "(...), a criticial operation that uses the past to disrupt the certainties of the present and so opens the way to imagining a different future."[27] Het onderzoek naar de Lyceum Club van België wijst de hedendaagse lezer mogelijks op de 'agency' die kunstenaressen ingezet hebben om in een vijandige omgeving te navigeren. Wat mogelijks leid tot een nieuwe lezing van de situatie van kunstenaressen in de eerste helft van de 20e eeuw. Het netwerk en de sociopolitieke omstandigheden die een kunstenaar of kunstenares ondersteunt en aanmoedigt heeft vanuit het romantische idee van het 'eenzame genie' een problematische connotatie binnen de kunstgeschiedenis. Het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten deelde in 2020 het succes van kunstenaressen in twee, en hechtte meer waarde aan vrouwen die in isolement succes bereikten dan degene die dit deden met de hulp van het netwerk rondom hen. In een brochure van de tentoonstelling 'Female artists, femmes fatales & women as objects' publiceerden ze de volgende stelling over de adellijke kunstenares Alix d'Anethan (1848-1921): 'Alix d'Anethan, just like many other female artists, is practically unknown today. Although she was part of the group of women who quietly emancipated in an artistic world dominated by men. A world in which it was often forbidden for them to follow an official education. They are therefore rare, the women who succeeded and were able to claim their place, without the support of their father or their husband who is also an artist.'[28] De presentatie van Alix d'Anethan in de brochure illustreert een sluimerend scepticisme tegenover netwerken die de blik van de kunstgeschiedschrijving blijft bepalen.

Toch zijn netwerken van kunstenaressen een bron die toestaat vergeten kunstenaressen te herontdekken en een unieke lens op de kunstgeschiedenis te werpen. Door het onderzoek naar de Lyceum Club te combineren met sociopolitieke omstandigheden en de netwerken die rondom en in de club ontstonden is een unieke lens op kunstenaressen in de eerste helft van de 20e eeuw mogelijk.

---

[24] Linda Nochlin, "Why have there been no great women artists," in *Women Artists: The Linda Nochlin reader*, ed. Maura Reilly, (Thames & Hudson Ltd, 2020), 46.

[25] Maria Antonietta Transfori; '"Elles deviendront des peintres" femmes artistes et champ social de l'art,' vertaald door François-Régis Lorenzo, in *Rassegna italiana di Sociologia*, n°4, 2001, 28.

[26] Maria Antonietta Transfori; '"Elles deviendront des peintres" femmes artistes et champ social de l'art,'vertaald door François-Régis Lorenzo, in *Rassegna italiana di Sociologia*, n°4, 2001, 27-28.

[27] Joan W. Scott, "Feminism's History," in *The Feminist History Reader*, ed. Sue Morgan, (Londen en New York: Routledge, 2006,) 391.

[28] Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België, "Bezoekersgids: Female artists, Femmes fatales & women as objects," (Brussel: Konlijke Musea voor Schone Kunsten van België, 2019), 2.

Publicaties over de unieke omstandigheden en beperkingen van kunstenaressen in België zoals *Femmes artistes: les peintresses en Belgique (1880-1914)* door Denis Laoureux et. al., *Elck Zijn Waerom* door Katlijne Van der Stighelen et. al., *Sisyphus' dochters: beeldhouwsters en hun werk in de publieke ruimte* door Marjan Sterckx en *Femmes artistes en Belgique: XIXe et début XXe siècle* door Alexia Creusen vormden het begrip van de omstandigheden van Belgische kunstenaressen eind 19e-20e eeuw.[29] In combinatie met het doctoraat van Julie Carlier genaamd 'Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914', *Een geschiedenis van België* van Gita Deneckere et. al. en *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968* van Catherine Jacques kon ook een bredere Belgische (feministische) geschiedenis in rekening worden gebracht.[30] De werken '"Elles deviendront des peintres" femmes artistes et champ social de l'art' van Maria Antonietta Transfori, *Differencing the canon: feminist desire and the writing of Art's histories* van Griselda Pollock en *Reclaiming female agency: feminist art history after postmodernism* van Norma Broude en Mary D. Garrard vormden sterk de ideologische insteek van deze bachelorproef.[31] Elk van de bevindingen uit de genoemde publicaties werden meegenomen als achtergrond in het bestuderen van de geschiedenis, de werking en het discours rondom de Lyceum Club. Samen zijn die aspecten onderdeel van een grotere vraagstelling: 'Wat was de Lyceum Club van België, hoe functioneerde de club en hoe stond die in relatie tot de sociopolitieke omstandigheden in de eerste helft van de 20e eeuw in België?'

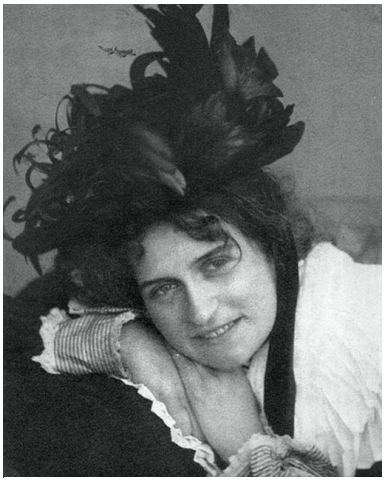
[29] Denis Laoureux et. al., *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914)*, (Milan : Sylvana Editorial, 2016); Katlijne van der Stighelen, *Elck zijn waerom : vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland 1500-1950*, (Gent: Ludion, 1999); Marjan Sterckx, *Sisyphus' dochters: beeldhouwsters en hun werk in de publieke ruimte (Parijs, Londen & Brussel, ca. 1770-1953,* (Brussel: Paleis der Academiën, 2012); Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan : 2007).

[30] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010); Gita Deneckere, Bruno De Wever en Tom De Paepe, m.m.v. Guy Vanthemsche, *Een geschiedenis van België*, (Gent: Academia Press), 2022; Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 18.

[31] Maria Antonietta Transfori; '"Elles deviendront des peintres" femmes artistes et champ social de l'art,'vertaald door François-Régis Lorenzo, in *Rassegna italiana di Sociologia*, n°4, 2001 ; Griselda Pollock, *Differencing the canon : feminist desire and the writing of Art's histories*, (USA en Canada: Routledge, 1999); Norma Broude en Mary D. Garrard, 'Introduction' in *Reclaiming female agency: feminist art history after postmodernism*, (University of California Press : 2005).

4 GESCHIEDENIS

4.1 Het internationale ontstekingspunt en de stichting van de Lyceum Club in België

Afbeelding 1: Portretfoto van Constance Smedley door een onbekende artiest, s.d.

Na een slechte ervaring bij een club voor schrijfsters in Londen richtte de journaliste Constance Smedley (1876-1941), (afb. 1), de eerste divisie van de Lyceum Club op in Londen anno 1903.[32] Ze concipieerde de Lyceum Club als een tegenhanger van mannelijke clubs.[33] Meer specifiek stelde ze zich de club voor als een plaats die vrouwen de mogelijkheid zou bieden om in hun professionele levens op gelijke voet te wedijveren met mannen.[34] Door de club internationaal te vestigen in verschillende grootsteden hoopte Constance Smedley uitwisselingen tussen 'gecultiveerde' vrouwen te faciliteren.[35] De internationale divisies van de club concipieerde ze als zusterclubs, die autonoom tewerk gingen waardoor er grote ideologische verschillen zijn tussen de divisies.[36] In 1905 telde de club al meer dan drieduizend leden, wat het succes van het concept van Constance Smedley indiceert.[37] Kort na de opening van de vestiging in Londen openden verschillende geëngageerde vrouwen vestigingen in Amsterdam (1904), Berlijn (1905), Parijs (1906), Florence (1908), et cetera. Anno 2026 heeft de Lyceum Club 73 internationale vestigingen in België, Australië, Frankrijk, Cyprus, Duitsland, Finland, Italië, Griekenland, Nederland, Nieuw-Zeeland, Marokko, Portugal, Rusland, Zweden, Zwitserland, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten van Amerika.

Afbeelding 2: Portretfoto van Marie Popelin door een onbekende artiest, s.d.

In België fundeerde Marie Popelin (1846-1913) volgens brochures van de club een vestiging van de Lyceum Club in Brussel anno 1908.[38] (afb. 2) Voorafgaand aan de oprichting van de club, stichtte Marie Popelin in 1892 *La Ligue Belge du Droit des Femmes*.[39] Ook richtte ze in 1905 de *Conseil National des femmes* op, ofwel de *Nationale Vrouwenraad* die nog steeds actief is.[40] Het is waarschijnlijk dat Marie Popelin en de latere presidente Jane Brigode (1870-1952) initieel in aanraking kwamen met de Lyceum Club door een artikel gepubliceerd in *La Ligue* in 1905.[41] *La Ligue* was het publicerende orgaan van de *Ligue belge du droit des femmes,* waarin Anne Madeleine de Goeij de vestiging van Londen beschreef als een 'oase van rust' voor 'elite vrouwen'.[42] Ze duidde de Lyceum Club als een internationale vereniging van vrouwelijke schrijvers, kunstenaars en universitair geschoolde vrouwen.[43] Zowel Marie Popelin en Jane Brigode waren lid van het comité van *La Ligue* wanneer het magazine het artikel publiceerde.[44] De oprichting van een Belgische Lyceum Club kwam, afgezien van *La Ligue*, pas in 1908 ter sprake in de

[32] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_l.pdf, 3.

[33] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_l.pdf, 3.

[34] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_l.pdf, 3.

[35] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_l.pdf, 2.

[36] Grace Brockington, '"A World Fellowship": The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers', https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_l.pdf, 6 en 8-9.

[37] Annie Madeleine de Goeij, 'Lyceum Club', *La Ligue*, nummer 3, 1905, 76-79.

[38] Lyceum Club, *Statuts*, voorpagina, 1923, Collection Fauconnier 990, voorpagina, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[39] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 45 en 61; Gita Deneckere, Bruno De Wever en Tom De Paepe, m.m.v. Guy Vanthemsche, *Een geschiedenis van België*, (Gent: Academia Press), 2022, 210.

[40] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970,' in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 8.

[41] Annie Madeleine de Goeij,"Lyceum Club," *La Ligue*, nummer 3, 1905, 76-79.

[42] Annie Madeleine de Goeij,"Lyceum Club," *La Ligue*, nummer 3, 1905, 76 en 78.

[43] Annie Madeleine de Goeij,"Lyceum Club," *La Ligue*, nummer 3, 1905, 79.

[44] Annie Madeleine de Goeij,"Lyceum Club," *La Ligue*, nummer 3, 1905, 76-79.

contemporaine Belgische pers.[45] In het dagblad *Le Petit Bleu du Matin* publiceerde een anonieme auteur een artikel waarin de auteur afwoog of 'Belgische vrouwen' nood hadden aan een eigen divisie van de Lyceum Club.[46] Hoewel de auteur van dat artikel twijfelend stond tegenover de nood aan een Belgische vestiging opende de Lyceum Club officieel zijn deuren in 1910.[47]

De incongruente datering van de fundering van de Lyceum Club in 1908 en de opening van de club in 1910 laat enkele onduidelijkheden na. De brochure 'Statuts' opgemaakt in 1923 door de Lyceum Club vermeldde dat Marie Popelin de club fundeerde in 1908.[48] Maximilienne Lecrenier (1879-1941) schreef echter in *La Ligue,* onder de naam Nelly Lecrenier, dat Marie Popelin met ondersteuning van haar zus Louise Popelin (1850-1937) na drie jaar 'vechten' de Lyceum Club oprichtte in januari 1910.[49] De contemporaine pers, met uitzondering van *La Ligue*, vermeldde pas vanaf 1911 activiteiten van de organisatie. De afwijkende dateringen wijzen op een mogelijke latentieperiode tussen 1908-1910, waarin Marie Popelin zich engageerde voor de oprichting van de Lyceum Club in België maar de club nog niet actief was. Na de opening van de Lyceum Club bracht de oprichtingsvergadering, (zie uitnodiging bijlage 1), in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel vijftig vrouwen, voornamelijk kunstenaressen, uit 'hogere kringen' bijeen.[50] De overwegende aanwezigheid van kunstenaressen signaleert een nood aan en vraag naar een club waar kunstenaressen konden samenkomen en tentoonstellen. Na een gestage toename van leden besliste de Lyceum Club de kring officieel te bevestigen met een lezing van de Frans-Roemeense schrijfster Hélène de Golesco (1863-1944).[51] De eerste conferentie markeerde het begin van een lange reeks die de club doorheen de volledige bestaansperiode van de Lyceum Club organiseerde.

De club nam in 1911 en 1912 een vlotte start en organiseerde in de lokalen op de Avenue Louise, nummer 47, een concert en een tentoonstelling.[52] Na die eerste kunstexposities verhuisde de club al in 1913 naar Rue du Berger, nummer 12, en op die nieuwe locatie overtroffen ze de voorgaande jaren.[53] Daar organiseerden ze vier tentoonstellingen in één jaar waarvan de eerste zich richtte op schilderijen en aquarellen, en de volgende op drie kunstenaressen, namelijk Mmes El. Vander Straeten, Agnès de Blieck en Mlle Poppy Cochius.[54] Daaropvolgend organiseerden ze een tentoonstelling met tekeningen, etsen, pastellen en aquarellen, en sloten ze het jaar af met een tentoonstelling van toegepaste kunst.[55] De diverse kunstvormen die de Lyceum Club in de tentoonstellingsruimte

---

[45] "Dans le mouvement," *Le Petit Bleu du Matin*, 3 april 1908, 4.

[46] "Dans le mouvement," *Le Petit Bleu du Matin*, 3 april 1908, 4.

[47] "Dans le mouvement," *Le Petit Bleu du Matin*, 3 april 1908, 4.

[48] Lyceum Club, *Statuts*, voorpagina, 1923, Collection Fauconnier 990, voorpagina, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[49] Nelly Lecrenier, "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco," *La Ligue*, 1910, 75.

[50] Nelly Lecrenier, "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco," *La Ligue*, 1910, 75.

[51] Nelly Lecrenier, "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco," *La Ligue*, 1910, 75.

[52] "Memento – Le Lyceum, " *La Belgique Artistique & Littéraire*, maart 1911, s.d ; "Arts, " *Le Petit Bleu du Matin*, 5 maart 1911, 5 ; "Chronique Musicale, " *Le Petit Bleu du Matin*, 15 maart 1911, 3 ; "Petite Chronique, " *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; "Une fille des crecs à Paris 'Nos Echos'" *La Dernière Heure*, 12 december 1911, 2 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 13 december 1911, 2 ; "Beaux-Arts, " *Journal de Bruxelles*, 14 december 1911, 2 ; "Beaux-Arts, " *Journal de Bruxelles*, 15 december 1911, 2 ; "Petits Nouvelles, " *L'Indépendance Belge*, 15 december 1911, 3 ; "Arts, Sciences et Lettres, " *Le Soir*, 17 december 1911, 3 ; "Arts, Sciences et Lettres. " *Le Patriote*, 7 november 1912, 4 ; "Arts, Sciences, Conférences, Littérature, " *Le Peuple*, 7 november 1912, 5 ; "La journée, " *Le Vingtième Siècle*, 7 november 1912, 5 ; "Théatres & Beaux-Arts: Bruxelles, " *L'Indépendance Belge*, 7 november 1912, 3 ; "La journée, " *Journal de Bruxelles*, 8 november 1912, 5 ; "La journée, " *Le Vingtième Siècle*, 8 november 1912, 5 ; "La journée, " *Journal de Bruxelles*, 9 november 1912, 5 ; "La journée, " *Le Vingtième Siècle*, 9 november 1912, 5 ; "Petit Chronique, " *L'Art Moderne*, 10 november 1912, 357 ; "La journée, " *Journal de Bruxelles*, 12 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 12 november 1912, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 13 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 13 november 1912, 5 ; "Chronique Mondaine,"*L'Indépendance Belge*, 13 november 1912, 3 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 13 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 13 november 1912, 5 ; "Chronique Mondaine,"*L'Indépendance Belge*, 13 november 1912, 3 ; Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 14 november 1912, 1 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 14 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 14 november 1912, 5 ; "Au Jour le Jour," *L'Indépendance Belge*, 14 november 1912, 2 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 15 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 15 november 1912, 5 ; Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise., " *La Belgique Artistique & Littéraire*, december 1912, 418-419, 1 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 16 november 1912, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 16 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 18 november 1912, 3 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 19 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 19 november 1912, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 20 november 1912, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 20 november 1912, 5.

[53] "Memento, " La Belgique Artistique & Littéraire , 16 december 1913 , 8.

[54] "Chronique Mondaine, " *L'Indépendance Belge*, 22 februari 1913, 2 ; "Expositions d'art, " *L'Indépendance Belge*, 23 februari 1913, 2 ; "Memento, " *La Belgique Artistique & Littéraire*, 15 mars 1913, 10 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 25 februari 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 26 februari 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 28 februari 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 1 maart 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913 ; "Trois femmes peintres., " *L'Indépendance Belge*, 3 maart 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 3 maart 1913, 3 ; "Arts, Sciences et Lettres., " *Le Patriote*, 6 maart 1913, 4.

[55] Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47), " *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 april 1913, 80-81 ; "Les lettres et les Arts, " *L'Indépendance Belge*, 5 april 1913, 3 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 10 april 1913, 3 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 12 april 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913, 2 ; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 14 april 1913, 2 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 15 april 1913, 3 ; "Memento," *La Belgique Artistique & Littéraire*, 15 april 1913, 14 ; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47), " *La Belgique*

huisde in 1913 zijn illustratief in hun diversiteit voor de verdere organisatie van de ruimte. Het onverwachte overlijden van Marie Popelin in 1913 vormde voor de organisatie het begin van een complexe periode met verschillende obstakels. De pers noch archiefdocumenten vermelden een directe vervanging van Marie Popelin. In 1914 kondigde de club een tijdelijke sluiting aan, waarschijnlijk ingegeven door het ontbreken van een presidente en het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.[56] In 1917 hervatten ze hun activiteiten zonder presidente, of onder een nog onbekende presidente, en in de daaropvolgende jaren bleven ze inzetten op het organiseren van conferenties en diverse activiteiten.[57] Daarentegen organiseerde de Lyceum Club pas in 1923 opnieuw tentoonstellingen.

In de periode zonder tentoonstellingen in de Lyceum Club, 1914-1923, exposeerden verschillende leden van de club van 26 januari tot 6 februari in 1916 in *La Salle Studio* op de tentoonstelling *Salon de l'Art Féminin.*[58] Zowel toekomstige als huidige leden van de Lyceum Club namen het merendeel van de tentoonstelling in beslag, en minder dan de helft van de exposanten stelden nooit in de Lyceum Club tentoon.[59] Bijgevolge blijkt dat het netwerk, gefaciliteerd door de club, met toevoegingen van connecties die kunstenaressen ontwikkelden buiten de club, een blijvende impact had. De reorganisatie door *Union Patriotique des Femmes Belges* en de installering van een tijdelijke commissie in 1923 blies de tentoonstellingsruimte nieuw leven in.[60] Mogelijks verhuisde de club in 1923 ook naar aanleiding van die reorganisatie naar Place de l'Industrie, nummer 22.[61] De tijdelijke commissie bestond uit Jane Brigode als presidente en Louise van den Plas (1877-1968) als generale secretaris, beide oprichters van *Union Patriotique des Femmes Belges* .[62] Daarnaast stelden ze de gravin Jean de Mérode (1874-1955), geboren als Marie-Louise de Beauffremont, aan als erevoorzitster.[63] De commissie zou de Lyceum Club blijven leiden tot " (...,) le Lyceum aura acquis une vitalité suffisante pour se soutenir sans l'aide financière de Union Patriotique des Femmes Belges."[64] Echter bleef de commissie bestaande uit Louise van den Plas, Jane Brigode en gravin Jean de Mérode tot het einde van de Lyceum Club aan het hoofd van de club.[65] Anno 1933 verhuisde de club naar haar voorlaatste locatie op Boulevard du Régent, nummer 33.[66]

4.2 De Lyceum Club gesitueerd in het feministische netwerk van België

Wanneer Marie Popelin de Lyceum Club van België opende in Brussel in 1910 was de club niet de eerste noch de enige Belgische vrouwenorganisatie. De vestiging van een internationale vrouwenclub steunde op de opkomst van feministische organisaties aan het einde van de 19e eeuw en integreerde zich in een netwerk van verenigingen voor vrouwen.[67] Voor de vestiging van de Lyceum Club,

---

Artistique & Littéraire , 15 april 1913, 261-262 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 16 april 1913, 3 ; P.V., "Exposition d'art du Lyceum, " *Le Petit Bleu du Matin*, 19 april 1913, 5 ; "Au Lyceum.," *L'Indépendance Belge*, 20 april 1913, 2 ; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 25 april 1913, 2 ; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 17 mei 1913, 2 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 22 november 1913, 5 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 22 november 1913, 2 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 23 november 1913, 2 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 25 november 1913, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 25 november 1913, 4 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 26 november 1913, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 26 november 1913, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 27 november 1913, 4 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 27 november 1913, 4 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 28 november 1913, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 29 november 1913, 4 ; "Petite Chronique,"*L'Art Moderne*, 30 november 1913, 382 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 1 december 1913, 2 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 2 1913, 4 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 2 december 1913, 2 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1913, 4 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 3 december 1913, 4 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 3 december 1913, 5 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 4 december 1913, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 5 december 1913, 5 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 6 december 1913, 5 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 6 december 1913, 2 ; "La journée," *Le Vingtième Siècle*, 6 december 1913, 5 ; "Petite Chronique,"*L'Art Moderne*, 6 december 1913, 382 ; "Memento," *La Belgique Artistique & Littéraire* , 16 december 1913 , 8 ; Ray Nyst, "Le Lyceum : Art décoratif,"*La Belgique Artistique & Littéraire*, 16 december 1913, 497.

[56] "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 14 juli 1914, 3.

[57] "Le Torpillage des Navires," *Le Vingtième Siècle*, 19 april 1917, 4.

[58] Hordemanche, "Chronique Artistique," *Le Progrès*, 24 januari 1916, 3 ; "Au Studio," *L'Echo de la Presse,* 22 januari 1916, 2 ; Georges Germain, "Le Salon de l'Art féminin," *Le Quotidien*, 26 januari 1916, 3.

[59] Leden van de Lyceum Club: Anna Boch, Louthy Beckers, Mme Brouhon, Ketty Gilsoul-Hoppe, Mme Lambiotte, Jeanne Serville, Mme Van Mulders, Jeanne Vanden Bussche, Mme Vanderstraeten, Juliette Wytsman en Suzanne Weiler – Leden die pas na de tentoonstelling toetraden tot de Lyceum Club: Marie Molitor, Georgette Meunier, Oulda Pasquier, Marguerite Verboeckhoven – Niet-leden : Régina Bodart, Jenny Bernier, Mme G. Dam, Mme Louisa De Becker, Berthe Humblet, Mme Jean Roggen, Fernande Luppens, Mme Sefara-Canneel en Jenny Lorain.

[60] "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 19 november 1923, 2 ; "Arts, Sciences et Lettres," *La Libre Belgique*, 14 december 1923, 3.

[61] "Au Lyceum Club, " Gazette de Charleroi, 23 november 1923, 2.

[62] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 4, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[63] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 4, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[64] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 4, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[65] *Brief – Statuts 1938-1939*, 15 april 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[66] "Chez les femmes libérales, " *L'étoile Belge*, 30 november 1934, 5.

[67] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6-7, Brussel: Archief van de stad Brussel.

vatte Isabelle Gati de Gamond in de tweede helft van de 19e eeuw het onderwijskundig feminisme aan in België.[68] Het onderwijskundig feminisme in België hoopte, door de educatiekloof tussen mannen en vrouwen te verkleinen, rechten te verwerven voor vrouwen.[69] Ook tijdens de democratische beweging na 1848 wanneer men algemeen mannelijk stemrecht wou toekennen hanteerde men een gelijkaardige aanpak.[70] Men achtte het nodig om mannen te onderwijzen alvorens enkelvoudig mannelijk stemrecht toe te kennen.[71] Desondanks bleek dat onvoldoende voor de feministische beweging en de historica Julie Carlier situeert het einde van onderwijskundig feminisme in 1888.[72] In dat jaar weigerde de balie toegang aan Marie Popelin, de eerste Belgische vrouwelijke doctor in de rechten.[73] Julie Carlier stelt dat de zogenaamde Popelin-affaire aantoonde dat toegang tot educatie niet gelijkstond aan toegang tot de professionele wereld.[74] Daardoor werd de nood aan wettelijke reformatie aan de hand van politieke organisatie blootgelegd.[75] Ten gevolge van die confrontatie richtte Marie Popelin in 1892, samen met onder meer de advocaat Louis Frank (1864-1917) en de eerste Belgische vrouwelijke arts Isala Van Diest (1842-1916), *La Ligue Belge du Droit des Femmes* op.[76] Vervolgens richtte Julia van Marcke de Lummen *Union pour la solidarité des femmes* op in 1893 waarvan Nellie van Knol en Emilie Claeys (1855-1943) lid waren.[77] Nellie van Knol en Emilie Claeys richtten in 1893 de *Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond* op om de taalbarrière te overbruggen.[78] Na de oprichting van die vrouwelijke verenigingen kwamen gelijkaardige (feministische) verenigingen in een razendsnel tempo op.[79]

De Lyceum Club profileerde zichzelf als politiek neutraal en verbood gesprekken over religie en politiek in de club in het reglement opgesteld in 1923.[80] De feministische achtergrond van Marie Popelin (cf. infra) en de latere presidente Jane Brigode, en het uitdijende feministische netwerk van België hebben onmiskenbaar het bestaan van de club mogelijk gemaakt en gevormd. Zo coöpereerde de Lyceum Club, naast de internationale divisies van de club, met andere vrouwelijke organisaties in België. De Lyceum Club trad toe tot de *Conseil National des Femmes Belges* in 1914.[81] Tevens ging de club in 1923 ook een nauwe samenwerking aan met *Union patriotique des femmes belges*, opgericht door Jane Brigode en Louise van den Plas in 1914.[82] Daarnaast stonden ze *Les Femmes Liberales,* een vereniging opgericht door onder meer Jane Brigode in 1921, en *Conseil National des Femmes Belges* toe hun lokalen te gebruiken voor bijeenkomsten.[83] De Lyceum Club werkte samen met Koningin Elisabeth van Beieren (1876-1965) in verband met de conferentie 'Les femmes et la lutte contre le cancer' in 1924.[84] In die conferentie probeerde de professor Adrien Bayet (1863-1935) de leden van de club te sensibiliseren voor de "(…,) rôle de la femme dans la lutte contre le cancer" en de leden te mobiliseren in die 'strijd'.[85] Hoewel de Lyceum Club zichzelf profileerde als politiek neutraal, nam de organisatie een plaats in binnen het contemporaine Belgische feministisch netwerk. Bovendien werkte de club wel samen met organisaties die (soms) wel een overte

[68] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 43.

[69] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 18.

[70] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 18.

[71] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 18.

[72] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 43; Jacques Fierens, 'Marie Popelin, première belge docteure en droit,' in *Revue Quart Monde,* n°257, 2021, 18.

[73] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 43; Jacques Fierens, 'Marie Popelin, première belge docteure en droit,' in *Revue Quart Monde,* n°257, 2021, 18.

[74] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 43.

[75] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970', in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 7; Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 44.

[76] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 45 en 61; Gita Deneckere, Bruno De Wever en Tom De Paepe, m.m.v. Guy Vanthemsche, *Een geschiedenis van België*, (Gent: Academia Press), 2022, 210.

[77] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 55 en 56.

[78] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 44 en 55-56.

[79] Christiane Struyven, "Belgische kunstenaressen van 1880 tot 1920," In *Recht in Beweging*, (Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompen & Svacina, 2024,) 188-189.

[80] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 9, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[81] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970', in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 9

[82] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, voorpagina, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel; Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970', in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 9 ; Wendy Wiertz et. al., 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

[83] J., "Quand les femmes libérales reçoivent," *La Dernière Heure*, 10 december 1934, 3; 'Au conseil national des femmes belges', Le Pays Réel, 17 mei 1937, 2 ; Valérie Piette, "Des difficultés d'être *outsiders* dans le paysage politique belge : de la bonne ménagère à Miss Flandre," in *Parlements – Revue d'histoire politique*, 1 n° 19, 2013, 67.

[84] "Les conférences : Les femmes et la lutte contre le cancer – par le prof. Bayet," *La Nation Belge*, 21 november 1923, 3.

[85] "Les conférences : Les femmes et la lutte contre le cancer – par le prof. Bayet," *La Nation Belge*, 21 november 1923, 3.

politiek insteek hadden. De samenwerkingen van de Lyceum Club was een essentieel onderdeel van de werking van de club, waardoor de zelf-profilering van de club als politiek neutraal genuanceerd moet worden.

De *Conseil National des Femmes Belges* was opgericht door Marie Popelin na een beloftemaking op het *Congrès International des Femmes* in 1899 in Londen.[86] In 1923, het jaar dat Jane Brigode en Louise van den Plas de reorganisatie van de club aanvingen, vertegenwoordigde Jane Brigode de club ook op de algemene vergadering van *CNFB.* De Lyceum Club was één van de vierendertig aangesloten afdelingen van de *CNFB* die zich anno 1923 inzetten voor '(...,) protection de la femme, de l'ouvrière, de l'enfant dans les organisations du travail, de l'éducation et de la formation professionnelle.'[87] Ook organiseerde de *CNFB* in samenwerking met de *Fédération belge pour le suffrage des femmes,* anno 1924, een conferentie in de Lyceum Club.[88] De samenkomst had voor ogen de leden van de club te overtuigen van de nood aan het stemrecht voor vrouwen.[89] De Lyceum Club was ook aanwezig op de algemene vergadering van de *CNFB* in 1932 en stelden hun lokalen open voor de organisatie in 1934 en 1937.[90] Marie Popelin concipieerde de *CNFB* als een politiek neutrale organisatie die verschillende feministische organisaties kon verenigen voor gemeenschappelijke doelen omtrent de verbetering van de positie van de vrouw in België.[91] In dat opzicht zijn *CNFB, La Ligue du Droit des Femmes* en de Lyceum Club gelijkaardige organisaties vanwege de profilering van een politiek neutraal standpunt.[92] Wat sterk contrasteert met de verzuiling van feministische organisaties in de 20e eeuw.[93] De reformatie door middel van politieke organisatie van vrouwenverenigingen in België richtte zich dan ook initieel niet in de eerste plaats op het vrouwenstemrecht, maar op juridische en economische gelijkheid.[94] *La Ligue du Droit des Femmes* kaderde bijvoorbeeld vrouwelijk stemrecht niet als een natuurlijk recht, maar als een hoogtepunt van vrouwelijke emancipatie voorafgegaan door educatie en burgerlijke rechten.[95] Toch blijkt door de conferentie georganiseerd door *CNFB* en *Fédération belge pour le suffrage des femmes* in de Lyceum Club in 1924 in verband met het vrouwenstemrecht een geëvolueerd standpunt.[96] De categorisering van de club is vanwege de diverse insteken die aan bod kwamen in de conferenties een uitdaging.

De meest consistente en innigste samenwerking die de Lyceum Club aanging was met *L'Union Patriotique des Femmes Belges* in 1923. Jane Brigode en Louise van den Plas hadden voor ogen om met die vereniging tijdens de Eerste Wereldoorlog hulp te bieden aan vrouwen die alleen achterbleven.[97] Zo zorgde hun vereniging voor de tewerkstelling van vrouwen als naaisters, speelgoedmaaksters en kantwerksters, die in de oorlog meer en meer werkloos vielen.[98] De Lyceum Club stelde ook enkele van de kantwerken vervaardigd door die vrouwen tentoon in de tentoonstellingsruimte.[99] De vereniging moedigde wederzijdse hulp tussen vrouwen aan, wat in lijn lag met de missie van de Lyceum Club.[100] De historica Wendy Wiertz benoemde ook de bijzonderheid van de samenwerking tussen Jane Brigode en Louise van den Plas, vanwege de sterk verschillende ideologische insteek die ze hadden.[101] Jane Brigode zette zich in voor verenigingen vanuit een liberaal gedachtegoed, maar vervulde ook verschillende functies bij de *Ligue belge du droit des femmes* en werd lid van de gemeenteraad in Brussel van 1921 tot 1946.[102] Daarbovenop werd Jane Brigode in 1937

---

[86] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970,' in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 8.

[87] "Au Conseil national des Femmes Belges, " *Journal de Bruxelles*, 27 november 1923, 2.

[88] E.S., "La rôle des femmes dans la politique," *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924, 3.

[89] E.S., "La rôle des femmes dans la politique," *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924, 3.

[90] "Au conseil national des femmes belges," *L'étoile Belge*, 23 mei 1932, 2 ; "Au conseil national des femmes belges," *La Dernière Heure*, 25 januari 1934, 3 ; "Au conseil national des femmes belges," Le Pays Réel, 17 mei 1937, 2.

[91] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970,' in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 8.

[92] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 11-14.

[93] Catherine Jacques, 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970,' in *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, n° 2012-2013, 2009, 8.

[94] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968,* (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 11-14.

[95] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 43; Jacques Fierens, 'Marie Popelin, première belge docteure en droit,' in *Revue Quart Monde,* n°257, 2021, 136.

[96] .S., 'La rôle des femmes dans la politique', *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924, 3.

[97] Wendy Wiertz et. al., 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

[98] Wendy Wiertz et. al., 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

[99] Tellier, 'Au Lyceum Club de Belgique', *Vers l'Avenir*, 17 december 1923, 3 ; "Les Expositions," *Le Soir*, 17 december 1924, 3.

[100] Valérie Piette, "Des difficultés d'être *outsiders* dans le paysage politique belge : de la bonne ménagère à Miss Flandre," in *Parlements – Revue d'histoire politique*, 1 n° 19, 2013, 67.

[101] Wiertz, 'Wendy, et al, 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

[102] Wendy Wiertz et. al., 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

vicevoorzitter van de Liberale Partij en in de Tweede Wereldoorlog nam ze in het geheim het voorzitterschap van de partij op zich.[103] Louise van den Plas maakte deel uit van het katholieke feminisme en richtte in 1902 reeds de vereniging *Féminisme Chrétien de Belgique* op.[104] Toch werkten ze samen voor verschillende doeleinden, waaronder het herorganiseren van de Lyceum Club. De Lyceum Club was overeenkomstig met *Union Patriotique des Femmes Belges* in het opzicht dat beide clubs uitwisselingen tussen vrouwen aanmoedigden en vrouwen ondersteunden. Ook de uiteenlopende politieke insteken van de presidente en generale secretaris van de (tijdelijke) commissie zijn illustratief voor de diversiteit aan politieke standpunten van de leden.

4.3 De koloniale banden van de Lyceum Club

De samenwerking met politieke organisaties van de Lyceum Club beperkte zich niet tot feministische organisaties. Naast de inzetting van de tentoonstellingsruimte voor kunstenaressen was de ruimte ook een platform voor de koloniale afdeling van de Lyceum Club. De koloniale afdeling van de Lyceum Club onderhield banden met *L'Union des Femmes Coloniales* en *Amis de l'Art Indigène du Congo*.[105] *L'Union des Femmes Coloniales* werd in 1923 opgericht als vereniging voor echtgenotes van ambtenaren en agenten in Congo en was eveneens lid van de *Conseil National des Femmes Belges* .[106] De vereniging engageerde zich voor het beschermen van het familiale leven van de Staatsagenten, onder meer door vrouwen aan te moedigen zich te vestigen in het Belgisch-Congo.[107] Ze probeerden de emigratie van Belgische vrouwen te faciliteren door de structuren en middelen te voorzien voor die emigratie.[108] Om vrouwen aan te zetten om te immigreren naar Belgisch-Congo organiseerde *L'Union des Femmes Coloniales* koloniale voorbereidingscursussen.[109] Daarnaast verspreidde de organisatie informatie en propaganda om het imago van de kolonie te verbeteren.[110] In het Belgisch-Congo richtten ze scholen op voor Europese kinderen en ze voorzagen steun voor families en hun eventueel achtergelaten kinderen in Brussel.[111] Daarnaast openden ze in de jaren 20 'onderwijscentra' die zich richtten op Congolese vrouwen, met als objectief ze weg te houden van prostitutie en te introduceren tot naaiateliers als alternatief.[112] Zo probeerden ze Congolese vrouwen ontvankelijk te maken voor een Europese educatie en ze tot 'goede moeders' te maken, eerder dan professionelen.[113] Cathérine Jacques en Valérie Piette vatten de acties van *L'Union des Femmes Coloniales* samen in de volgende woorden: "(...,) elle reste profondément marquée par un discours colonial, raciste et eurocentriste." [114] *Amis de l'Art Indigène* was, in tegenstelling tot *L'Union des Femmes Coloniales,* een organisatie opgericht in 1935 in het Belgisch-Congo, en had geen origines in België.[115] De vereniging creëerde het Musée de la Vie Indigène in Leopoldstad in 1938 en publiceerde het magazine *Brousse*.[116] De

---

[103] Valérie Piette, "Des difficultés d'être *outsiders* dans le paysage politique belge : de la bonne ménagère à Miss Flandre," in *Parlements – Revue d'histoire politique*, 1 n° 19, 2013, 67.

[104] Wendy Wiertz et. al., 'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918),' in *Phoebus Focus*, (Veurne: Hannibal Books, 2024), n° 642, 33.

[105] "Au Conseil national des Femmes Belges," *Journal de Bruxelles*, 27 november 1923, 2 ; "Les coloniales de la première heure, " *La Dernière Heure*, 21 mei 1934, 2 ; "Informations," *Le Peuple*, 30 oktober 1934, 5 ; "En sortant d'un salon, " *Le Courrier d'Afrique*, 9 december 1934, 1 en 3 ; "Le Monde Féminin, " *L'étoile Belge*, 1 januari 1935, 8 ; "A l'Union des femmes coloniales – la manifestation en l'honneur de madame Dardenne, " *La Métropole*, 17 juni 1938, 2 ; "Exposition à Bruxelles de travaux indigènes congolais, " *Le Courrier d'Afrique*, 19 april 1940, 4 ; G.D. Perier, "Rythmes Nègres, " *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

[106] Catherine Jacques en Valérie Piette, 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940),' in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, n°3, 2003, 275 ; Catherine Jacques en Valérie Piette, "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu", in *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon, (Parijs : Karthala, 2004,) 99.

[107] Catherine Jacques en Valérie Piette, 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940),' in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, n°3, 2003, 275.

[108] Catherine Jacques en Valérie Piette, 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940),' in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, n°3, 2003, 275.

[109] Catherine Jacques en Valérie Piette, 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940),' in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, n°3, 2003, 276.

[110] Catherine Jacques en Valérie Piette, 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940),' in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, n°3, 2003, 276.

[111] Catherine Jacques en Valérie Piette, "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu", in *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon, (Parijs : Karthala, 2004,) 105.

[112] Catherine Jacques en Valérie Piette, "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu", in *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon, (Parijs : Karthala, 2004,) 107-108.

[113] Catherine Jacques en Valérie Piette, "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu", in *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon, (Parijs : Karthala, 2004,) 108-111.

[114] Catherine Jacques en Valérie Piette, "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu", in *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon, (Parijs : Karthala, 2004,) 114.

[115] Jay Raymaekers, "The Musée de la vie indigène in Leopoldville," in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 62, 2016, 187.

[116] Jay Raymaekers, "The Musée de la vie indigène in Leopoldville," in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 62, 2016, 187 en 189.

organisatie had als doel lokale kunst en 'crafts' te beschermen aan de hand van workshops voor 'ambachtslieden', organiseren van tentoonstellingen en stichten van een museum voor Congolees "(...,) ethnographic and cultural heritage."[117]

De conferenties *L'Union des Femmes Coloniales* in de Lyceum Club vallen te situeren in het doel om informatie en propaganda te verspreiden naar (Belgische) vrouwen. De koloniale afdeling hielp ook *Amis de l'Art Indigène du Congo Belge* bij het bouwen van een expositie in de lokalen omtrent koloniale literatuur.[118] Daarbovenop organiseerde de koloniale afdeling van de Lyceum Club in samenwerking met *L'union des Femmes Coloniales* en *Amis de l'Art Indigène du Congo Belge* in 1940 een kunstexpositie met 'Congolese' werken.[119] De auteur G.D. Perier vermeld in *Le Barbelé* in een artikel genaamd 'Rythmes Nègres' dat de werken geen 'fetisj' noch zeldzame objecten zijn.[120] (zie artikel bijlage 2) Hij benadrukt dat de werken familieaccessoires zijn die de mensen in de dorpen 'de la brousse' nog steeds gebruiken.[121] De stelling van G.D. Perier lijkt een verband te houden met de missie van *Amis de l'Art Indigène* die historicus Jay Raymaekers beschrijft als: "In their view the enemy of genuine art was the soulless assembly line work which the colonists easily bought."[122] Verder beschreef G.D. Perier dat de objecten aan 'hun' waren aangeboden voor een bescheiden prijs, wat een problematische stelling is.[123] De machtspositie die Belgen hadden in het gekoloniseerde Congo kon nooit een 'eerlijke' transactie bestendigen. Ook vermeldde *Le Soir Illustrée*, dat vrouwen die lid waren van *L'Union des Femmes Coloniales* logeerden in de logementen voorzien door de Lyceum Club wanneer ze in België waren.[124] Dat bevestigt nogmaals de dichte band van de Lyceum Club met *L'Union des Femmes Coloniales*. (afb. 3)

Afbeelding 3: Paul Nels, *Le Lycéum-club de Belgique, bien connu des dames qui rentrent de la Colonie, certaines y prennent pension*, gepubliceerd in *Le Soir Illustrée* op 2 mei 1936, pagina 10.

4.4 De Lyceum Club: politiek neutraal feminisme, 'bourgeois' feminisme of onderdeel van de vrouwenbeweging

Ondanks dat de Lyceum Club zich aanbood als een platform voor sociale uitwisseling, onderlinge ondersteuning en plaats waar vrouwen volop hun ambities konden uitvoeren blijft de situering ervan complex. Het toeschrijven van het statuut van een feministische organisatie aan de Lyceum Club is complex vanwege het feit dat de organisatie zich zelf niet zo benoemde. De Lyceum Club profileerde zichzelf als politiek-neutraal, en tegelijk benoemde de contemporaine pers de leden wel als feministen. (Cf hoofdstuk 3 Discoursanalyse) De conferenties van de club hadden uiteenlopende onderwerpen die reikten van een beargumentering voor vrouwenstemrecht, het ontvangen van feministische sprekers tot een bespreking van de 'natuurlijke eigenschappen' van de vrouw.[125] Daarnaast waren de presidentes en de algemene commissies altijd een samenstelling van fervente feministes en zijn er duidelijke feministische grondslagen te herkennen bij de Lyceum Club. De club werd in de publicatie over *Centre Féminin d'Education Permanente* benoemd als 'bourgeois' feminisme.[126] De categorisering van de club als 'bourgeois' feminisme was slechts een zijdelingse vermelding en niet verder onderbouwd.[127] Vanwege de klasse waartoe de club zich richtte (cf. Werking), en de algemene publieke dienstverlening van de club die zich voornamelijk richtte op de bevordering van economische en burgerlijke rechten kan geconcludeerd worden dat de club toebehoorde tot 'bourgeois' feminisme.

---

[117] Jay Raymaekers, "The Musée de la vie indigène in Leopoldville," in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 62, 2016, 187.

[118] "Les coloniales de la première heure, " *La Dernière Heure*, 21 mei 1934, 2 ; "Informations, " *Le Peuple*, 30 oktober 1934, 5 ; "En sortant d'un salon, " *Le Courrier d'Afrique*, 9 december 1934, 1 en 3 ; "Le Monde Féminin, " *L'étoile Belge*, 1 januari 1935, 8.

[119] "Exposition à Bruxelles de travaux indigènes congolais, " *Le Courrier d'Afrique*, 19 april 1940, 4 ; G.D. Perier, "Rythmes Nègres," *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

[120] G.D. Perier, "Rythmes Nègres, " *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

[121] G.D. Perier, "Rythmes Nègres, " *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

[122] Jay Raymaekers, "The Musée de la vie indigène in Leopoldville," in *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 62, 2016, 187

[123] G.D. Perier, "Rythmes Nègres," *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

[124] "Exposition d'œuvres d'amateur," *Le Soir Illustrée*, 2 mei 1936, 10.

[125] E.S., "La rôle des femmes dans la politique, " *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924, 3 ; "Le Coeur et l'esprit des femmes, " *Le Soir*, 20 oktober 1924, 2 ; "Le féminisme tel que l'entend Mme Maria Verone," *L'étoile Belge*, 28 maart 1925, 1.

[126] Marie-Thérèse Coenen, France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, Centre Féminin d'Education Permanente, 11, 2006.

[127] Marie-Thérèse Coenen, France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, Centre Féminin d'Education Permanente, 11, 2006.

Desalniettemin problematiseerde Julie Carlier het gebruik van de categorie 'bourgeois' feminisme voor neutrale politieke feministische organisaties als een ideologisch geladen term.[128] Ze kaderde de term als een aanduiding gehanteerd door socialistische feministen om autonoom feministisch activisme te discrediteren.[129] Daarnaast beargumenteerde Julie Carlier dat de leiders van politiek neutrale organisaties vaak afkomstig waren uit de middenklasse en geschoolde vrouwen waren, ofwel professionelen.[130] Julie Carlier benoemd dat de categorisering 'bourgeois' feminisme uitgevonden was door socialistische vrouwen en niet bestond als afzonderlijke, herkenbare op klasse gebaseerde vrouwenbeweging.[131] Hoewel de club in plaats van het label 'bourgeois' feminisme politiek neutraal feminisme kan gegeven worden, kan die categorisering nog specifieker. Francisca de Haan en Romke van der Heide benoemden de nood aan een concrete afbakening tussen de categorieën vrouwelijk activisme, feminisme en de vrouwenbeweging.[132] Volgens de definiëring die zij hanteren behoort de Lyceum Club niet tot vrouwelijk activisme of feminisme, maar is de organisatie onderdeel van de vrouwenbeweging die ze als volgt definiëren: "The second category concerns organised activities of women on behalf of other women, based on an identification with 'those of their own sex', sometimes expressed by the notion of 'sisterhood': the women's movement."[133] De Lyceum Club hanteerde een essentialistisch perspectief en verenigde leden niet rondom een overte politieke missie in verband met de verbetering van de conditie van de vrouw. De club verenigde en ondersteunde leden vanwege hun vrouw-zijn, maar verleende hun diensten enkel voor de leden en zette zelden die diensten in voor de algemene verbetering van de conditie van de vrouw. Aldus blijkt de Lyceum Club een organisatie die vanwege de samenwerkingen met andere feministische organisaties tussen categorieën in valt, maar wanneer uitsluitend de werking van de club zelf in rekening wordt gebracht onderdeel blijkt te zijn van de vrouwenbeweging.

4.5 De blijvende invloed van de Lyceum Club

In 1939 verhuisde de club naar lokalen in Rue de Pépin nummer 54, de laatste locatie van de Lyceum Club van België in de 20e eeuw.[134] Jan Brigode en Louise van den Plas kaderen die keuze in een briefwisseling als een noodzakelijke maatregel door de budgettaire beperkingen veroorzaakt door de 'zorgwekkende omstandigheden' in België.[135] Daarmee alludeerden ze hoogstwaarschijnlijk op de economische omstandigheden die het land teisterden sinds midden jaren 30 nadat de Amerikaanse economie bezweek in 1929.[136] Hoewel de economische crisis eind jaren 30 reeds verzachtte, bleef de impact ervan voelbaar.[137] Ook benoemden Jane Brigode en Louise van den Plas in hun brief de afname van 'aanvullende inkomsten' als een reden voor de verhuis.[138] In januari 1940 zouden de lokalen open zijn voor leden en konden de verschillende afdelingen hun activiteiten hervatten.[139] Echter communiceerde Jane Brigode in november 1940 naar de presidente van de internationale associatie van de Lyceum Club het stopzetten van het huurcontract door de precaire omstandigheden van de club.[140] Daarin benadrukte Jane Brigode dat verschillende leden hun lidmaatschap hadden ingetrokken en dat ze er enkel in slaagde de moeilijke periode te overbruggen dankzij 'buitengewone' financiële steun.[141] Toch gaf ze de volgende hoopvolle boodschap mee: "Le Club n'est pas dissous; ses dirigeantes espèrent pouvoir un jour se dévouer à nouveau à leur tâche."[142] In 1940 bezegelden de laatste exposities en een conferentie het einde van de eerste bestaansperiode van de Lyceum Club van België.[143] Wanneer de organisators in 1941 besloten de club 'en veilleuse' te

---

[128] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 21-22.

[129] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 22.

[130] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 24.

[131] Julie Carlier, "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914," (PHD diss, Universiteit Gent, 2010), 24-25.

[132] Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands,* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 46.

[133] Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands,* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999), 46.

[134] *Briefwisseling van Jan Brigode en Louise van den Plas met s.n.,* 18 december 1939, 1, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[135] *Briefwisseling van Jan Brigode en Louise van den Plas met s.n.*, 18 december 1939, 1, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[136] Virginie Devillez, *Retour à l'Ordre 1918-1945: Art et Politique en Belgique*, (Brussel : Editions Labor, 2002,) 41.

[137] Guy Vanthemsche, "De economische actie van de Belgische Staat tijdens de crisis van de jaren 1930," in *Res Publica*, n°29 – 2, 1987, 130 ; Virginie Devillez, *Retour à l'Ordre 1918-1945: Art et Politique en Belgique*, (Brussel : Editions Labor, 2002,) 43 en 61.

[138] *Briefwisseling van Jan Brigode en Louise van den Plas met s.n.*, 18 december 1939, 1-2, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[139] *Briefwisseling van Jan Brigode en Louise van den Plas met s.n.*, 18 december 1939, 2, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[140] *Briefwisseling Jan Brigode en Madame B. Robert*, 25 november 1940, 1, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[141] *Briefwisseling Jan Brigode en Madame B. Robert*, 25 november 1940, 1, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[142] *Briefwisseling Jan Brigode en Madame B. Robert*, 25 november 1940, 2, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[143] "Expositions, " *L'étoile Belge*, 17 april 1940, 5 ; "Expositions, " *L'étoile Belge*, 18 april 1940, 2 ; "Exposition à Bruxelles de travaux indigènes congolais, " *Le Courrier d'Afrique*, 19 april 1940, 4 ; G.D. Perier, "Rythmes Nègres, " *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

zetten had de club nog 375 leden die ingeschreven waren.[144] Op dat moment waren de meeste van de internationale leden al teruggekeerd naar hun land van origine.[145]

In 1946 namen verschillende betrokkenen het initiatief om de Lyceum Club te heropenen en brachten dit voor *Union Patriotique des Femmes Belges*.[146] In die vergadering speculeerden zij over een eventuele samenwerking tussen een vereniging van vrouwelijke universitaire studenten.[147] Aangezien die vereniging de ambitie had om een eigen club te hebben zouden ze samen met de *Union Patriotique des Femmes Belges* de club opnieuw hebben kunnen oprichten.[148] Echter uitten de vergaderaars zorgen rondom de nood aan een verhoogd inschrijvingsgeld die de ledenverwerving zou belemmeren en de hoge kost om de organisatie te heropenen.[149] *Union Patriotique des Femmes Belges* zou die kost dragen, maar onder meer de moeilijkheid om jongeren als leden te verwerven hield hen daar in tegen.[150] De *Union Patriotique des Femmes Belges* wou geen heropening van de club financieren in 1946.[151] Nochtans schonk de vereniging in 1956 50.000 Belgische frank, afkomstig uit de verkoop van ondeelbare effecten, en een aandelenportefeuille ter waarde van 600.000 frank aan Lily Wigny.[152] Zij kreeg initieel de opdracht van *Union Patriotique des Femmes Belges* om de Lyceum Club te vernieuwen en te heropenen.[153]

Lily Wigny heropende niet de Lyceum Club maar stichtte mede dankzij die fondsen en deels geïnspireerd door de Lyceum Club het *Centre Féminin d'Education Permanente* in 1956.[154] France Huart en Sophie Pierera vermelden in *Centre Féminin d'Education Permanente, 1956-2006* dat Lily Wigny in 1973 op een persconferentie de nood voor clubs voor vrouwen benoemde als een nood aan een 'gepaste' plaats buiten het domestieke om samen te komen: "Nous avions remarqué que la vie de famille se transformant, les femmes placées dans des situations nouvelles, sentaient le besoin nouveau de se rencontrer, de s'informer, de se comprendre, de s'unir, non seulement pour des loisirs et de la détente et avec l'excuse de meubler une vie peut-être oisive, mais pour ne pas être à la traîne d'un monde qui, à la fois, disparaissait et pouvait se construire sans elles et peut-être contre elles. Les hommes ont mille et une occasions de se réunir au cours de leurs contacts professionnels et non professionnels."[155] De inspiratiebron die de Lyceum Club vormde voor Lily Wigny toont aan dat de organisatie niet onbekend was, noch voor altijd in de vergetelheid was gedwongen. Daarnaast blijkt dat de Lyceum Club en de ambities van de organisatie blijvende inspiratie zijn. Zoals de organisatie in 2009 ook de inmiddels overleden Marie-Claude Stefanovich heeft geïnspireerd om de club te reactiveren.[156]

4.6 De tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club in relatie tot de zogenaamde 'Galerie Lyceum'

De rijke geschiedenis van de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club deed ook een legende ontstaan in de vorm van een zogenaamde 'Galerie Lyceum'. Een anonieme auteur van de Wikipedia pagina 'Galerie Lyceum' beschrijft de organisatie als volgt: "Galerie Lyceum werd gesticht in 1911 door onder meer Alice Ronner, Emma Ronner, Anna Boch, Louise Danse, Marie Danse, Juliette Wytsman, Berthe Art en Ketty Gilsoul-Hoppe. In datzelfde jaar hield de galerie haar eerste groepstentoonstelling. Alles wees er toen

---

[144] Onleesbaar, *Brief*, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club, s.d., Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[145] Onleesbaar, *Brief*, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club, s.d., Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[146] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[147] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[148] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[149] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[150] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[151] *Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges*, 16 maart 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[152] Marie-Thérèse Coenen (regie), France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, (Centre Féminin d'Education Permanente, 2006), 11, Brussel : Carhif-AVG :A/02.1/2006/1.

[153] Marie-Thérèse Coenen (regie), France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, (Centre Féminin d'Education Permanente, 2006), 11, Brussel : Carhif-AVG :A/02.1/2006/1.

[154] Marie-Thérèse Coenen (regie), France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, (Centre Féminin d'Education Permanente, 2006), 11, Brussel : Carhif-AVG :A/02.1/2006/1.

[155] Marie-Thérèse Coenen (regie), France Huart en Sophie Periera, *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes »*, (Centre Féminin d'Education Permanente, 2006), 11, Brussel : Carhif-AVG :A/02.1/2006/1.

[156] Thérèse Hellström de Jambline, 'e-mail aan de auteur', 10 april 2026.

al op dat deze vereniging geen lang leven beschoren was. Na de Vereeniging van Schilderessen en Beeldhouwsters en de Cercle des Femmes Peintres was dit de derde vereniging in Brussel bedoeld voor vrouwelijke beeldende kunstenaars."[157] De anonieme gebruiker die de pagina publiceerde citeerde enkel persoonlijke notities als origine van die informatie.[158] Toch herhaalden Christiane Struyven in *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen?* en Jonas Bruyneel in de recensie in 'Anna Boch: een impressionistische reis' in het tijdschrift *OKV* die informatie.[159] Opmerkelijk is dat zowel Jonas Bruyneel en Christiane Struyven toevoegen dat de galerie zou gestopt zijn vanwege de Eerste Wereldoorlog.[160] Christiane Struyven voegt daar in *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen?* aan toe dat de 'Galerie Lyceum' voor ogen had om vrouwelijke kunstenaressen te promoten.[161]

Nochtans laat de 'Galerie Lyceum' als autonome galerie geen primaire sporen na en is de naam opvallend gelijk aan die van de Lyceum Club. De anonieme auteur van de Wikipedia-pagina situeert de origine van de 'galerie' in 1911, gelijklopend met het moment waarop de Lyceum Club tentoonstellingen begon te organiseren. Daarbovenop exposeerden alle 'stichters' (cf. supra) van de 'galerie' bij de Lyceum Club in december 1911.[162] De afwezigheid van archiefmateriaal en vermeldingen van de zogenaamde galerie in de pers doet blijken dat 'Galerie Lyceum' nooit een autonoom bestaan heeft gehad. De pagina blijkt een foutieve samenstelling van diverse informatie rondom de Lyceum Club van België. De pagina is mogelijks vluchtig aangemaakt na het lezen van de aankondiging die *L'Art Moderne* naar aanleiding van de tentoonstelling in 1911 publiceerde die alle 'stichtende' leden vermeldde. De verwarring is mede mogelijk gemaakt door de niet onderzochte status van de Lyceum Club van België en de moeilijk toegankelijke informatie over de club. Niettemin zijn er in de secundaire literatuur verschillende toevoegingen aan de informatie op de Wikipedia-pagina die niet in het artikel in *L'Art Moderne* vermeld zijn. Vanwege geen bronnenvermelding, of incorrecte bronnenvermelding, valt niet af te leiden wat de origine van die informatie is.

4.7 Conclusie

Na de opening van de Lyceum Club in Londen in 1903 door Constance Smedley verspreidde de internationale club zich over de gehele wereld. Aansluitend op de oprichting van vestigingen in Amsterdam (1904), Berlijn (1905), Parijs (1906) en Florence (1908), fundeerde Marie Popelin in 1908 de Lyceum Club van België in Brussel. De oprichting van de Lyceum Club in België werd hoogst waarschijnlijk ingegeven door een publicatie van Annie Madeleine de Goeij in *La Ligue*. De incongruente datering van de fundering van de club in 1908 en de officiële opening van de organisatie in 1910 wijst op een mogelijke latentieperiode. Hoewel de club een vlotte start nam in 1911, zette de organisatie activiteiten stop tussen 1914 en 1917. Het overleden van Marie Popelin in 1913 en de Eerste Wereldoorlog waren hoogstwaarschijnlijk de reden voor de eerste sluiting van de club. Tussen 1917 en 1923 hervatte de club zijn activiteiten, maar bleef de tentoonstellingsruimte non-actief. In die periode stelden verschillende (toekomstige) leden van de Lyceum Club tentoon in *Salle Studio* in 1916, wat blijk geeft van het netwerk dat leefde onder kunstenaressen. De club kampte ook met financiële problemen waarna het in 1923 een prominente samenwerking *Union Patriotique des Femmes Belges* , opgericht door Jane Brigode en Louise van den Plas, aanging.

De Lyceum club is te situeren na de breuk met het onderwijskundig feminisme en de overgang naar politiek georganiseerd feminisme. Toch maakte de club zelf niet direct onderdeel uit van die missie. Wel onderhield de club sterke banden met verenigingen die wel politiek geëngageerd waren. De Lyceum Club trad toe bij de *Conseil National des Femmes* in 1914 en zette zich samen met de andere aangesloten afdelingen in voor gemeenschappelijke doelen. Jane Brigode en Louise van den Plas reorganiseerden de club in 1923, en installeerden een tijdelijke commissie. Daarvan werden ze beide lid en daarnaast stelden ze de gravin Jean de Mérode aan als erevoorzitster. Toch bleek die commissie niet tijdelijk te zijn vanwege de blijvende financiële steun die de Lyceum Club nodig had. De club ging daarnaast samenwerkingen aan met *L'Union des Femmes Coloniales* en *Amis de l'Art Indigène du Congo Belge*. De club participeerde in de vorming van een kolonialistisch discours en werd ingezet als instrument voor propagandamaking rondom Belgisch-Congo.

De Lyceum Club nam een politiek neutraal standpunt in, gelijkaardig aan andere organisaties die Marie Popelin eerder oprichtte zoals *La Ligue du Droit des Femmes* en *Conseil National des Femmes*. De problematisering van de term 'bourgeois' feminisme door Julie Carlier en de afwezigheid van enige overte politieke missie van de club maakt een categorisering van de club

---

[157] S.n., "Galerie Lyceum," s.d. laatst geraadpleegd 9 maart 2026, https://nl.wikipedia.org/wiki/Galerie_Lyceum.

[158] S.n., "Galerie Lyceum," s.d. laatst geraadpleegd 9 maart 2026, https://nl.wikipedia.org/wiki/Galerie_Lyceum.

[159] Christiane Struyven, *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen: Belgische kunstenaressen van 1880 tot nu* (Lannoo, 9 oktober 2025), 14 en 46; Jonas Bruyneel, "Anna Boch, een impressionistische reis," *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 1 juli 2023, 25.

[160] Jonas Bruyneel, "Anna Boch, een impressionistische reis," *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 1 juli 2023, 25.

[161] Christiane Struyven, *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen: Belgische kunstenaressen van 1880 tot nu* (Lannoo, 9 oktober 2025), 14 en 46.

[162] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399.

complex. De club centreerde zich niet rondom een verbetering van de algemene conditie van de vrouw in België, desondanks de ambities geuit in Statuts. Wel bouwde de club bruggen voor hun leden die verschillende politieke stromingen hadden en nam de club het vrouw-zijn als een verbindende factor. Hoewel de club marginaal belicht werd in de geschiedschrijving had de organisatie een impact, ook na de sluiting. De club vormde een inspiratiebron voor Lily Wigny in 1956 die het *Centre Féminin d'Education Permanente* opende, en voor Marie-Claude Stefanovich die de Lyceum Club in 2009 reactiveerde. Desondanks de rijke geschiedenis van de Lyceum Club, is het een bijna onbesproken gegeven van de Belgische geschiedschrijving over de vrouwenbeweging. Ten gevolge ontstond de legende van de zogenaamde 'Galerie Lyceum', die slechts een foutieve versmelting van gegevens over de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club bleek te zijn.

5 WERKING

5.1 De missie van de Lyceum Club

Afbeelding 4: portretfoto van Jane Brigode door een onbekende artiest, s.d.

Maximillienne Lecrenier vermeldde in haar artikel dat Marie Popelin, samen met haar zus Louise Popelin de club concipieerde als een 'cercle destiné à fournir un lieu de réunion aux femmes s'occupant de sciences, de littérature, d'art ou d'œuvres sociales.'[163] De Lyceum Club evolueerde doorheen de jaren door de verschillende presidenten en reorganisatie in 1923. In het franstalig weekblad *Pourquoi Pas?* beschreef de auteur dat in 1937 als volgt : "Depuis le temps où il fut fondé par Mme Marie Popelin, première avocate belge à qui le Conseil de l'Ordre, alors assez rétrograde, interdit d'ailleurs de plaider-, et ancêtre du féminisme national, le Lyceum Club de Belgique a eu le temps de faire des progrès. Réorganisé en 1923 par Mme Brigode, il est devenu le temple du féminisme mondial."[164] In 1923 maakte de Lyceum Club naar aanleiding van de reorganisatie door *Union Patriotique des Femmes Belges* onder leiding van Jane Brigode, (Afb. 4), de brochure genaamd 'Statuts' op. Daarin trachtte de Lyceum Club de ontwikkelingen, de statuten, en de doelstellingen van de club in kaart te brengen. De brochure is één van de weinige archiefstukken die informatie verstrekt over de werking, de regelgeving en de leden, met uitzondering van de 'Statuts' opgesteld in 1938-1939. Informatie over de activiteiten en de werking van de Lyceum Club in de periode van 1908-1923 is enkel af te leiden uit de contemporaine pers. Het valt niet uit te sluiten dat de Lyceum Club eerder een andere werking hanteerde, hoewel de persartikels geen tegenstrijdige informatie vermelden.

De Lyceum Club meldde in 'Statuts' de volgende doelstellingen voor de club:

> 1º De favoriser et de mettre en valeur les travaux relevant des différentes branches de l'activité féminine en tout ce qui concerne les arts, les lettres, les sciences et les œuvres sociales ;
>
> 2 º D'accueillir les personnalités féminines étrangères de passage à Bruxelles et de les mettre en contact avec les milieux qu'il leur importe de connaître ;
>
> 3 º De contribuer à resserrer les liens entre les pays amis en se plaçant sur le terrain des relations personnelles ;
>
> 4 º De fournir à ses membres un lieu de réunion approprié. [165]

De brochure geeft een idee van de missie van de club: een plaats voorzien waar vrouwen (internationaal) kunnen samenkomen om ideeën uit te wisselen die gepast was voor vrouwen om buiten het domestieke interieur samen te komen. Ook de ambities beschreven in het eerste artikel over de Lyceum Club van België, door Maximilienne Lecrenier in *La Ligue*, komen overeen met die doelstellingen. Daarnaast sluit het aan bij de doelstellingen van Constance Smedley voor de Lyceum Club in Londen en de internationale vestigingen. Tevens proclameerde de 'Statuts' opgesteld in 1938-1939 diezelfde missie, met enkele verwaarloosbare verschillen in verwoording.[166] Bijgevolge blijkt een consistent behoud van de essentie van de doelstellingen.

5.2 De velden van activiteit van de Lyceum Club

De Lyceum Club organiseerde activiteiten voor vrouwen in vijf standaardafdelingen: schone kunsten, literatuur en journalistiek, muziek, wetenschappen en sociale oeuvres.[167] De leden van die afdelingen verkozen telkens een commissie met een presidente, generale secretaris en erevoorzitster.[168] Tevens konden leden van de Lyceum Club een eigen afdeling starten wanneer ze tenminste

---

[163] Nelly Lecrenier, "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco," *La Ligue*, 1910, 75.

[164] "Au Lyceum, " *Pourquoi pas?*, 8 januari 1937, 41.

[165] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 3, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[166] Lyceum Club, *Brief – Statuts 1938-1939*, 15 april 1946, Correspondence Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[167] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 6-7, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[168] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 7, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel.

twintig leden vonden die een specifieke interesse hadden in een onderwerp of een land.[169] Zo startten de leden op voorwaarde van de goedkeuring van de generale commissie de Franse, de Britse, het 'accueil Belge', de literatuur en conferenties, de dictie en dramatische kunst, de muziek, de koloniale, de 'bienfaits des aiguilles' en de bridge afdeling van de Lyceum Club.[170] De volgens volgorde successief opgerichtte afdelingen kwamen maandelijks minstens één keer samen voor een vergadering en de club hield jaarlijks één algemene vergadering.[171] In een brief in 1940 van de Lyceum Club in België naar de internationale vestiging definieerden de leidinggevenden de doeleinden van de afdelingen van de Lyceum Club als volgt: "Sous l'impulsion de leurs éminentes présidentes, les diverses sections ont accompli dans leurs champs d'action respectifs un travail remarquable, chacune d'elles apportant par son activité une contribution importante à l'œuvre commune. Ainsi s'est trouvée justifiée la volonté du Comité réorganisateur de coopérer par l'effort des femmes au progrès intellectuel et moral de notre pays."[172] Uit die communicatie blijkt een consistent behoud van de ideologische ambities die de club eerder proclameerde. Wel voegt de club daaraan toe dat het probeert het intellect en het moraal van Belgische vrouwen te stimuleren.[173]

Elke afdeling werkte in het kader van die doelstellingen, maar meer specifiek spitste de afdeling van de schone kunsten zich toe op schilderkunst, sculptuur, gravures, decoratieve kunsten en toegepaste kunsten.[174] De Lyceum Club specifieerde geen doelstellingen voor de tentoonstellingsruimte, maar het lijkt aannemelijk dat die gelijkaardig waren aan die van de salons van *Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* in Parijs. De kunsthistorica Tamar Garb stelt dat de doelstelling van *Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* op "(…), the moment of its formation in the spring of 1881 (,…,) the idea of creating a united front against the hostility of an exclusionary art world that propelled the *Union* forward."[175] In 1913 was het comité voor de kunstafdeling opgesteld uit Mme Ghislaine Lambert-Cluyseaner, Marguerite Delecosse-Heyninx (1871-?) en Claire Henriette Brünhilde Uytterschaut.[176] Later namen Georgette Meunier (1859-1951), Marie Molitor (1868-1938) en Juliette Samuel-Blum (1877-1931) de leiding van de kunstafdeling van de Lyceum Club.[177] Georgette Meunier bleef hoofd van de afdeling tot in 1940 en net zoals haar voorgangers en collega's was zij een actieve kunstenares.[178] Verschillende kranten vermeldden dat de afdeling één jaarlijks tentoonstelling organiseerde, echter toont de chronologie opgebouwd aan de hand van de contemporaine pers bepaalde inconsistenties.[179] Zo organiseerde de Lyceum Club in 1913, 1923, 1924, 1925, 1927, 1932 en 1939 meerdere tentoonstellingen per jaar.[180] Eveneens vermeldde de contemporaine pers geen tentoonstellingen van de Lyceum Club na hun tijdelijke sluiting in 1914 tot 1923. Tussen 1923 en 1934 hield de Lyceum Club weliswaar steevast een december-expositie, maar bekeken over de hele geschiedenis van de club was dat jaarlijkse karakter eerder een ambitie.[181]

---

[169] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 7, Collection Fauconnier 990,Brussel: Archief van de stad Brussel.

[170] "Petit Gazette – Au Lyceum Club de Belgique, " *Le Soir*, 8 mei 1925, 1.

[171] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, 4 en 7, Collection Fauconnier 990, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[172] Lyceum Club, *Briefwisseling met de internationale vestiging*, Correspondence Brussels, 1, 25 november 1940, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[173] Lyceum Club, *Briefwisseling met de internationale vestiging*, Correspondence Brussels, 1, 25 november 1940, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[174] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 7, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[175] Tamar Garb, *Sisters of the Brush: Women's Artistic Culture in Late Nineteenth-Century Paris*, (New Haven en Londen: Yale university Press, 1994), 4.

[176] "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913, 2.

[177] Lyceum Club, *Liste des Membres (1930-31)*, 1930-1931, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[178] Lyceum Club, *Briefwisseling met de internationale vestiging*, Correspondence Brussels, 2, 25 november 1940, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[179] "L'Exposition du Lyceum, " Le Soir, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum Club, " La Meuse, 5 januari 1927, 4 ; L'ange du bizarre, "Mosaïque," Femme, 22 januari 1932, 19.

[180] "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 23 februari 1913, 2 ; "Arts, Sciences et Lettres.," *Le Patriote*, 6 maart 1913, 4 ; "Expositions d'art," *L'Indépendance Belge*, 10 april 1913, 3 ; "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 23 november 1913, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions,"*Le Vingtième Siècle*, 19 november 1923, 2 ; "Arts, Sciences et Lettres," *La Libre Belgique*, 14 december 1923, 3 ; "Arts, Sciences, Lettres, " *La Libre Belgique*, 6 april 1924, 3 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 29 november 1924 , 2 ; "Exposition d'art appliqué, la dentelle, " *La Libre Belgique*, 5 december 1924, 5 ; "Arts, Sciences, Lettres, " *La Libre Belgique*, 23 januari 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 7 februari 1925 , 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 7 februari 1925 , 2 ; "La Journée de samedi, " *La Nation Belge*, 21 maart 1925, 2 ; "Arts & Lettres," *L'Indépendance Belge*, 4 april 1925, 2 ; "Exposition de dentelles," *L'étoile Belge*, 11 december 1925, 2 ; "La journée de mercredi, " *La Nation Belge*, 2 februari 1927, 4 ; "La journée de samedi, " *La Nation Belge*, 12 februari 1927, 2 ; "La journée de samedi," *La Nation Belge*, 12 november 1927, 2; "Arts, Sciences et Lettres," *L'étoile Belge*, 15 december 1927, 4 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 6 februari 1932, 2 ; "Les Expositions," *L'étoile Belge*, 9 maart 1932, 2 ; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4 ; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4 ; L'ange du bizarre, "Mosaïque, " *Femme*, 22 januari 1932, 19 ; "Au Lyceum, " *L'étoile Belge*, 17 december 1932, 5 ; "La Vie Artistique, " *Le Peuple*, 14 januari 1939, 8 ; "Aujourd'hui ; " *La Cité Nouvelle*, 18 januari 1939, 3.

[181] "Nos Echos," *La Dernière Heure*, 12 december 1911, 2 ; "La journée," *Journal de Bruxelles*, 22 november 1913, 5 ; "Arts, Sciences et Lettres," *La Libre Belgique*, 14 december 1923, 3 ; "Beaux-Arts – l'exposition des beaux-arts au Lyceum de Belgique, " *Le Vingtième Siècle*, 3 december 1924, 5 ; "Exposition de dentelles, " *L'étoile Belge*, 11 december 1925, 2 ; "La journée de lundi, " *La Nation Belge*, 20 december 1926, 2 ; "Arts, Sciences et Lettres," *L'étoile Belge*, 15 december 1927, 4 ; "Communiqués" *Le Soir*, 14 december 1928, 5 ; "Les Expositions," *Les Dernières Nouvelles*, 14 december 1929, 2 ; "Arts et lettres, " *La Métropole*, 12 december 1930, 2 ;

De tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club was een plaats waar kunstenaressen terecht konden om hun kunst tentoon te stellen in een plaats ontwikkelt door andere vrouwen. Uniek aan die tentoonstellingsruimte was het publiek die er bewust voor had gekozen om 'vrouwelijke' kunst te bezoeken. Al in 1912 namen 49 exposanten deel aan de tentoonstelling en in 1913 stelden drie exposanten 53 werken tentoon, wat wijst op de omvang van die (jaarlijkse) tentoonstellingen.[182] Tussen 1925-1934 organiseerde de Lyceum Club twaalf solotentoonstellingen van de aquarelliste en schilderes Simone de Wildeman (1895-1979), de aquarelliste Marguerite Delecosse-Heyninx, de kunstenares Jeanne Wasch (1884-?), de schilderes Sophie Pir, de schilderes Mme Pinsmaille, de schilderes Berthe Heneffe, Mme Harold Lomar, Mrs Askew en Marguerite Rion, een kunstenares bedreven in toegepaste kunsten en goudsmeden.[183] Daarnaast organiseerde de Lyceum Club een jaar na het overlijden van Juliette Samuel (1877-1931), geboren als Juliette Blum, een retrospectief van de beeldhouwster.[184] De kunstenaressen konden ook hun tentoongestelde werken verkopen aan de bezoekers van de club.[185] Hierin was het kunstsalon van de Lyceum Club gelijk aan andere contemporaine salons, wat de actieve deelname van verschillende 'professionele' kunstenaressen verklaart. De club stond de kunstenaressen toe een publiek te vinden dat appreciatie had voor 'vrouwelijke' kunst, en bereid was om die kunst aan te kopen.

De club lijkt geen esthetische beperkingen te hebben opgelegd aan haar leden. In dat opzicht is de organisatie gelijk aan de *Cercles des Femmes Peintres,* en *Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* onder leiding van de eerste presidente mevrouw Léon Bertaux.[186] De club organiseerde afwisselend tentoonstellingen van toegepaste en schone kunst, en combineerde soms beide kunstvormen in één tentoonstelling. Daarnaast vervaardigden de kunstenaressen zeer uiteenlopende vormen van kunst. Verschillende kunstenaressen die geëxposeerd hebben in de Lyceum Club, allen vermeld in de appendix, zijn voor de hedendaagse kunstgeschiedenis ongekende namen. Enkele kunstenaressen uit die appendix kunnen als exemplarisch worden geacht voor de samenstelling van verschillende kunstvormen op de tentoonstellingen van de Lyceum Club. Door een selectie van relatief 'bekendere' en 'minder bekende' kunstenaressen te bespreken is een beeldvorming van de tentoonstellingen en een toevoeging aan het

---

"Au Lyceum, " *L'étoile Belge*, 17 december 1933, 5; "La Vie Artistique, " *Le Peuple*, 23 december 1934, 2 ; "En sortant d'un salon, " *Le Courrier d'Afrique*, 9 december 1934, 1 en 3.

[182] Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise., " *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 december 1912, 418-419 ; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47), " *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 april 1913, 80-81.

[183] "Arts, Sciences, Lettres," *La Libre Belgique*, 23 januari 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 25 januari 1925 , 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 26 januari 1925, 5 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 26 januari 1925 , 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 27 januari 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 28 januari 1925 , 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 29 januari 1925, 6 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 30 januari 1925, 5 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique* 31 januari 1925, 6 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 1 februari 1925, 6 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 2 februari 1925, 4 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 2 februari 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 7 februari 1925 , 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 8 februari 1925 , 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 9 februari 1925, 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 10 februari 1925, 5 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 10 februari 1925 , 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 11 februari 1925, 5 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 11 februari 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 12 februari 1925, 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 13 februari 1925, 5 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 13 februari 1925, 2 ; "Courrier Bruxellois, " Gazette Charleroi, 17 februrari 1925, 1 ; "La Journée de samedi, " *La Nation Belge*, 21 maart 1925, 2 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 21 maart 1925 , 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 22 maart 1925, 5 ; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 22 maart 1925 , 2 ; "La Journée de dimanche, " *La Nation Belge*, 22 maart 1925, 3 ; "La Journée de lundi, " *La Nation Belge*, 23 maart 1925, 2. ; Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club), " *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1 ; "Arts & Lettres, " *L'Indépendance Belge*, 4 april 1925, 2 ; "La journée de samedi, " *La Nation Belge*, 4 april 1925, 2 ; "La journée," *L'Indépendance Belge*, 5 april 1925, 2 ; "La journée de dimanche, " *La Nation Belge*, 5 april 1925, 2 ; "La journée," *L'Indépendance Belge*, 6 april 1925, 5 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 6 april 1925, 5 ; "La journée," *L'Indépendance Belge*, 7 april 1925, 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 1 april 1925, 6 ; La Journée', *L'Indépendance Belge*, 8 april 1925, 3 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 8 april 1925 ; "La journée de mercredi, " *La Nation Belge*, 8 april 1925, 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 9 april 1925, 5 ; "La journée," *L'Indépendance Belge*, 10 april 1925, 2 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 11 april 1925, 5 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 13 april 1925, 6 ; "Les Expositions," *La Libre Belgique*, 14 april 1925, 5 ; "La journée," *La Nation Belge*, 26 januari 1926 ; "La journée de samedi," *La Nation Belge*, 12 februari 1927, 2 ; "La journée de samedi, " *La Nation Belge*, 12 november 1927 ; "Les Expositions," *L'étoile Belge*, 9 maart 1932, 2 ; "La Vie Artistique, " *Le Peuple*, 14 januari 1939, 8 ; "Aujourd'hui, " *La Cité Nouvelle*, 18 januari 1939, 3. "Aujourd'hui, " *La Cité Nouvelle*, 19 januari 1939, 3 ; "Aujourd'hui, " *La Cité Nouvelle*, 20 januari 1939, 3 ; "Aujourd'hui," *La Cité Nouvelle*, 21 januari 1939, 3 ; "Aujourd'hui," *La Cité Nouvelle*, 22 januari 1939, 3 ; "La Vie Artistique, " *Le Peuple*, 23 december 1934, 2 ; Walter Robyns, "Wildeman (Emile-Augsute-Joseph DE)," *Nationale Biografie,* Brussel, vol. 37, 831.

[184] "Expositions, " *L'étoile Belge*, 6 februari 1932, 2. ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 7 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 8 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 9 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 10 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 11 februari 1932, 2 ; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 13 februari 1932, 4 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 13 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 14 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 15 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 16 februari 1932, 2 ; "Expositions," *L'étoile Belge*, 18 februari 1932, 2.

[185] Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise., " *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 december 1912, 418-419.

[186] Tamar Garb, *Sisters of the Brush: Women's Artistic Culture in Late Nineteenth-Century Paris*, (New Haven en Londen: Yale university Press, 1994), 9 en 12-16 ; Denis Laoureux, 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles: un collectif, quatre expositions (1888)1893)', in *Art Bulletin*, Vol. 8, Issue 1 (2019), 40.

kunsthistorisch narratief mogelijk. Hoewel de contemporaine pers ook de tentoonstellingen van de toegepaste kunsten vermeldde, tonen de auteurs merkelijk minder interesse in die kunstwerken en kunstenaressen. Doordat de contemporaine pers de kunstenaressen actief in toegepaste kunsten amper individueel benoemde is de beeldvorming van kunstenaressen actief in toegepaste kunst beperkt, ook in de appendix.

Daarentegen nam de contemporaine pers de kunstenaressen die actief waren in de schone kunsten vaker op in de artikelen over de Lyceum Club. De kunstenaressen actief in schilderkunst specialiseerden zich in sterk uiteenlopende stijlen. De fameuze Anna Boch, tussen 1911-1925, en Juliette Wytsman-Trullemans, tussen 1911-1923, exposeerden hun impressionistische werken in de Lyceum Club.[187] Daarnaast organiseerde de club een herdenking voor Juliette Wytsman-Trullemans een jaar na haar dood in 1926.[188] Berthe Art en Alice Ronner, de dochter van Henriette Ronner-Knip en lid van *Cercle des Femmes Peintres*, specialiseerden zich in stillevens en exposeerden vanaf 1911 tot ongeveer midden jaren twintig.[189] Anna de Weert was een Belgische kunstschilder en essayist die zich aansloot bij de luministen en van 1924 tot 1928 exposeerde ze vijfmaal bij de Lyceum.[190] Ook vertegenwoordigde de Lyceum Club beeldhouwsters, waaronder Juliette Samuel die zowel haar beeldhouwwerken als schilderkunst zesmaal exposeerde tussen 1923-1930.[191] Daarnaast exposeerde Marie Howet in 1936 op een literatuur-expositie, waar ze haar boeken over Ierland en Griekenland die ze schreef en illustreerde presenteerde.[192]

Naast de meer bekende leden van de Lyceum Club, zijn er ook 'ongekende' leden die doorheen bijna de gehele bestaansperiode van de Lyceum exposeerden. Vanwege de vele tentoonstellingen waaraan ze deelnamen blijken ze figuren te zijn van groots belang voor de geschiedenis van de Lyceum Club. Marguérite Delecosse-Heyninx exposeerde vanaf 1911 tot 1933 met schilderijen en aquarellen met betrekking tot landschapschilderkunst en bloemenstillevens bij de Lyceum Club.[193] De kunstcriticus Sander Pierron bekritiseerde in 1908 de werken van de kunstenares geëxposeerd in *Salle Boute* zeer sterk.[194] Desondanks noemde de contemporaine pers haar rond 1920 "une de nos aquarellistes notoires" en "une de nos meilleures aquarellistes," wat haar relatieve bekendheid indiceert.[195] Ze spitste zich toe op het afbeelden van bloemen en landschappen met aquarel.[196] De veelzijdige kunstenares

---

[187] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47.," *La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117 ; "La journée de Mercredi, " *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2 ; Tellier, "Au Lyceum Club de Belgique, " *Vers l'Avenir*, 17 december 1923, 3 ; A.D., "Expositions d'art," *Le Soir*, 20 december 1923, 3 ; J.M., "Arts, Sciences, Lettres," *La Libre Belgique*, 22 december 1923, 3 ; "Au Lyceum – Une exposition d'art ; " *Le Soir*, 1 december 1924, 2 ; "Les Expositions, " *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "Echos – Au Lyceum, " *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925, 2 ; "Une exposition au Lyceum, " *Le Soir*, 22 december 1925, 2.

[188] "Echos – Au Lyceum, " *L'étoile Belge*, 16 mei 1926, 2.

[189] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47, " *La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117 ; "Au Jour le Jour," *L'Indépendance Belge*, 14 november 1912, 2 ; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47), " *La Belgique Artistique & Littéraire* , 15 april 1913, 261-262 ; "Au Lyceum.," *L'Indépendance Belge*, 20 april 1913, 2 ; "La journée de Mercredi, " *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2 ; Tellier, "Au Lyceum Club de Belgique, " *Vers l'Avenir*, 17 december 1923, 3 ; S., "Les faits divers, " *La Dernière Heure*, 30 november 1924, 2 ; "Les Expositions, " *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "L'Exposition du Lyceum, " *Le Soir*, 30 december 1926, 2.

[190] "Au Lyceum – Une exposition d'art, " *Le Soir*, 1 december 1924, 2 ; "Les Expositions, " *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "Echos – Au Lyceum, " *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925, 2 ; "Une exposition au Lyceum, " *Le Soir*, 22 december 1925, 2 ; "L'Exposition du Lyceum, " *Le Soir*, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum Club, " *La Meuse*, 5 januari 1927, 4 ; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2.

[191] "Memento – Le Lyceum, " *La Belgique Artistique & Littéraire*, maart 1911, s.p.; "Chronique Artistique – Au Studio : Salon de l'Art Féminin, " *Le Messager de Bruxelles,* 30 januari 1916, 5 ; Tellier, "Au Lyceum Club de Belgique, " *Vers l'Avenir*, 17 december 1923, 3 ; A.D., "Expositions d'art," *Le Soir*, 20 december 1923, 3 ; J.M., "Arts, Sciences, Lettres," *La Libre Belgique*, 22 december 1923, 3 ; "Au Lyceum – Une exposition d'art, " *Le Soir*, 1 december 1924, 2 ; "Les Expositions, " *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "Echos – Au Lyceum, " *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925, 2 ; "Une exposition au Lyceum, " *Le Soir*, 22 december 1925, 2 ; "L'Exposition du Lyceum, " *Le Soir*, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum Club, " *La Meuse*, 5 januari 1927, 4 ; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2 ; G., "Une exposition au Lyceum de Belgique, " *La Dernière Heure*, 15 december 1930, 3 ; Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite), " *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

[192] L.P., "La Vie Artistique, " *Le Peuple*, 20 maart 1936, 4.

[193] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47.,"*La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117 ; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913, 2 ; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47),"*La Belgique Artistique & Littéraire* , 15 april 1913, 261-262 ; P.V., "Exposition d'art du Lyceum," *Le Petit Bleu du Matin*, 19 april 1913, 5 ; "La journée de Mercredi, " *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2 ; Ray Nyst, "Le Lyceum – section des Beaux-Arts, (5-20 février), " 1 maart 1914, 384-385 ; "Au Lycéum Club, " *Gazette de Charleroi*, 23 november 1923, 2 ; J.M., "Arts, Sciences, Lettres," *La Libre Belgique*, 22 december 1923, 3 ; "Les Expositions," *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "L'Exposition du Lyceum," *Le Soir*, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum Club, " *La Meuse*, 5 januari 1927, 4 ; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2 ; G., "Une exposition au Lyceum de Belgique, " *La Dernière Heure*, 15 december 1930, 3 ; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4.

[194] Sander Pierron, "Salle Boute – Mmes M. Ramy et M. Delecosse, Adrien Colleye, " *L'Indépendance Belge*, 1 maart 1908, 3.

[195] "Arts, Sciences, Lettres – Expositions, Deux Artistes, " *La Libre Belgique,* 29 november 1921 ; "Arts, Sciences, Letters – Mme Delecosse, " *La Libre Belgique*, 7 december 1922, 4.

[196] E.D., "Exposition Delecosse, " *La Libre Belgique,* 11 februari 1925, 4.

Jeanne Serville was actief in zowel de schone kunst als toegepaste kunst en exposeerde in de Lyceum Club van 1911 tot 1932. [197] Ze stelde tentoon met zowel schilderkunst als reliëfwerk op leer, boekkunst (boekbinden), aquarellen, et cetera.[198] Ze exposeerde ook bij de groepering *Vrije Kunst* in 1907 en de exclusief vrouwelijke tentoonstelling in *Salle Studio* in 1916.[199] Daarnaast exposeerde de schilderes Sarah Catz-Enthoven in de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club van 1911-1928.[200] Sarah Catz-Enthoven schilderde verschillende onderwerpen waaronder naakte en geklede figuren, interieurs, landschappen, stillevens en zogenaamde 'chinoiseries'.[201] De hier vergaarde informatie is beperkt vanwege de focus van het onderzoek op de Lyceum Club als organisatie en de tentoonstellingsruimte van de club als geheel. De minder gekende kunstenaressen die hier aan bod kwamen waren actief gedurende een lange periode en exposeerden ook buiten de club. Aldus zouden zij waardevolle onderwerpen voor verder onderzoek kunnen vormen.

5.3 Voorgangers en contemporaine tegenhangers van de Lyceum Club in Brussel

De tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club was niet de eerste noch de enige tentoonstellingsruimte voor kunstenaressen in Brussel. Zo bracht de vereniging *Cercle des Femmes Peintres* (1888-1893), opgericht door Mary Gasparoli aan het einde van de 19e eeuw al kunstenaressen samen.[202] De *Cercle des Femmes Peintres* was slechts een kortgeleefde organisatie die ook moeilijkheden ondervond om 'professionele' kunstenaressen aan te trekken.[203] De organisatie bestond maar vijf jaar en organiseerde slechts vier tentoonstellingen.[204] Hoewel Denis Laoureux stelt dat een generatieverschil de oorzaak was voor de afwezigheid van professionele kunstenaressen zoals Anna Boch, die verschillende keren deelnam aan tentoonstellingen van de Lyceum Club.[205] De reden voor de afwezigheid of aanwezigheid van Anna Boch is moeilijk te achterhalen, maar mogelijks had de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club een hogere status binnen kunstkringen. Daarnaast organiseerde *Cercle Littéraire et Artistique* (1843) van Brussel ook tentoonstellingen voor kunstenaressen, waaronder verschillende kunstenaressen die tentoonstelden in de Lyceum Club.[206] De *Cercle des Femmes Artistes* (1910-1914), een vereniging van kunstenaressen, maakte onder meer gebruik van de ruimtes van de *Salle Studio*. Daar stelden ook verschillende leden van de Lyceum Club tentoon tussen 1910 en 1914.[207]

---

[197] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47.,"*La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117 ; "Au Jour le Jour," *L'Indépendance Belge*, 14 november 1912, 2. ; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47)," *La Belgique Artistique & Littéraire* , 15 april 1913, 261-262 ; P.V., "Exposition d'art du Lyceum, " *Le Petit Bleu du Matin*, 19 april 1913, 5 ; "La journée de Mercredi, " *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2 ; A.D., "Expositions d'art," *Le Soir*, 20 december 1923, 3 ; "Les Expositions," *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "L'Exposition du Lyceum, " *Le Soir*, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2 ; G., "Une exposition au Lyceum de Belgique,V *La Dernière Heure*, 15 december 1930, 3 ; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4.

[198] Omdat de contemporaine pers in de sectie toegepaste kunst minder uitgebreid vermeld welke werken de kunstenaressen exposeerden is het aannemelijk dat Jeanne Serville in andere velden van de toegepaste kunsten ook actief was.

[199] "Arts, Sciences et Lettres – Vrije Kunst, " *Journal de Bruxelles*, 16 september 1907 ; "Au Studio, " *Le Quotidien*, 22 januari 1916, 2.

[200] "Petite Chronique, *"L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399; Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47.,"*La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117 ; "Au Lyceum., " *L'Indépendance Belge*, 20 april 1913, 2 ; Ray Nyst, "Le Lyceum – section des Beaux-Arts, (5-20 février), " 1 maart 1914, 384-385 ; "L'Exposition du Lyceum, " *Le Soir*, 30 december 1926, 2 ; "Au Lyceum Club, " *La Meuse*, 5 januari 1927, 4 ; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2.

[201] S.P., "Les Lettres et Les Arts – Une Nouvelle Salle – The AEolian – Une femme-peintre : Mmes S. Catz-Enthoven, " *L'Indépendance Belge*, 11 november 1913, 3 ; Charles Con°ardy, "Galerie du Studio – M. René De Pauw – Mme S. Catz Enthoven, " *La Meuse*, 28 oktober 1923, 6 ; E.D., "Exposition S. Catz-Enthoven, " *La Libre Belgique*, 18 september 1926, 3 ; E.D., "Expositions d'art," *La Libre Belgique*, 16 december 1938, 3.

[202] Denis Laoureux, 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles: un collectief, quatre expositions (1888-1893),' in *Artl@s Bulletin*, vol. 8 – n°1 Women Artists Shows. Salons. Societies (1870s-1970s), 2019, 76.

[203] Denis Laoureux, 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles: un collectief, quatre expositions (1888-1893),' in *Artl@s Bulletin*, vol. 8 – n°1 Women Artists Shows. Salons. Societies (1870s-1970s), 2019, 76.

[204] Denis Laoureux, 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles : un collectief, quatre expositions (1888-1893),' *in Artl@s Bulletin*, vol. 8 – n°1 Women Artists Shows. Salons. Societies (1870s-1970s), 2019, 76.

[205] "Petite Chronique," *L'Art Moderne*, 10 december 1911, 399 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2; "Au Lyceum – Une exposition d'art," *Le Soir*, 1 december 1924, 2 ; "Les Expositions," *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5 ; "Echos – Au Lyceum," *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925, 2 ; "Une exposition au Lyceum," *Le Soir*, 22 december 1925, 2 ; Denis Laoureux, 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles : un collectief, quatre expositions (1888-1893),' *in Artl@s Bulletin*, vol. 8 – n°1 Women Artists Shows. Salons. Societies (1870s-1970s), 2019, 77.

[206] Tentoonstellingen waarin kunstenaressen van de Lyceum Club deelnamen : Anna Boch in 1884, Van den Bussche in 1884, Vander Straeten in 1885, Marguerite Dielman in 1893, de Bièvre in 1893, Juliette Samuel-Blum in 1894, Georgette Meunier in 1908, Anna de Weert in 1909, Marguerite Verboeckhoven in 1909, Ketty Gilsoul-hoppe in 1921, Berthe Art in 1924, Clémence Lacroix in 1924, Hen°iette Bosché in 1924, Jeanne Hovine in 1924 en Juliette Wytsman in 1888, 1893, 1909 en 1925.

[207] Mlle **Brouhon** in 1911, 1912, 1913 en 1914 ("Au Jour le jour," *L'Indépendance Belge*, 31 maart 1911, 2 ; "Arts, Sciences et Lettres. – troisième exposition du cercle des femmes artistes," *Le Patriote*, 26 februari 1912, 3 ; "Beaux-Arts – L'exposition des femmes artistes à la salle studio," *Journal de Bruxelles*, 29 februari 1912, 3 ;

De aquarellist Claire Uytterschaut (1883-1969) was lid van de commissie van *Le Labeur Féminin* op hetzelfde moment dat ze lid was van de tentoonstellingscommissie van de Lyceum Club.[208] *Le Labeur Féminin* was een liefdadigheidsvereniging opgericht in 1908, die voornamelijk kunstwerken uit de toegepaste kunst verkocht van vrouwen die zich in precaire financiële omstandigheden bevonden.[209] De vereniging verkocht in een winkel de kunstwerken aan de prijs die de 'travailleuses' vroegen met daarbovenop de commissie die de kosten voor de winkel moesten dekken.[210] Daarbovenop organiseerde de vereniging een beurs voor vrouwen en probeerden ze vrouwen in contact te brengen met verkopers die interesse hadden in het talent van één van de kunstenaressen.[211] De organisatie bleef actief post quem 1921, maar vanaf 1914 kwam de organisatie minder aan bod in de contemporaine pers.[212] Daardoor valt het niet uit te sluiten dat de organisatie langer actief was. De vereniging ondersteunde dus kunstenaressen, net zoals *Cercle des Femmes Peintres* en de Lyceum Club.

Net zoals de eerder vermeldde organisaties had de Lyceum Club geen overte politieke insteek, hoewel de opening van de club steunde op feministische grondstenen. In dat opzicht vertoont de club gelijkenissen met de Franse vereniging *L'Union des Femmes Peintres et Scuplteurs* (1881-1995). Daarover concludeerde de kunsthistorica Tamar Garb dat de vereniging geen overte politieke insteek had, maar wel steunde op feministische gronden.[213] *L'Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* zette zich, in tegenstelling tot de Lyceum Club, wel in voor institutionele reformatie van de Franse academies en de salons.[214] De stichting van een internationale vrouwenclub in Brussel werd in belangrijke mate door de aanwezigheid van vrouwelijke tentoonstellingsruimtes in Brussel en buurlanden zoals Frankrijk mogelijk gemaakt. De reden voor vrouwelijke kunstverenigingen of tentoonstellingsruimtes gericht op kunstenaressen valt net, zoals voor privé-academies en ateliers, te situeren in het gebrek aan tentoonstellingsruimtes en verenigingen die kunstenaressen (in grote aantallen) toelieten.

5.4 De procedure om lid te worden van de Lyceum Club

De Lyceum Club bracht 'elite' vrouwen samen van adellijke of gegoede afkomst evenals vrouwen die uitzonderlijke dingen hadden verricht in hun vakgebied. Aspirant leden van de Lyceum Club van België vulden eerst een toelatingsformulier in, (Bijlage 3), hetwelk twee 'peetmoeders' (leden van de club) signeerden.[215] Bij dat toelatingsformulier hoorde het aspirant lid bijhorende brieven van de twee peetmoeders te voorzien waarin zij om een toelating vroegen.[216] Tevens dienden de peetmoeders de kandidaten persoonlijk te

---

"Beaux-Arts," *Le Vingtième Siècle*, 3 maart 1912, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), Lothy/Louthy **Beckers** in 1912, 1913 en 1914 ("Arts, Sciences et Lettres. – troisième exposition du cercle des femmes artistes," *Le Patriote*, 26 februari 1912, 3 ; "Beaux-Arts,"*Le Vingtième Siècle*, 3 maart 1912, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.) , Mlle **Caruel** in 1911, 1913 en 1914 ("Arts, Sciences et Lettres," *Le Patriote*, 29 maart 1911, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), Sarah **Catz-Enthoven** in 1911 ("Chronique Artistique," *Le Petit Bleu du Matin*, 9 april 1910, 3.), Mlle **Dumontier** in 1910, 1911, 1912 en 1913 ("Chronique Artistique," *Le Petit Bleu du Matin*, 9 april 1910, 3 ; "Arts, Sciences et Lettres," *Le Patriote*, 29 maart 1911, 3 ; "Arts, Sciences et Lettres. – troisième exposition du cercle des femmes artistes," *Le Patriote*, 26 februari 1912, 3 ; "Beaux-Arts – L'exposition des femmes artistes à la salle studio," *Journal de Bruxelles*, 29 februari 1912, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2.), Mme **Laudy** in 1914 ("La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), Jeanne **Serville** in 1912, 1913 en 1914 ("Arts, Sciences et Lettres. – troisième exposition du cercle des femmes artistes," *Le Patriote*, 26 februari 1912, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), Mlle **Uytterschaut** in 1910, 1911, 1912, 1913 en 1914 ("Chronique Artistique," *Le Petit Bleu du Matin*, 9 april 1910, 3 ; "Beaux-Arts – A la salle Studio," 3 april 1911, 2 ; "Beaux-Arts – L'exposition des femmes artistes à la salle studio," *Journal de Bruxelles*, 29 februari 1912, 3 ; "Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), Suzanne **Weiler** in 1913 en 1914 ("Au Jour le Jour- Les Femmes Peintres," *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913, 2 ; "La journée de Mercredi," *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914, 2.), - De *Cercle des Femmes Artistes* organiseerde in 1913 hun tentoonstelling op het adres rue Franqui nummer 14, waardoor kan geconcludeerd worden dat de vereniging gebruik maakte van de Studio. Daarnaast exposeerden ook mannelijke kunstenaars hun werken in Studio, wat on-karakteristiek lijkt voor een vrouwelijke vereniging. ("Beaux-Arts," *Le Vingtième Siècle*, 7 maart 1913, 3.)

[208] "Chronique Mondaine - Le Labeur Féminin," *L'Indépendance Belge*, 3 mei 1908, 2 ; "Le Labeur Féminin," *Le Petit Bleu du Matin*, 26 april 1908, 2 ; "Les Nouvelles – Le Labeur Féminin," *Le Vingtième Siècle*, 1 maart 1908, 1 ; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913, 2 ; "Petite Gazette," La Belgique, 29 december 1914, 2.

[209] "Chronique Mondaine – Le Labeur Féminin,"*L'Indépendance Belge*, 22 juni 1908, 2.

[210] "Chronique Mondaine – Le Labeur Féminin," *L'Indépendance Belge*, 22 juni 1908, 2.

[211] "Chronique Mondaine – Le Labeur Féminin," *L'Indépendance Belge*, 22 juni 1908, 2.

[212] "Société Coopérative - Le Labeur Féminin," *Le Soir*, 19 mei 1921, 5.

[213] Tamar Garb, *Sisters of the Brush: Women's Artistic Culture in Late Nineteenth-Century Paris*, (New Haven en Londen: Yale university Press, 1994), 69.

[214] Tamar Garb, *Sisters of the Brush: Women's Artistic Culture in Late Nineteenth-Century Paris*, (New Haven en Londen: Yale university Press, 1994), 69.

[215] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 7, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[216] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 7, Brussel: Archief van de stad Brussel.

kennen en aanvullende informatie te geven indien het 'Comité' dat besliste over de toelatingen daar nood aan had.[217] Ook buitenlandse vrouwen hoorden ten minste één peetmoeder van hun nationaliteit te hebben of, bij gebrek daaraan, een introductiebrief van de ambassade of het consulaat van hun land.[218] Als een buitenlandse Lyceum Club een vrouw had afgewezen kon de afgewezen vrouw geen aanvraag indienen voor een lidmaatschap bij de Lyceum Club van België.[219] Indien ze toestemming had van de club die haar had afgewezen om een nieuwe aanvraag in te dienen kon ze alsnog lid worden van de Lyceum Club van België.[220] Leden waren verplicht lid te zijn van de Lyceum Club van het land waar zij permanent verbleven.[221] Wel konden ze met de verkregen lidkaart wel twee maanden andere clubs bezoeken die aangesloten waren bij het internationale Lyceum.[222]

Er waren twee categorieën van leden in de Lyceum Club, de zogenaamde 'gekwalificeerde leden' en 'niet-gekwalificeerde leden'.[223] De 'gekwalificeerde leden' waren vrouwen die uitzonderlijke werken produceerden in onder meer kunst, literatuur, muziek, wetenschap en sociale oeuvres.[224] Tevens rekende de Lyceum Club leden met een titel of een universitair diploma en vrouwen die zich hadden onderscheidden in 'sociale' of humanitaire kwesties tot de 'gekwalificeerde leden'.[225] De 'niet-gekwalificeerde leden' waren vrouwen die een interesse hadden in de Lyceum Club, maar niet (of minder) actief waren in die velden.[226] Ook konden leden een extra som bovenop het inschrijvingsgeld doneren aan de club waardoor ze een nieuwe titel 'stichtende leden' verkregen.[227] In 1923 hield dat minstens vijfenvijftig Belgische frank bovenop het inschrijvingsgeld in.[228] In 1940 introduceerde de club de nieuwe titel 'membre protecteur' voor leden die meer dan duizend frank doneerden.[229] Wat waarschijnlijk ingegeven werd door de verschillende financiële problematieken en de Tweede Wereldoorlog die de club in een precaire positie brachten. Aldus was de Lyceum Club een club waar vrouwen niet vrij toegang tot hadden en waar een 'elite' cirkel van gegoede vrouwen elkaar trof.

De Lyceum Club was een prestigieuze organisatie, waarvan de leden vaak uit de 'elite' van de samenleving kwamen. Dat reflecteerde zich ook in de bekende gasten die ze ontvingen. Koningin Elisabeth van Beieren, de toenmalige koningin van België, was meermaals ten gaste op hun tentoonstellingen.[230] Daarnaast organiseerden ze recepties voor verschillende bekende gasten die ze ontvingen. Zo ontvingen ze bijvoorbeeld Amelia Earhart (1897-1937/1939), de eerste vrouw die de Trans-Atlantische oceaan overvloog.[231] (afb. 5) Door haar baanbrekende onderneming werd ze een gerespecteerd boegbeeld voor feminisme. De club organiseerde ook een receptie voor de ontvangst van 'Princesse Murat', ofwel Marie de Rohan-Chabot (1876-1951), een aristocratische schrijfster.[232] Daarnaast ontvingen ze Maria Verone (1874-1938), een Franse feministe en suffragette, en één van de eerste vrouwelijke advocaten in de wereld.[233] (zie artikel bijlage 3) Bovendien organiseerde de club veel conferenties over uiteenlopende onderwerpen, wat wijst op de educatieve functie die de Lyceum Club had voor zijn leden. Tevens voorzag de Lyceum Club logementen waardoor internationale leden een

Figuur 5: *Foto getrokken op receptie van Amelia Earhart*, gepubliceerd in *Le Soir Illustrée* op 18 juni 1932, pagina 2.

[217] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 7, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[218] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 7, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[219] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[220] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[221] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[222] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[223] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[224] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[225] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[226] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[227] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[228] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 6, Brussel: Archief van de stad Brussel.
[229] Lyceum Club, *Briefwisseling met de internationale vestiging*, Correspondence Brussels, 2, 25 november 1940, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.
[230] "Les conferences : Les femmes et la lutte contre le cancer – par le prof. Bayet," *La Nation Belge*, 21 november 1923, 3 ; "Au Lyceum de Belgique," *L'Indépendance Belge*, 12 april 1924, 2 ; "La Reine et les artistes," *L'étoile Belge*, 12 december 1924, 2 ; "Les Nouvelles," Journal de Bruxelles, 10 februari 1925, 1.
[231] "Amelia Earhart à Bruxelles," *L'étoile Belge*, 11 juni 1932, 4 ; "Mrs Earhart à Bruxelles," *La Dernière Heure*, 11 juni 1932, 1 ; "La journée d'Amélia Earhart," *La Dernière Heure*, 14 juni 1932, 1 ; "Cette semaine," *Le Soir Illustré*, 18 juni 1932, 2.
[232] "Le Pays," *L'étoile Belge*, 9 januari 1932, 2.
[233] "Le féminisme tel que l'entend Mme Maria Verone," *L'étoile Belge*, 28 maart 1925, 1.

verblijfplaats hadden wat internationale connecties tussen die 'elite' vrouwen mogelijk maakte.

5.5 De financiële werking van de Lyceum Club

De categorisering van leden bepaalde ook het inschrijvingsgeld die de leden moesten betalen. De 'gekwalificeerde leden' betaalden een toetredingsrecht van vijftig Belgische frank en daarbovenop een jaarlijkse contributie van vijftig frank.[234] De 'niet-gekwalificeerde leden' betaalden een toetredingsrecht van honderd frank en ook een jaarlijkse contributie van honderd frank.[235] 'Stichtende leden' betaalden geen inschrijvingsgeld en 'jonge meisjes' waarvan de moeder lid was van de lyceum Club en die onder 'hetzelfde dak' leefden betaalden vijftig frank toetredingsrecht en vijftig frank jaarlijkse contributie.[236] Leden die beslisten niet langer lid te blijven van de Lyceum Club en leden geschorst wegens een inbreuk op de reglementen of de 'wetten van eer en fatsoen' betaalden alsnog het volledige bedrag voor het lopende jaar.[237] Daarnaast hadden ze ook niet langer recht op een terugbetaling.[238] De door het comité in 1923 vastgelegde bedragen waren niet definitief.[239] Het comité behield het recht om het inschrijvingsgeld te verhogen of te verlagen naargelang de 'omstandigheden', zoals bepaald in de *Statuts*.[240]

Het reglement van de Lyceum Club, ook uitgegeven in 1923, specifieerde ook andere kosten. Naast het inschrijvingsgeld betaalden leden voor de maaltijden die ze consumeerden in de club en ook voor de 'betalende kaarten' voor 'extraordinaire reünies' zoals onder andere concerten, repetities, audities, conferenties.[241] Ook konden leden logeren bij de Lyceum Club voor een tarief dat varieerde van vijftien tot dertig Belgische frank per persoon per dag.[242] De Lyceum Club was een club die vrouwen ondersteunde en samenbracht, maar tegen een bepaalde prijs. De club riep leden ook op om andere leden voor de club te zoeken tijdens financiële moeilijkheden, en de club ondervond regelmatig problemen om hun budget te balanceren.[243] De kost om de Lyceum Club van België te onderhouden beperkte zich ook niet tot de uitgaves voor de club. Omdat de Lyceum Club van België onderdeel was van een internationaal netwerk betaalde de club een bijdrage aan dat internationaal netwerk. Zo vroeg Jane Brigode in 1940, vanwege de omstandigheden, aan Madame B. Robert een tijdelijke opschorting van die betaling door financiële moeilijkheden.[244] De financiële werking van de Lyceum Club toont zich als een complexe som van uitgaves en inkomsten. Ook maakte het inherente niveau van luxe van de club het overbruggen van de Eerste en Tweede Wereldoorlog extreem moeilijk.

5.6 Conclusie

De Lyceum Club van België was een organisatie die vrouwen samenbracht om 'intellectuele en morele vooruitgang' te faciliteren doorheen de natie. De organisatie ondersteunde vrouwen en creëerde een platform voor de diverse humane velden waaraan ze deelnamen of interesse in hadden. Daarbovenop voorzag de Lyceum Club logementen, waardoor internationale leden een verblijfplaats hadden en dus internationale connecties mogelijk waren. De Lyceum Club had verschillende afdelingen, waarvan standaard de afdelingen van schone kunsten, literatuur en journalistiek, muziek, wetenschappen en sociale oeuvres in het programma waren opgenomen. Ook konden leden nieuwe afdelingen oprichten indien ze met voldoende leden interesse hadden in een specifiek veld, zoals de koloniale afdeling. De kunstafdeling van de Lyceum Club had net zoals de andere afdelingen een eigen comité en afhankelijk van financiële middelen jaarlijks (of meermaals per jaar) een tentoonstelling. Naast de tentoonstellingen met betrekking tot toegepaste kunst en schone kunst, organiseerde de afdeling ook solotentoonstellingen. De club steunde naast een uitgebouwd netwerk van (feministische) organisaties ook op eerdere voorgangers en tegenhangers die tentoonstellingsruimtes organiseerden voor kunstenaressen. Zowel *Cercle des Femmes Peintres* in Brussel en *Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* in Parijs organiseerden reeds tentoonstellingen waaraan enkel kunstenaressen deelnamen. Ook *Cercle Artistique et Littéraire, Cercle des Femmes Artistes* en *Le Labeur Féminin* organiseerden in Brussel in dezelfde tijdsperiode tentoonstellingen. Kunstenaressen die lid waren van de club exposeerden ook bij die verenigingen.

---

[234] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[235] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[236] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 8, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[237] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 9, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[238] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 9, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[239] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 9, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[240] Lyceum Club, *Statuts*, 1923, Collection Fauconnier 990, 9, Brussel: Archief van de stad Brussel.

[241] Lyceum Club, *Règlement d'ordre interieur*, Statutes and Members lists 1923-1930, 9, Zürich: Internationaal Archief Lyceum Club.

[242] Lyceum Club, *Règlement d'ordre interieur*, Statutes and Members lists 1923-1930, 10, Zürich: Internationaal Archief Lyceum Club.

[243] Jane Brigode, *Briefwisseling met s.n.*, Correspondence Brussels, 18 december 1939, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club; Jane Brigode, *Briefwisseling met Madame B. Robert*, Correspondence Brussels, 25 november 1940, 1, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

[244] Jane Brigode, *Briefwisseling met Madame B. Robert*, Correspondence Brussels, 25 november 1940, 1, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Toch kon niet iedereen zomaar lid worden van de Lyceum Club en genieten van die uitzonderlijke opportuniteiten. De selectie van de leden was gebaseerd op eerder bestaande connecties, en vervolgens hun competenties en interesses. Er was een zekere hiërarchie op basis van kwalificatie en kapitaalkracht van leden die ook de titel van leden bepaalde. De financiële werking van de Lyceum Club was ingewikkeld en is door de weinige archivalia moeilijk om te ontblootten. Door de kost van de inschrijving, de bijkomende contributies en de financiële problematieken blijkt dat de Lyceum Club een kostelijke organisatie was om lid van te zijn. Daaruit komt ook de conclusie naar voren dat leden van de Lyceum Club uit een gegoede klasse kwamen, wat ondersteunt wordt door de ledenlijsten die verscheidene leden van adel bevatten. De beperkingen van dit onderzoek staan geen harde conclusies toe, hoewel de materie stof tot verdieping biedt. De Lyceum Club ontving ook 'elite' vrouwen voor recepties en conferenties, waaronder bijvoorbeeld koningin Elisabeth van Beieren, Marie de Rohan-Chabot , Maria Verone en Amelia Earhart. Aldus blijkt dat de Lyceum Club een uitzonderlijke samenkomst van vrouwen uit de gegoede klasse van de samenleving mogelijk maakte in verband met gemeenschappelijke interesses of doelen. De club bood professionele ondersteuning, had een sociale functie en verleende zijn diensten voor degene die de selectieprocedure doorstonden.

6 DISCOURSANALYSE

6.1 Het discours gehanteerd tegenover de Lyceum Club gekaderd

Alvorens de opening van de Lyceum Club in België, rapporteerde de Belgische pers over vestigingen van de club in Parijs, Berlijn en Londen.[245] Een club exclusief voor vrouwen zette een aantal schrijvers aan tot contempleren over de noodzaak van clubs voor vrouwen en de emancipatie van de vrouw. De schrijvers probeerden te voorspellen en te onderzoeken welk effect vrouwelijke clubs zouden hebben op de contemporaine samenleving. De contemporaine schrijvers bestonden uit een heterogene groep die verschillende perspectieven en argumentaties ontwikkelden in verband met dit 'nieuw' of 'modern' fenomeen. Nochtans was niet elke schrijver even geïnteresseerd in deze club, noch in de tentoonstellingen die ze organiseerden. Hoewel recensies over de Lyceum Club verschenen overheen de gehele bestaansperiode van 1910-1941, zijn de artikelen relatief schaars. Slechts enkele artikelen spitsten zich toe op de club als organisatie als geheel. Het merendeel van de publicaties zijn recensies met betrekking tot de tentoonstellingen of aankondigingen van de activiteiten van de club.

De artikelen die de organisatie meer uitgebreid behandelen dan een simpele aankondiging of samenvatting van een tentoonstelling, staan toe verschillende eigentijdse standpunten te destilleren. Desondanks dat de artikelen enkele verhoudingen tegenover een exclusief vrouwelijke club illustreren, geven ze geen exhaustief overzicht van de denkkaders die het publiek hanteerde tegenover deze club. De verhoudingen tegenover de Lyceum Club waren onmiskenbaar getekend door de sociopolitieke omstandigheden van vrouwen in België. De artikelen werden gepubliceerd wanneer het vrouwenstemrecht niet toegekend was in België en de Belgische staat vrouwen amper burgerlijke rechten toekende.[246] Daarnaast situeerden verschillende schrijvers in een bredere feministische beweging en de 'opkomst' van een 'actieve' vrouw desondanks dat de Lyceum Club niet de eerste, noch de enige, vrouwelijke organisatie was. Zoals eerder behandeld was de Lyceum Club geen overte politieke organisatie en behoorde de club eerder toe tot de vrouwenbeweging. Aan de andere kant stopt dat hedendaags onderscheid contemporaine schrijvers niet van de kadering van de Lyceum Club en hun leden als feministisch. Ook critici uitgenodigd op de salons van *Cercle des Femmes Peintres* in Parijs behandelden ook die tentoonstellingen als een feministische manifestatie. Daaruit blijkt een patroon in de kadering van vrouwelijke tentoonstellingsruimtes door contemporaine critici over landgrenzen heen.[247]

De schrijvers probeerden de Lyceum Club te situeren in een sociopolitieke context, de nood en de gevolgen van de club te begrijpen en naar hun lezers te communiceren. Een aantal schrijvers vervielen in genderessentialisme en een angst voor het onbekende. Door een reducerend discours te hanteren tegenover de Lyceum Club lijken de auteurs het onderwerp van de Lyceum Club behapbaar te proberen maken. Ook pasten auteurs dat reducerend discours toe door de inerte incompetentie van de kunstenaressen te proclameren en ze impliciet te plaatsen tegenover mannelijke kunstenaars. Hoewel enkele artikelen de Lyceum Club prijzen en aanmoedigen, combineren die artikelen de vraag voor gelijkheid tussen man en vrouw vaak met een compromis. Tevens uitten die auteurs een angst voor de deconstructie van genderrollen. Schrijvers grepen ook de Eerste Wereldoorlog aan als een verklaringsmechanisme door de historische gebeurtenis te schetsen als een katalysator voor de 'opkomst' van een actieve rol voor de vrouw. Net die 'actieve' rol trachten bepaalde auteurs te beperken, door in hun artikelen begrenzingen aan te duiden die de kunstenaressen geacht werden niet te overschrijden. De verschillende uitingen van angst en de reducering van de club wijst op wat

[245] "Club de Femmes," Journal de Charleroi, 29 november 1903, 1; "Le Foyer des « autoresses »," *La Reforme*, 20 november 1903, 1; "Angleterre – un cercle littéraire et scientifique," *La Meuse*, 27 november 1903, 1; "Un nouveau club à Londres," *Le Matin*, 2 december 1903, 5; "Lettre de Berlin – Les cercles parlementaires – critique et plagiat – Le Lyceum Club à Berlin," *Le Matin*, 2 december 1904, 1; "Le préjugé social centre les comédiennes en Angleterre," *Le Petit Bleu du Matin*, 17 april 1905, 1; "Sarah Bernhart et la Société des gens de lettres – Londres," *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905, 1; "Londres – Un comité de conciliation anglo-allemend," *Le Petit Bleu du Matin*, 29 november 1905, 1; "Angleterre – un toast de l'ambassadeur d'Allemagne à Londres," *Journal de Bruxelles*, 4 december 1905, 2; "Londres – Langage diplomatique," *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905, 1; "Les faits du jour," *Le Matin*, 4 december 1905, 1; "Bulletin de l'extérieur - Les relations d'Allemagne avec l'Espagne et l'Angleterre," *Le Patriote*, 4 december 1905, 2; "Paroles pacifiques de l'ambassadeur d'Allemagne à Londres," *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905, 3; "Les relations anglo-allemandes," *Le Soir*, 4 december 1905, 2; "Billet de Londres - Les relations anglo-allemandes," *Le Patriote*, 28 december 1905, 1; "Les femmes s'en melent," *La Meuse*, 12 januari 1906, 1; "Les femmes s'en melent," *Le Matin*, 13 januari 1906, 4; "Les relations anglo-allemandes," *L'Indépendance Belge*, 16 januari 1906, 4; Pierre de Coulevain, "L'île inconnue," *La Meuse*, 31 oktober 1906, 8; Pierre de Coulevain, "L'île inconnue," *La Meuse*, 2 november 1906, 6; Pierre de Coulevain, "L'île inconnue," *La Meuse*, 10 november 1906, 6; "Le mouvement féministe anglais et l'ambassadeur d'Italie," *Le Petit Bleu du Matin*, 11 december 1906, 2; "Madame est à son club," *Le Matin*, 7 februari 1908, 4; "Ces Dames !," *Journal de Bruxelles*, 24 februari 1908, 1; "Lettre Parisienne – Un cercle de dames : le Lyceum Club. Origine – But – Résultate – Organisation," *Journal de Bruxelles*, 5 november 1908, 1 ; "Lettre Parisienne – Un cercle de dames : le Lyceum Club. Origine – But – Résultate – Organisation," *Le Matin*, 5 november 1908, 1.

[246] Gita Deneckere, Bruno De Wever en Tom De Paepe, m.m.v. Guy Vanthemsche, *Een geschiedenis van België*, (Gent: Academia Press), 2022, 211.

[247] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan : 2007), 99.

Norma Broude en Mary D. Garrard benoemen als een angst van de 'dominerende' groep wanneer de 'onderdrukte' groep, in dit geval kunstenaressen, 'agency' hanteert.[248]

6.2 De (onder)waardering van de Lyceum Club

Maurice des Ombiaux (1868-1943) analyseerde de nood voor vrouwelijke verenigingen in 'Cercles de Femmes' in het dagblad *La Meuse* in 1912.[249] De auteur nam een wisselvallig standpunt in door zowel voor- als tegenargumenten uiteen te zetten in zijn artikel. Hoewel Maurice Des Ombiaux zich als voorstander van de opening van de Lyceum Club positioneerde, reduceerde hij tegelijk de organisatie. Daarbovenop voorspelde hij het snelle einde van de club. Aan de hand van een contrast tussen de 'losgeslagen' New Yorkse feministen en de impliciet 'brave' Belgische feministen probeerde Maurice des Ombiaux herhaaldelijk zijn impliciet mannelijke lezer gerust te stellen: "Il y a loin de là à fonder, comme à New-York, une cité féministe qui déclare la guerre aux hommes et dont les habitantes doivent jurer, avant d'entrer, qu'elles n'entretiendront aucune relation avec les hommes et refuseront même d'en voir un seul avant que le terme de trois ans révolus ne les ait relevées de cet étrange vœu."[250] Om zijn impliciet mannelijke lezer verder gerust te stellen hanteerde hij een parabel over een uitsluitend vrouwelijke samenleving die uiteenvalt door één mannelijke gevangene.[251] Met die parabel wijdde hij zijn volgende standpunt in, waar de auteur concludeerde dat de club een rage is en slechts een banale bijeenkomst voorstelt.[252] Volgens Maurice des Ombiaux zou de nood aan de mannelijke blik voor vrouwen te sterk blijken en ten gevolge was het einde van de club een onvermijdbaar gegeven.[253] Het slot van zijn artikel illustreert dat standpunt: "Oui, ces dames vont prendre le thé tous les jours et c'est charmant, on tue ainsi ces après-dînées où l'ennui guette ceux qui n'ont rien à faire. Mais voilà, au bout de huit jours, on trouve que le thé, sans hommes, est un peu fade; rien qu'un petit bout d'homme ferait plaisir. A quoi servent les jolis chapeaux, les jolies robes, tous les atours s'il n'y a pas d'homme pour les regarder ?"[254]

Ook in het weekblad *Pourquoi pas?* onderscheidde een anonieme auteur in 1937 de Lyceum Club van andere 'exclusieve' en 'agressieve' feministen.[255] De auteur benadrukte de 'féminité' van de leden van de Lyceum Club als een impliciet tegenvoorbeeld voor de gepercipieerde 'vermannelijkte' feministes.[256] Dergelijke typeringen van 'vrouwelijke' of 'mannelijke' vrouwen zijn gegrond in een genderessentialisme die men ook toelegde in de categorisering en beoordeling van kunstenaressen. Critici en kunsthistorici schreven bepaalde 'vrouwelijke' kwaliteiten toe aan kunstenaressen, die gelinkt zijn aan conventies uit de 19e eeuw.[257] Alexia Creusen duidde die conventie over 'vrouwelijke' kwaliteiten in *Femmes Artistes en Belgique* : "Parmi celles-ci, relevons pour l'essentiel la grâce, la sensibilité et la délicatesse, qualités si couramment associés au sexe féminin que les critiques s'étonnent quand ces dames ne les cultivent pas."[258] Critici straften inbreuken op 'vrouwelijkheid' door kunstenaressen af en hoewel dit artikel lovend is over de Lyceum Club, schreef de auteur de andere, 'slechte feministe', tegelijk af.[259] De auteur legt elke vrouw een beperking of begrenzing op ten opzichte van hoe 'kwaad', 'fel' of 'sterk' ze mogen zijn. Het benadrukken van de vrouwelijkheid van de leden van de Lyceum Club was evenwel niet enkel een begrenzing van vrouwelijkheid. Het behoud van gendernormen door de leden van de club, en de communicatie daarvan naar het bredere publiek, was een belangrijk onderdeel van de acceptatie van de Lyceum Club. Zonder die 'féminité' en het behouden van een 'sociale orde' had de Lyceum Club mogelijks slechter naar voren gekomen in de pers en waren meer tegenstemmen ontstaan. De club heeft mogelijks het behouden van die genderrollen, of het opvoeren ervan voor de pers, ingezet als een beschermende strategie. Desondanks de neutrale politieke positie die de club proclameerde politiseerden contemporaine auteurs consistent de club door leden te contrasteren met 'slechte' feministen. Het politiek neutrale feminisme van de Lyceum Club, ofwel de afwezigheid van een overte politieke missie was voor auteurs een aanvaardbaar alternatief voor 'agressieve' feministen.

---

[248] Norma Broude en Mary D. Garrard, 'Introduction' in *Reclaiming female agency: feminist art history after postmodernism*, (University of California Press : 2005), 3.

[249] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[250] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[251] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[252] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[253] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[254] Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite)," *La Meuse*, 10 mei 1912, 1.

[255] "Au Lyceum, " *Pourquoi pas?*, 8 januari 1937, 41.

[256] "Au Lyceum, " *Pourquoi pas?*, 8 januari 1937, 41.

[257] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan : 2007), 180.

[258] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan : 2007), 201.

[259] "Au Lyceum, " *Pourquoi pas?*, 8 januari 1937, 41.

6.3 De 'natuurlijke' minderwaardigheid van vrouwen

Het genderessentialisme kwam ook in andere vormen naar voren in de artikelen, zoals de proclamatie van de inerte mindere competentie van kunstenaressen. Critici beoordeelden kunstenaressen door een lens gefundeerd aan de hand van theorieën over de fysiologische verschillen tussen vrouwen en mannen verspreid aan het einde van de 19e eeuw. Alexia Creusen besprak bijvoorbeeld de theorie van een 'kleinere schedel' van vrouwen, waardoor de kunstenares zogezegd slechts een 'imitator' was en 'smaak' kon hebben maar nooit een 'genie' zou zijn.[260] Ook in 1912 markeerden die theorieën het discours van een anonieme auteur in *L'Indépendance Belge* tegenover kunstenaressen: "Pourtant certaines de ces femmes possèdent une valeur qui dépasse la moyenne du talent habituel de leur sexe."[261] Ray Nyst verzocht in hetzelfde jaar in *La Belgique artistique & littéraire* een differentiatie tussen kunstenaressen en mannelijke kunstenaars.[262] Hij verlangde dat de kunstenaressen zich compleet onderscheidden van mannelijke kunstenaars door de ontwikkeling van een zogenaamde 'arts de la femme'.[263] Ray Nyst schreef de volgende woorden gericht aan de kunstenaressen van de Lyceum Club: "Comprenez-vous, Mesdames, ce que nous attendrions d'un art féminin, pour le différencier tout à fait d'un art masculin?" Hoewel de recensies over de tentoonstellingen minder sterk de Lyceum Club als institutie beoordeelden, of dieper ingingen over kunstenaressen, bevond elk van deze recensies zich in een discours waarin vrouwen en mannen biologisch ongelijk zijn. In die zin baseerden de auteurs hun argumentatie (onrechtstreeks) op de pseudowetenschappelijke theorieën van de frenologie en bestempelden zo kunstenaressen als minderwaardig.

Het categoriseren van kunstenaressen als 'professioneel' of 'amateur' was opnieuw onderdeel van het proces van (onder)waardering van kunstenaressen. In de krant *L'Indépendance Belge* maakte een auteur in 1913 een onderscheid tussen de 'professionele' en 'amateur' kunstenaressen in de Lyceum Club: "Certes la généralité des ouvrages rassemblés dans les deux petites salles émanent d'un louable amateurisme ; mais à côté de ces morceaux aimables, dépourvus d'accent, il en est qui portent la signature de quelques professionnelles de talent (, ...)"[264] Ook Ray Nyst beschreef de objecten op de tentoonstelling in hetzelfde jaar als 'banale verkoopsobjecten': "Dans cette exposition, je ne vois tout simplement qu'un magasin qui fait la concurrence aux autres."[265] Veel van de leden namen meermaals deel aan exposities en verkochten hun kunst, wat kan wijzen op een bepaalde graad van professionaliteit.[266] Een hedendaags onderscheid tussen professionele kunstenaressen en amateurs, of dilletantes, is in de Lyceum Club moeilijk te maken. Wendy Wiertz duidde in *Adellijk en Artistiek* op het feit dat bepaalde aristocratische kunstenaressen zichzelf profileerden als amateurs om zich in te schrijven in een sociale orde, en de club had zoals eerder vermeldt verschillende leden van hoge stand en leden van de gegoede burgerklasse.[267] Tegelijk meten de auteurs van deze artikelen kunstenaressen aan mannelijke kunstenaars, en ze degraderen ze tot 'amateurs'. Wanneer kunstenaressen niet voldoen aan die ongedefinieerde 'mannelijke kenmerken' rekenden critici, hier specifiek Ray Nyst, hun objecten tot banale verkoopobjecten. Hoewel kunstenaressen doordat ze van de gegoede burgerij en soms adellijke klasse kwamen en mogelijks zichzelf profileerden als 'amateurs', is de benoeming hiervan door de auteurs niet neutraal. Evenmin is het benoemen van zichzelf als 'amateur' om te conformeren met de sociale regelgeving binnen een bepaalde klasse neutraal.

6.4 Subtielere bijdrages tot het discours

Ook ogenschijnlijk 'neutraal' taalgebruik bouwde aan een systeem dat de 'natuurlijke' en 'ondergeschikte' plaats van kunstenaressen bekrachtigde. Denis Laoureux en Véronique Carpiaux in 'Naître femme, devenir artiste' en Alexia Creusen in *Femmes artistes en Belgique* problematiseerden het hanteren van woorden zoals 'charmant', 'aimable' en 'séduisant'.[268] Verschillende auteurs hanteerden consistent die woorden in tentoonstellingsrecensies van de Lyceum Club.[269] Dergelijke woorden wijzen op het

---

[260] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan : 2007), 180.

[261] "Au Jour le Jour," *L'Indépendance Belge*, 14 november 1912, 2.

[262] Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise.," *La Belgique Artistique & Littéraire,* 1 december 1912, 418-419.

[263] Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise.," *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 december 1912, 418-419.

[264] "Au Lyceum.,"*L'Indépendance Belge*, 20 april 1913, 2.

[265] Ray Nyst, "Le Lyceum : Art décoratif,"*La Belgique Artistique & Littéraire*, 16 december 1913, 497.

[266] Ray Nyst, "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise.," *La Belgique Artistique & Littéraire*, 1 december 1912, 418-419.

[267] Wendy Wiertz, *Adellijk en artistiek – amateurkunstenaressen met blauw bloed in België (1815-1914)*, (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2023), 11-14.

[268] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan, 2007), 201-202 ; Véronique Carpiaux en Denis Laoureux, 'Naître femme, devenir artiste', in *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914)*, (Milan : Sylvana Editorial, 2016), 12-13.

[269] Ray Nyst, "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47.,"*La Belgique Artistique et Littéraire*, januari 1912, 115-117; Maurice des Ombiaux, "Cercles de Femmes (chronique inédite),"*La Meuse*, 10 mei 1912, 1 ; "Au Jour le Jour,"*L'Indépendance Belge*, 14 november 1912, 2; Ray Nyst, "Le Lyceum (avenue Louise, 47),"*La Belgique Artistique & Littéraire* , 15 april 1913, 261-262; P.V., "Exposition d'art du Lyceum," *Le Petit Bleu du Matin*, 19 april 1913, 5; "Au Lyceum.," *L'Indépendance Belge*, 20 april 1913, 2; "Chronique Mondaine," *L'Indépendance Belge*, 25 april 1913, 2; "La Femme contemporaine – les arts appliqués," *Le Matin* 6 juni 1914, 5; "Au Lyceum –

onderscheid die schrijvers proclameerden tussen vrouwelijke en mannelijke kunst.[270] De kenmerken van zogenaamde 'vrouwelijke' kunst zijn parallel met de genderrollen toegeschreven aan vrouwen zoals elegantie, gevoeligheid en fragiliteit.[271] De auteur van 'Trois femmes peintres' in *L'Indépendance Belge* in 1913 hanteerde bijvoorbeeld ook de termen 'salonnet' en 'peintresses': "Ce petit salonnet, organisé par des peintresses ayant quelque chose à dire, console de toutes ces expositions de femmes où la médiocrité voisine avec la prétention et le snobisme."[272] 'Salonnet' reduceerde onmiddellijk de omvang en de institutionele kracht van de Lyceum Club. Ook het woord 'peintresses' problematiseerden Denis Laoureux en Véronique Carpiaux als een term die expliciet sarcastisch was in gebruik.[273] Het is 'gendered' taalgebruik die telkens wijst op de 'mindere' plaats van kunstenaressen, en bijgevolg hun kunst.

De 'natuurlijke' en dus 'minderwaardige' plaats van vrouwen was een systeem dat zich niet enkel richtte naar kunstenaressen, maar vrouwen in het geheel. Ook in recensies van de Lyceum Club geschreven door schrijfsters kwam het effect van het discours tegenover vrouwen aan het licht. De schrijfster Christine (pseudoniem) schreef enkele korte artikelen waarin ze de Lyceum Club vermeldde.[274] In januari 1912 in de krant *Le Soir* behandelde ze een tentoonstelling van de Lyceum Club en stelt ze kunstsalons in het algemeen in vraag.[275] Later in november 1912 besprak ze nogmaals een tentoonstelling, en meer algemeen de rol van vrouwen.[276] Ze problematiseerde haar eigen inbreng door de volgende vraag te stellen: "Que ne pourrais-je faire et dire? Mais je ne tiens ici ni la rubrique artistique, bibliographique ou politique. Je ne suis pas non plus agrée de faire la démographie ou de régler le courrier de l'élégance. Ce qu'il m'appartient de dire est, du reste beaucoup plus embarrassant à exprimer en fermes congrus et bienséants que tout ce que les collaborateurs ont à rédiger sur les sujets auxquels je dois rester étrangère."[277] De schrijfster uitte een gevoel van een ontoereikende kennis, parallel aan de twijfels geuit door andere auteurs tegenover kunstenaressen.[278] Het lijkt alsof de schrijfster het discours waarin de minderwaardigheid van de vrouw werd geproclameerd had geïnternaliseerd. Hoewel ze dat niet expliciet kaderde als een 'gendered' fenomeen, lijken haar twijfels een spoor van het discours gehanteerd om vrouwen te onderdrukken in hun ambities.

6.5 De kadering van het feminisme en uitzonderingen op het narratief

Andere schrijvers focusten niet op de natuurlijke plaats van vrouwen, maar zochten naar de oorsprong van de opkomst van de 'actieve vrouw'. Een concept frequent geassocieerd met de leden van de Lyceum Club. Gerard Harry, de oprichter van *Le Petit Bleu du Matin,* publiceerde in 1930 in *La Meuse* het artikel 'L'Ascension de la Femme' over de tentoonstelling in de Lyceum Club.[279] Hierin beschreef hij de wervelwind van de Eerste Wereldoorlog die hij situeert als een katalysator voor de intrede van de vrouw in het actieve leven.[280] Tegelijk beaamde Gerard Harry dat de Eerste Wereldoorlog niet het startpunt was van de vrouw die zich bewees als een gelijke aan de man.[281] De vrouw concurreerde volgens hem langzamerhand met haar mannelijke tegenhangers in elk aspect van het leven en in elke job.[282] Alles samenvattend beëindigde hij zijn artikel met: "Ne peut-on compter sur la sagesse, le tact de la majorité des femmes pour faire que le « règne à deux » de la double espèce humaine crée, dans le gouvernant spirituel et même politique, une harmonie rêvée depuis longtemps par quelques poètes, mais irréalisée jusqu'ici ? C'est pour Hamlet un sujet nouveau

---

Une exposition d'art, " *Le Soir*, 1 december 1924, 2; "Les Expositions," *La Nation Belge*, 12 december 1924, 5; A.D., "Expositions d'art," *Le Soir*, 1 februari, 2 ; "Courrier Bruxellois, " Gazette Charleroi, 17 februrari 1925, 1; "Aujourd'hui - Les expositions," *Le Vingtième Siècle*, 15 februari 1925 , 2; "Echos – Au Lyceum, " *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925, 2; "Echos – Au Lyceum, " *L'étoile Belge*, 16 mei 1926, 2; "Echos – Au Lyceum, " *L'étoile Belge*, 16 mei 1926, 2; "La journée de jeudi, " *La Nation Belge*, 17 november 1927, 2; "Au Lyceum, " *Le Soir*, 26 december 1928, 2; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4; "Chronique des Beaux-Arts," *La Meuse*, 31 december 1932, 4; "Le Pays, " *L'étoile Belge*, 19 maart 1936, 2.

[270] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan, 2007), 202.

[271] Alexia Creusen, *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*, (L'harmattan, 2007), 201.

[272] "Trois femmes peintres., " *L'Indépendance Belge*, 3 maart 1913, 2.

[273] Véronique Carpiaux en Denis Laoureux, 'Naître femme, devenir artiste', in *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914)*, (Milan : Sylvana Editorial), 2016, 12-13.

[274] Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 11 januari 1912, 1 ; Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 14 november 1912, 1.

[275] Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 11 januari 1912, 1.

[276] Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 14 november 1912, 1.

[277] Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 14 november 1912, 1.

[278] Christine, "Chronique bruxelloise," *Le Soir*, 14 november 1912, 1.

[279] Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite)," *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

[280] Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite)," *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

[281] Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite)," *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

[282] Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite)," *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

de méditations, aussi poignantes mais moins vaines que l'insoluble « être ou ne pas être »."[283] Hoewel de Eerste Wereldoorlog inderdaad een moment was waarop 'solidariteit' prioriteit nam boven gendersegregatie, werden vrouwen opnieuw verdrongen van de arbeidsmarkt na de Eerste Wereldoorlog.[284] Daarbovenop werden arbeidsters verantwoordelijk geacht voor de grootschalige werkeloosheid tijdens de economische crisis in de jaren 30.[285] Ten gevolge daarvan verstrengde de Belgische Staat nogmaals maatregelen rondom arbeidsters, in de hoop ze terug naar het domestieke interieur te verdringen.[286] Ondanks dat vrouwen het recht hadden verkregen om deel te nemen aan de gemeenteverkiezingen hadden vrouwen nog steeds maar een half-burgerschap.[287] Ze bleven uitgesloten van de provinciale en wetgevende niveaus.[288] Aldus blijkt dat de inzichten van Gerard Harry niet volledig gegrond waren in de realiteit, maar de kadering die hij hanteerde toont wel een mogelijks wijder verspreid contemporain perspectief.

Ook vrouwelijke auteurs oscilleerden tussen het aanmoedigen van 'feministen' en de Lyceum Club en het aanmanen van de leden voor het behoud van genderrollen. Een anonieme atueru publiceerde onder het pseudoniem 'Harry' het artikel 'Les propos d'un Sauvage' in 1911 in *Le Peuple*.[289] De anonieme auteur profileerde zich als vrouwelijk en schreef meermaals 'nous' en 'notre' (feministische) organisatie.[290] De schrijfster beaamde de nood voor feminisme en de nood aan respect voor vrouwen, maar stelde bepaalde grenzen voor.[291] Zo berispt ze bijvoorbeeld de Lyceum met de volgende woorden "(…,) je ne saurais trop conseiller à nos membres des « Lyceum », un peu moins de tapage, davantage de pondération et une susceptibilité moins farouche."[292] Vaker ging bij contemporaine schrijvers een schreeuw om vooruitgang gepaard met een waarschuwing voor de nood aan decorum en het behoud van een rolverdeling tussen mannen en vrouwen. Mogelijks kozen schrijvers hiervoor om gelijkheid van vrouw en man meer toegankelijk te maken voor tegenstanders. 'Harry' eindigde haar artikel met een aanmoedigende boodschap voor feministen: "Allons, féministes, à l'assaut de vos droits ; vous en avez de nombreux imprescriptibles, mais ne vous détournez pas d'une route qui est large et honorable pour tomber dans le fossé du doute et de l'erreur."[293] Nogmaals is het opmerkelijk dat ook vrouwelijke schrijfsters de leden van de club categoriseren als feministen, desondanks het apolitieke standpunt van de club. Mogelijks wijst dat op een bepaald profiel van de leden van de Lyceum Club, hoewel hier onmogelijk harde conclusies uit kunnen voortkomen.

De auteur Adolphe Hardy, de directeur van *Journal de Bruxelles*, onderscheidde zich met 'Une grande artiste belge – Mme Sophie Pir' van elk ander artikel.[294] Hij publiceerde het artikel op de voorpagina van zijn krant en wijdde 2000 woorden toe aan de kunstenares.[295] Hetgeen zijn recensie bijzonder maakt is niet het frappante 'progressieve' of 'conservatieve' discours dat Adolphe Hardy hanteerde. De insteek die de recensie uniek maakt is de analyse die Adolphe Hardy maakt van de werken die Sophie Pir exposeerde in de Lyceum Club.[296] Hij onderscheidde haar van de bredere trend tot moderniteit, waar zij boven de andere 'gevallenen' uitsteekt en hij duidde haar al in zijn titel als een grote Belgische kunstenares.[297] Daarbovenop wijdde het complete artikel zich toe aan de lezer bewust maken van alle competenties van de kunstenares.[298] Het artikel is geen zoektocht naar bewijs voor de mogelijkheid voor kunstenaressen om een gelijk niveau te behalen als mannelijke tegenhangers. Noch onderzoekt het artikel het verschil tussen mannelijke en vrouwelijke kunst, maar het maakt een diepgaande analyse van de werken van Sophie Pir. Adolphe

---

[283] Gerard Harry, "L'ascension de la Femme – Autour d'une exposition féminine (chronique inédite)," *La Meuse*, 26 december 1930, 1.

[284] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968*, (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 15.

[285] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968*, (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 15.

[286] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968*, (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 15.

[287] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968*, (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 26.

[288] Catherine Jacques, *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968*, (Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013,) 26.

[289] Harry, "Les Propos d'un Sauvage," *Le Peuple*, 2 september 1911, 1.

[290] Harry, "Les Propos d'un Sauvage," *Le Peuple*, 2 september 1911, 1.

[291] Harry, "Les Propos d'un Sauvage," *Le Peuple*, 2 september 1911, 1.

[292] Harry, "Les Propos d'un Sauvage," *Le Peuple*, 2 september 1911, 1.

[293] Harry, "Les Propos d'un Sauvage," *Le Peuple*, 2 september 1911, 1.

[294] Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club)," *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1.

[295] Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club)," *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1.

[296] Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club)," *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1.

[297] Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club)," *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1.

[298] Adolphe Hardy, "Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club)," *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925, 1.

Hardy onderscheidde zich aldus in deze recensie door Sophie Pir als kunstenares te behandelen, zonder de focus te verschuiven naar haar 'vrouw-zijn'. Hoewel die insteek voor een hedendaags oog een banaal gegeven kan lijken, was Adolphe Hardy de enige auteur die een artikel van dit kaliber toepaste op één van de kunstenaressen van de Lyceum Club.

6.6 Conclusie

Veel artikelen die de Lyceum Club uitgebreid behandelden leidden hun lezers doorheen een psychologische schok. Elk schilderij, elk beeld en elk accessoire dat de kunstenaressen exposeerden interpreteerden schrijvers als een schreeuw om gelijkheid en de teloorgang van de wereld zoals men die kende. De Lyceum Club werd als een 'modern' fenomeen gepercipieerd, waardoor de nood ontstond om kadering en geruststelling te vinden in de artikelen die de club als onderwerp hadden. Om hun impliciete mannelijke lezers gerust te stellen hanteerden schrijvers reductionistisch taalgebruik, hyperbolische contrasten en parables. Daarnaast bespraken en problematiseerden de auteurs de competentie van kunstenaressen in verschillende recensies. De auteurs hanteerden bewust of onbewust pseudowetenschappelijke argumenten als 'natuurlijke' verklaring om de inerte (in)competentie van kunstenaressen te duiden. Daarnaast bespraken de auteurs de nood aan een 'vrouwelijke' kunst en wat een 'vrouwelijke' kunst hoorde te zijn aansluitend op de toegewezen 'vrouwelijke kwaliteiten' van kunstenaressen.

Deze kunstcritici van de eerste helft van de twintigste eeuw hanteerden een sterke gender binariteit om kunstenaressen en kunstenaars te contrasteren en verschillende inerte competenties of tendensen toe te schrijven. Zelfs wanneer auteurs voorstanders waren van de Lyceum Club, wilden de auteurs geen afbraak of deconstructie van de gendernormen. De artikelen die zich voornamelijk beperken tot een beschrijving van actuele gebeurtenissen, hanteerden ook 'gendered' taalgebruik die telkens de illusie van de minderwaardigheid van kunstenaressen subtiel bevestigen. De schrijvers faalden herhaaldelijk om de kunstenaressen te analyseren binnen dat waarin ze gespecialiseerd zijn, kunst in zijn geheel. Hieruit kan geconcludeerd worden dat het publiek van de 20^{e} eeuw verschillende obstakels ervaarde om kunstenaressen te aanvaarden. Daardoor fungeerde de pers als een soort mediator tussen een veranderende genderorde en een onzeker publiek. De auteurs bevestigen ofwel het standpunt van de lezers, hetgeen een spoor is van een bredere contemporaine attitude, of proberen ze te begeleiden door een psychologische schok van een tegenbeeld. Toch zijn er uitzonderingen zoals auteurs die kunstenaressen behandelen als simpelweg dat wat ze zijn: kunstenaressen. De contemporaine attitudes attenderen op een bredere sociopolitieke context waarin de Lyceum Club werkte, en wijzen indirect op de problematieken die een nood aan een exclusief vrouwelijke club deden ontstaan.

7 CONCLUSIE

De geschiedenis van de eerste periode van de Lyceum Club werd getekend door de internationale oorsprong en de overgang van onderwijskundig feminisme naar politiek georganiseerd feminisme. Zowel de oprichting van de Lyceum Club als internationale organisatie door Constance Smedley in 1903 als de feministische achtergrond van Marie Popelin die de club fundeerde in België in 1908 tekenden de organisatie. De Belgische vestiging sloot aan op eerdere oprichtingen van vestigingen in Amsterdam (1904), Berlijn (1905), Parijs (1906) en Florence (1908). Marie Popelin fundeerde in 1908, ingegeven door een publicatie in *La Ligue,* de Lyceum Club van België in Brussel en de officiële opening vond plaats in 1910. De discrepantie tussen de oprichting en de officiële opening van de club wijzen op een mogelijke latentieperiode tussen 1908-1910. Hoewel de club een vlotte start nam in 1911 waren het onverwachte overlijden van Marie Popelin in 1913 en de Eerste Wereldoorlog een reden voor de sluiting. Vervolgens zette de club activiteiten stop vanaf 1914 tot 1917. De problematieken waarmee de Lyceum Club kampte, waaronder financiële problemen, bewerkstelligden een prominente samenwerking. Namelijk de samenwerking met een andere feministische organisatie *Union Patriotique des Femmes Belges* , opgericht door Jane Brigode en Louise van den Plas.

Eerder trad de club toe tot *Conseil National des Femmes Belges* in 1914, maar de innigste samenwerking van de club was met *Union Patriotique des Femmes Belges.* De vereniging installeerde in 1923 tijdens de reorganisatie een tijdelijke commissie opgesteld uit Jane Brigode, Louise van den Plas en de gravin Jean de Mérode. De commissie hoorde te blijven tot de club financieel onafhankelijk was van *Union Patriotique des Femmes Belges.* Echter bleef de 'tijdelijke' commissie hoofd van de club tot deze 'en veilleuse' werd gezet. Daarnaast werkte de Lyceum Club samen met *L'Union des Femmes Coloniales* en *Amis de l'art Indigène du Congo Belge*. De club zette in samenwerking met die organisaties de tentoonstellingsruimte en de conferenties in voor een kolonialistisch discours en het voeren van propaganda rondom Belgisch-Congo. Hoewel de club een politiek neutraal standpunt innam, was de club onderdeel van zowel feministische als kolonialistische netwerken die niet de neutrale positie van de club behielden. De club was een onderdeel van de vrouwenbeweging, die zich centreerde rondom het vrouw-zijn van haar leden, eerder dan een overte politieke missie te voeren. Hoewel de geschiedschrijving de club slechts marginaal belichte had de Lyceum Club een impact ook na de sluiting. De club vormde een inspiratiebron voor Lily Wigny die in 1956 het *Centre Féminin d'Education Permanente* opende en voor Marie-Claude Stefanovich die de Lyceum Club in 2009 reactiveerde. Ten gevolge van het onontdekte verleden van de club ontstond de legende van de zogenaamde 'Galerie Lyceum'. De galerie bleek slechts een foutieve samenstelling van gegevens over de tentoonstellingsruimte van de Lyceum Club te zijn.

Doorheen de geschiedenis van de Lyceum Club en de (inter)nationale situering was het mogelijk de unieke geschiedenis van de club toe te lichten. Aan de hand van die geschiedenis was het mogelijk de club te plaatsen binnen een bredere Belgische feministische geschiedenis. Daarnaast bleek de werking van de club een essentieel onderdeel te zijn binnen het onderzoek naar de missie en functie van de club. De Lyceum Club van België was een unieke samenkomst van uitzonderlijke vrouwen die zich inzetten voor schone kunst, literatuur en journalistiek, muziek, wetenschap, sociale oeuvres en opgericht door leden. Daarnaast maakte de club een internationale cultuur mogelijk door logementen te voorzien voor internationale leden, en ook de nationale leden toe te staan te verblijven in andere internationale vestigingen. De afdeling van (schone) kunst van de Lyceum Club had net zoals de andere afdelingen een eigen comité. Naargelang de financiële middelen hadden ze wel of niet jaarlijks een tentoonstelling (of meermaals per jaar). Naast de tentoonstellingen met betrekking tot toegepaste kunst en schone kunst, organiseerde de afdeling ook solotentoonstellingen voor kunstenaressen. De club was geen unicum, en zowel *Cercle des Femmes Peintres, Cercle des Femmes Artistes* en *Le Labeur Féminin* in Brussel, en *Union des Femmes Peintres et Sculpteurs* in Parijs, gingen de club voor en organiseerden reeds ruimtes waaraan enkel kunstenaressen deelnamen. Ook *Cercle Artistique et Littéraire* van Brussel organiseerde in dezelfde tijdsperiode tentoonstellingen waaraan kunstenaressen, onder meer leden van de Lyceum Club, deelnamen.

Desondanks kon niet elke kunstenares zomaar lid worden van de Lyceum Club vanwege de selectieprocedure van de club. De commissie selecteerde leden op basis van eerder bestaande connecties in de vorm van peetmoeders, en vervolgens hun competenties en interesses. Er was een hiërarchie op basis van kwalificatie en kapitaalkracht van leden die de titel van leden bepaalde. De financiële werking van de Lyceum Club was ingewikkeld en is door de weinige archiefdocumenten moeilijk om te ontbloten. Desalniettemin indiceren de kosten van de vrouwen van de club dat leden uit een gegoede klasse kwamen, hetgeen ondersteunt wordt door de ledenlijsten die verscheidene leden van adel bevatten. De Lyceum Club ontving daarbovenop ook 'elite' vrouwen voor recepties en conferenties, waaronder bijvoorbeeld koningin Elisabeth van Beieren, Marie de Rohan-Chabot , Maria Verone en Amelia Earhart. Aldus blijkt dat de Lyceum Club een uitzonderlijke samenkomst van vrouwen uit de gegoede klasse van de samenleving mogelijk maakte in verband met gemeenschappelijke interesses of doelen.

Het discours rondom de Lyceum Club in de contemporaine pers ontblootte enkele attitudes die heersten tegenover de club in de eerste helft van de 20e eeuw. Ondanks dat de Lyceum Club zelf een politiek neutraal standpunt innam kaderden de auteurs van

contemporaine pers de vrouwelijke club als een teken van het 'opkomend' feminisme. Ten gevolge van die ideologische kadering vatten de artikelen de missie aan om de club te situeren en hun lezer te begeleiden doorheen een vorm van psychologische schok. De Lyceum Club heeft zelf nooit de tentoonstellingen gekaderd als onderdeel van een feministische missie, in een manifesto noch in private documenten. Toch zagen verschillende auteurs elk werk dat de kunstenaressen exposeerden als een schreeuw om gelijkheid en als een voorbode van de teloorgang van de wereld zoals men die kende. De auteurs reikten de impliciete mannelijke lezer, in het merendeel van de artikelen, enkele strategieën aan om de Lyceum Club te kaderen. De tussenkomst van de pers in de schok die mensen ervaarden kwam naar voren in de vorm van reductionistisch taalgebruik, hyperbolische contrasten en het gebruiken van parables. Ook problematiseerden auteurs de competentie van de kunstenaressen en hanteerden daarvoor bewust of onbewust pseudowetenschappelijke argumenten als 'natuurlijke' verklaring om de inerte incompetentie van kunstenaressen te duiden. Daarop bouwend schoven auteurs 'vrouwelijke kunst' naar voren als oplossing die zou aansluiten op de toegewezen 'vrouwelijke kwaliteiten' van kunstenaressen, die 'natuurlijk' maar alsnog minderwaardig zou zijn.

Aan de hand van een sterke gender binariteit contrasteerden kunstcritici van de eerste helft van de 20e eeuw kunstenaars en kunstenaressen. Zo was het mogelijk om een status quo van de minderwaardigheid van vrouwen te behouden die de samenleving in België in de eerste helft van de 20e eeuw markeerde. Ook de voorstanders van de Lyceum Club benoemden een nood aan het in stand houden van gendernormen en een angst voor de deconstructie ervan. Het systeem van onderdrukking van vrouwen kwam ook naar voren in artikelen die zich voornamelijk beperkten tot een beschrijving van actuele gebeurtenissen in de club. Door 'gendered' taalgebruik te hanteren bevestigden ze telkens de illusie van de minderwaardigheid van kunstenaressen. Slechts één auteur slaagde erin om een kunstenares te analyseren als een volwaardige kunstenares, zonder haar vrouw-zijn als een obstakel te ervaren of te poneren. De auteurs, en bij uitstek het doelpubliek van de artikelen, van de eerste helft van de 20e eeuw ervaarden duidelijk verschillende obstakels in het aanvaardingsproces van kunstenaressen. Ten gevolge hiervan fungeerde de contemporaine pers als een soort van mediator tussen een veranderende genderorde en een onzeker publiek. De auteurs bevestigen ofwel het standpunt van de lezers, die een spoor is van een bredere contemporaine attitude, of proberen ze te begeleiden door een psychologische schok van een tegenbeeld.

De Lyceum Club was aldus een organisatie gevormd doorheen nationale en internationale vrouwelijke (feministische) netwerken, die vrouwen ondersteunde in hun ambities en interesses. De club bracht vrouwen samen in een plaats ontwikkeld voor en door hen en was een tegenhanger voor de verschillende plaatsen waarin vrouwen werden uitgesloten. De tentoonstellingsruimte van de club ontving zowel meer als minder gevestigde kunstenaressen die de kans hadden onderdeel te worden van de organisatie. Elk van de leden van de Lyceum Club had de kans met andere vrouwen met gelijkaardige interesses banden te smeden waardoor nieuwe vrouwelijke netwerken ontstonden. Daaruit blijkt dat de club zowel een sociale als institutionele functie had, en dus doorheen de 20e eeuw evolueerde naar een gereputeerde en gerespecteerde plaats van samenkomst. In tegenstelling tot de *Cercle des Femmes Peintres*, die slechts vijf jaar actief was, overbrugde de Lyceum Club een periode van ongeveer veertig jaar. Hoewel contemporaine attitudes gereflecteerd in de pers vaak een denigrerende houding aannamen tegenover de organisatie, ontblootten de activiteiten, gasten en ledenlijsten een gevestigde club waar de hogere klasse samenkwam. De nood aan een Belgische vestiging van de Lyceum Club werd ingegeven door de sociopolitieke omstandigheden die België in de eerste helft van de 20e eeuw markeerden.

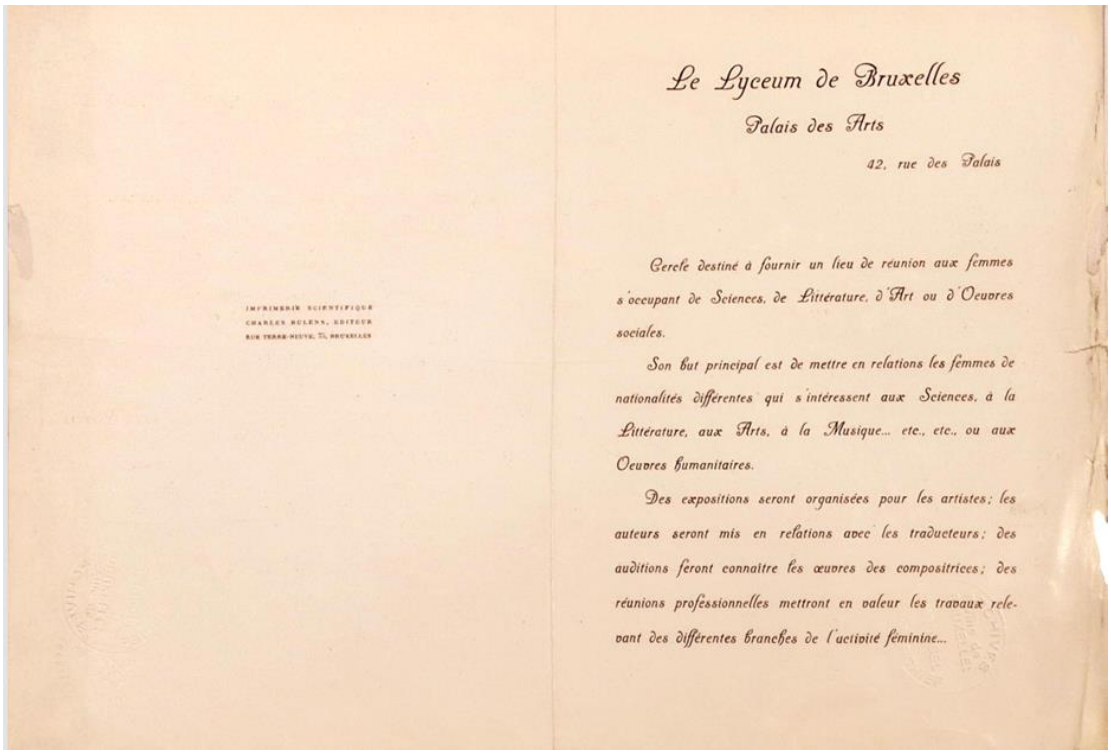
Hoewel het onderzoek werd gelimiteerd door de hoeveelheid archiefmateriaal en secundaire literatuur, ontblootte de Lyceum Club van België zich doorheen het proces als een uniek fenomeen in de Belgische kunstgeschiedenis. Daarnaast is het van belang te herhalen dat vrouwelijke netwerken zoals deze kunsthistorici toestaan kunstenaressen uit de vergetelheid te halen hetgeen nieuw onderzoek mogelijk maakt. (Cf. Appendix) De netwerken die kunstenaressen ondersteunden onderscheidden zich ook van hun tegenhangers voor kunstenaars vanwege de sociopolitieke omstandigheden die vorm gaven aan die netwerken. Een analyse van de unieke facetten van de netwerken van kunstenaressen staat aldus toe om meer nuancering te brengen in de kunstgeschiedenis. De Lyceum Club bracht vrouwen samen en ondersteunde hen in verschillende velden, waarvan de meeste in deze bachelorproef niet onderzocht zijn geweest vanwege de focus op de kunstafdeling. Ook de afdelingen rondom literatuur en journalistiek, muziek, wetenschap en sociale oeuvres bieden een unieke lens op vrouwelijke netwerken in het kader van eventueel verder onderzoek.

Als opeenvolgend onderzoek in verband met de masterproef zou een (vergelijkende) studie tussen de Lyceum Club en de omstreeks 1950 opgerichtte *Union féminine Artistique et Culturele – Salons Internationaux* (UFACSI) een interessante insteek vormen. De sociopolitieke omstandigheden van vrouwen, en dus bij uitstek kunstenaressen transformeerde in de tweede helft van de 20e eeuw. Daardoor wordt een breder perspectief op die omstandigheden mogelijk, en kan de studie van die omstandigheden uitwijzen in welke mate die al dan niet determinerend waren voor kunstenaressen. Beide verenigingen hadden een internationale werking, waardoor ook de manieren waarop die internationale uitwisseling werd bevorderd en gestimuleerd gecontrasteerd kan

worden. Door beide organisaties naast elkaar te bestuderen wordt een breder perspectief op internationale vrouwelijke netwerken van kunstenaressen mogelijk. De ontbinding van de Lyceum Club in 1941 en de oprichting van een gelijkaardige vereniging ditmaal exclusief voor kunstenaressen zijn in zowel tijd als plaats dicht gelegen. Mogelijks bewerkstelligde dat de doorstroming van leden van de Lyceum Club naar *UFACSI*. De archiefinstelling *Centre d'Archives et de Recherches pour l'Histoire des Femmes* (AVG-Carhif) bezit een uitgebreide collectie van archiefmateriaal met betrekking tot de Belgische en Franse vestigingen van *UFACSI*. Een vergelijkende studie van de Lyceum Club en UFACSI bewerkstelligd niet alleen een breder perspectief op de feministische geschiedenis van België, maar ook de vorming, organisatie en kadering van internationale vrouwelijke (kunst)verenigingen in België.

8 BIJLAGEN

1. Lyceum Club, Brochure officiële opening in Palais des Arts, 1910, Archief van de Stad Brussel: Collection Fauconnier 66/30.

IMPRIMERIE SCIENTIFIQUE
CHARLES BULENS, ÉDITEUR
RUE TERRE-NEUVE, 71, BRUXELLES

Le Lyceum de Bruxelles

Palais des Arts

42, rue des Palais

Cercle destiné à fournir un lieu de réunion aux femmes s'occupant de Sciences, de Littérature, d'Art ou d'Oeuvres sociales.

Son but principal est de mettre en relations les femmes de nationalités différentes qui s'intéressent aux Sciences, à la Littérature, aux Arts, à la Musique... etc., etc., ou aux Oeuvres humanitaires.

Des expositions seront organisées pour les artistes; les auteurs seront mis en relations avec les traducteurs; des auditions feront connaître les œuvres des compositrices; des réunions professionnelles mettront en valeur les travaux relevant des différentes branches de l'activité féminine...

2. ‘Dans le mouvement’, Le Petit Bleu de matin, 3 april 1908, 4.

Bruxelles possédera-t-il un club féminin ? La question vient de se poser de nouveau dans le monde féministe.

Diverses idées ont été mises en avant par quelques dames désireuses de fonder en Belgique un club sur le modèle de ceux qui existent en France et en Angleterre.

Cette tentative sera-t-elle plus beaucoup que les précédentes et parviendra-t-on à faire entrer les « Ladies-Clubs » dans les cœurs Bruxelloises ?

Il convient de constater – étant données les efforts inutiles que firent autrefois les féministes d’avant-garde – que la Bruxelloise, il y a quelques années n’avait pas encore senti la nécessité d’avoir « son club » à elle. Mais il se peut fort bien qu’ajourd’hui (souvent femme varie !) elle a changé d’avis et que désireuse d’imiter la Parisienne, elle veuille à son tour se « clubwomaniser ».

On sait en effet que, grâce à la duchesse d’Uzès et à la regrettée Mme Benito, Paris possède le « Lyceum Club ».

Mais c’est surtout dans les grandes villes britannique, Londres, Liverpool, Manchester, Glasgow, Edinbourg, etc., qu’il fait chercher les clubs en vogue qui ont triomphé de l’hostilité de l’opinion. A Londres, une femme « dans le mouvement » doit faire partie au moins d’un club.

Bien entendu, les hommes sont exclus de la plupart de ces réunions….

Scan :

DANS LE MOUVEMENT

Bruxelles possédera-t-il un club féminin? La question vient de se poser de nouveau dans le monde féministe.

Diverses idées ont été mises en avant par quelques dames désireuses de fonder en Belgique un club sur le modèle de ceux qui existent en France et en Angleterre.

Cette tentative sera-t-elle plus heureuse que les précédentes et parviendra-t-on à faire entrer les « Ladies-Clubs » dans les cœurs bruxelloises?

Il convient de constater — étant donnés les efforts inutiles que firent autrefois les féministes d'avant-garde — que la Bruxelloise, il y a quelques années, n'avait pas encore senti la nécessité d'avoir « son club » à elle. Mais il se peut fort bien qu'aujourd'hui (souvent femme varie !) elle a changé d'avis et que, désireuse d'imiter la Parisienne, elle veuille à son tour se « clubwomaniser ».

On sait en effet que, grâce à la duchesse d'Uzès et à la regrettée Mme Benton, Paris possède le « Lyceum Club ».

Mais c'est surtout dans les grandes villes britanniques, Londres, Liverpool, Manchester, Glasgow, Edimbourg, etc., qu'il faut chercher les clubs en vogue qui ont triomphé de l'hostilité de l'opinion. A Londres, une femme « dans le mouvement » doit faire partie au moins d'un club.

Bien entendu, les hommes sont exclus de la plupart de ces réunions...

3. G.D. Perier, 'Rythmes Nègres', *Le Barbelé*, 25 april 1940, 3.

Transcriptie van het artikel :

Pour un seul jour, une exposition-vente de travaux indigènes de notre Congo avait été ouverte la semaine dernière, au Lyceum de Belgique à l'initiative de la section coloniale et grâce à l'active collaboration de Mme J. Maquet-Tombu, déléguée en Belgique de l'association « Les Amis de l'Art indigène », de Léopoldville (Congo Belge). C'était une collection toute moderne d'objets usuels, de tissus végétaux, de calebasses gravées d'historiettes, de petites statues d'ancêtres, de corbeilles ajourées, de gracieux vases à marbrures, de masques rougis à la poudre de « ngula ». Il ne s'agissait point de ces sculptures anciennes trop communément désignées sous le terme péjoratif de « fétiches », ni de pièces rares. Au contraire, ce comptoir chatoyant ne réunissait que des accessoires familiaux utilisé aujourd'hui encore dans les villages de la brousse et qui nous étaient offert à des prix modiques, tout à fait inférieurs à leur beauté originale. Celle-ci n'a rien de sauvage en soi. Elle est conforme aux concepts de la race africaine, profondément éprise de rythme et dont le lyrisme cadencé se déroule de la danse à la plastique en passant par la littérature orale et la musique.

En littérature, quelle richesse d'informations aussi instructives qu'amusants ! C'est pourquoi les grands explorateurs se sont toujours montrés friands de contes indigènes. Stanley a même publié en un recueil assez important, les curieuses histoires récitées par ses porteurs Basoko le long de la rivière Aruwimi. Précisément, on rencontre bine des détails intéressants sur les arts et métiers dans ses récits folkloriques débités et mimés, le soir, autour des feux de caravane. C'est ainsi qu'un autre congophile, feu Emile Torday, a reproduit la légende relative à l'invention de ces gracieux tissus végétaux brodés, universellement connus sous le nom de « velours du Kasaï », celle relatant la découverte du masque et celle ayant trait à la répartition des métiers parmi les tribus.

Voici cette dernière : comme l'Européen demandait à un vieux chef rencontré sur sa route, à quel groupe tribal appartient les gens de Luebo, le grand centre commercial de la province de Lusambo, le digne vieillard (après s'être humecté la gorge d'une homme rasade de vin de palme), répondit par cet apologue qui ne manque pas de sel : « Quand Dieu se fut décidé à créer les hommes, il fit appeler tous les esclaves et leur dit : Allez, mes enfants, allez me chercher toutes sortes de choses afin que je puisse en faire des hommes. Les esclaves se précipitèrent dans toutes les directions peur obéir à leur maitre. Quand ils revinrent ils apportèrent qui un panier d'argile, qui du minerai de fer, qui du bois, qui encore des feuilles de palmier, du raphia, des réseaux, des peaux de bêtes, une pointe d'ivoire ou du chanvre, toutes espèces de choses. Aussitôt Dieu se mit à l'ouvrage. D'abord, il prit le minéral de fer, dont il écarta les saletés, et en fit les Basonge. C'est pour cette raison que les Basonge sont de si parfaits forgerons. Dieu prit ensuite l'argile, dont il jeta aux rebuts la mauvaise partie, et en fit les Basongo-Meno. Tout le monde sait que les Bansogo-Meno sont de grands potiers. Alors le maître attaqua le bois. Après avoir jeté la partie pourrie, il en façonna l'aïeul des Bushongo, qui sont les sculpteurs du bois par excellence. Du raphia, dont il arracha les mauvaises feuilles, il fabriqua les Bapende, des tisserands de grand mérite. Du cuir, Dieu fut obligé de couper un morceau gâté par les fourmis blanches qu'il lança sur les autres déchets et du reste, il créa le fondateur de la tribu des Baluba qui savent si bien travailler le cuir. La pointe d'Ivoire, dont le Seigneur avait enlevé les impuretés pour les mettre près des autres ordures, se transforma en homme et ce fut l'ancêtre des Bats-hoks, les plus intrépides chasseurs de la terre. Du chanvre, dont il éloigna la partie avariée. Dieu fit les Berna-Lulua, impénitents fumeurs de chanvre. Et ainsi de suite jusqu'à ce que toutes les tribus fussent créées. Alors Dieu port ases regards sur le tas d'ordures, où s'amoncelait tout ce qui était mauvais, il le ramassa et en façonna… les gens de Luebo, Lusambo et autres grandes villes ! »

Voilà bien déterminés les goûts et aptitudes artisanales de diverses tribus, mais du même coup nous voilà en outre informés sur ce que pensent les paysans noirs des « déracinés » qui ont quitté le bourg natal pour vivre de la vie des Blancs.

Bien d'autres pages du livre de Torday, intitulé « Causeries congolaises » méritaient d'être parcourues pour mieux apprécier le peuple congolais et ses industries familiales.

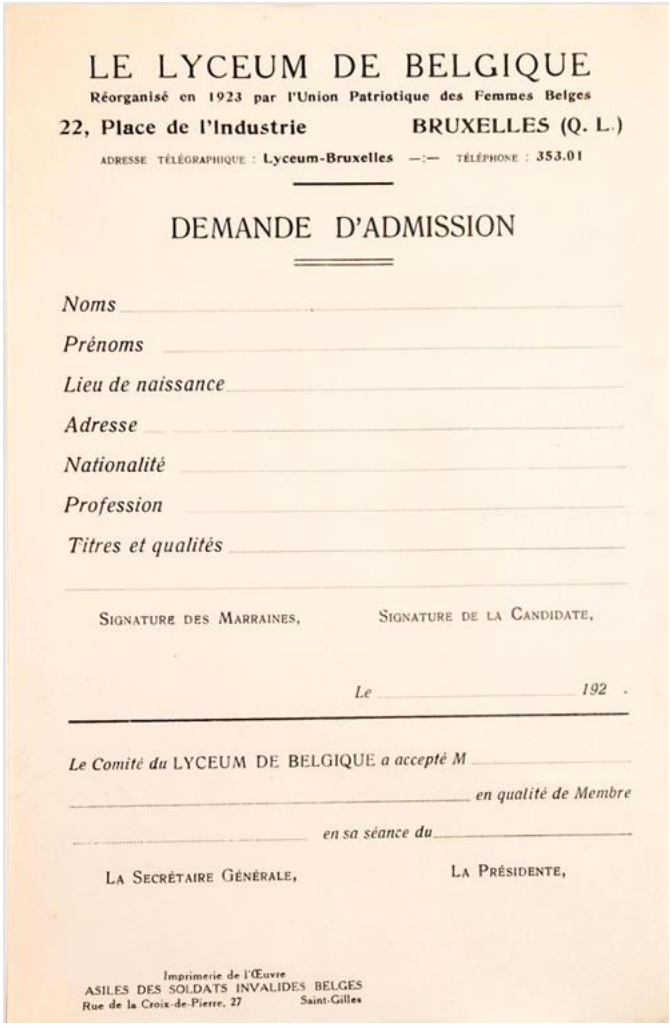
Aussi bien cette courte journée, parmi les bibelots éloquents de la jolie exposition vente du Lyceum nous a permis de considérer comme un guide d'amical dans ce domaine de l'enchantement mélanien. Et l'exposition-éclair nous a convaincus une fois de plus de la nécessité de sauvegarder et d'encourager avec sympathie l'artisanat et l'art traditionnels de notre Colonie.

Scan :

RYTHMES NÈGRES

4. Lyceum Club, *Aanmeldingsformulier*, s.d., Collection Fauconnier 990, Archief van de Stad Brussel.

LE LYCEUM DE BELGIQUE

Réorganisé en 1923 par l'Union Patriotique des Femmes Belges

22, Place de l'Industrie BRUXELLES (Q. L.)

ADRESSE TÉLÉGRAPHIQUE : Lyceum-Bruxelles —:— TÉLÉPHONE : 353.01

DEMANDE D'ADMISSION

Noms .....

Prénoms .....

Lieu de naissance .....

Adresse .....

Nationalité .....

Profession .....

Titres et qualités .....

.....

SIGNATURE DES MARRAINES, SIGNATURE DE LA CANDIDATE,

Le ..... *192* .

Le Comité du LYCEUM DE BELGIQUE *a accepté M* .....

..... *en qualité de Membre*

..... *en sa séance du* .....

LA SECRÉTAIRE GÉNÉRALE, LA PRÉSIDENTE,

Imprimerie de l'Œuvre
ASILES DES SOLDATS INVALIDES BELGES
Rue de la Croix-de-Pierre, 27 Saint-Gilles

5. 'Le féminisme tel que l'entend Mme Maria Verone', *L'étoile belge*, 28 maart 1925, 1.
Transcriptie van het artikel :

- Alors? Vraiment, ce n'est pas la guerre aux hommes que vous faites, madame ?
- Mais pas du tout, voyons. Pourquoi l'aire ?
C'est ainsi que commença hier, vendredi matin, un entretien sollicité la veille, après la conférence, des plus intéressantes, prononcée par Mme Maria Vérone à la Maison des Etudiants. L'entretien avait été accordé tout de suite avec une bonne grâce parfaite, où sonnait pourtant, aurait-on dit, quelque chose qui pouvait être un air de bravoure. C'est que Mme Vérone est combative… spirituelle comme on ne saurait l'être davantage. Elle sait user de ses dons d'esprit pour défendre ses idées et pour abattre, au besoin, celles des autres.

C'est dans un salon du Lyceum de la place de l'Industrie, réorganisé par *Union Patriotique des Femmes Belges* , que nous avons pu apprendre que le féminisme est réellement variable dans l'espace. Une fois la conversation engagée dans la voie qui convenait, il n'y avait plus qu'à enregistrer des déclarations tout à fait précises, car si Mme Vérone sait ce qu'elle veut, elle l'énonce clairement, en femme instruise et intelligente, ayant l'habitude de la parole, sa profession d'avocat ayant accentué ses dispositions à l'éloquence.
- Voyons. Pourquoi serions-nous contre les hommes ? Ne sommes-nous pas leurs collaboratrices durant toute notre vie ? Mais que voulez-vous. Il y a tellement d'injustices dans le monde, et elles atteignent plus souvent les femmes…
- Vous êtes avocat madame … Est-il bien sûr que vous ne regardez pas trop le monde par les fenêtres du Palais de Justices ? Ces fenêtres rétrécissent joliment l'horizon.
- En tous cas elles laissent voir que la misère est grande parmi les femmes. Je répète, je ne veux pas généraliser. Entendons-nous bien. Je ne dis pas que tout ce qu'il y a au monde est mauvais … J'irais au malheureux … C'est tout.
- Ceci est fort méritoire, madame … Mais les hommes aussi ont combattu la misère …
- Oui, mais ce sont les hommes qui ont laissé se créer la misère. Ils ne sont pas intervenus comme il le fallait… et quand il le fallait.
- Mais des hommes aussi ont été rendus malheureux par la faute de certaines femmes ?
- Ce n'est pas la même chose … Non ! Pas du tout … Quand la femme dilapide la fortune de l'homme, celui-peut agir. Il a la loi pour lui.
- Avec ça que c'est si facile de porter dans le prétoire tous les conflits qui éclatent dans un ménage ! Et puis, la loi ne vise que certains problèmes qui se posent dans la vie. Elle n'est pas toute la vie…
- Mais nous ne limitons pas notre action au domaine légal ! …. Nous voulons nous, consacrer à l'éducation dans nos ménages comme au dehors. Nous voulons aider les femmes que la misère a jetée dans la prostitution à en sortir quand elles en ont la volonté…
- Oh ! La misère ! … Croyez-vous vraiment que la faim conduit la femme à l'inconduite plutôt qu'au suicide.
- J'ai dit : « à aider les femmes à sortir la prostitution quand elles en ont la volonté ! » La foule des autres, nous ne nous en occupons pas.
- Mais les hommes ne verront jamais de mal à ce que vous vous occupiez de soulager la misère humaine. Pourquoi, encore une fois, partir en guerre contre eux ! Parler d'inégalité, d'infériorité dans la vie de famille, de serve ? Pourquoi, pour tout vous dire, aller crier sur le pavé du Roi…. ou de la République, que les temps sont venus où la femme doit porter la culotte et l'homme s'asseoir aux pieds d'Omphale ?
- ça, c'est de l'absurdité… Les féministes françaises ignorent ces fantaisies…. Quand nous parlons d'émancipation de la femme, nous voulons qu'elle ne dépende que d'elle-même quand elle doit gagner sa vie.
- Si…
- Peut-être, pour certaines professions libérales.
- Oui, et il est bien curieux que nul parmi les hommes….
- Et même parmi les femmes …
- Si vous voulez …. parmi les hommes ne s'est opposé à ce que la femme travaille quand il s'est agi de professions manuelles. A Paris, par exemple, on trouvait naturel que les femmes allassent à trois heures du matin aux boulangeries pour y préparer les charges de pains qu'elles devaient porter aux clients. Mais quand il s'est agi des professions libérales ? … Quand nous avons voulu être avocat, médecin, ingénieur….

- Ingénieur aussi ? … Comment, vous voulez que la femme commande une équipe de terrassiers ou de métallurgistes ?
- Pourquoi pas … Pendant la guerre , j'ai connu une jeune femme qui a fait ce métier….
- La guerre nous a mis tant de trouble dans notre vie !

Mme Vérone sent-elle que ce terrain peut être rempli de pièges à trébuchement ? A-t-elle compris, depuis qu'elle est en Belgique, que son féminisme gagne à être exposé plus en détail ? … Que c'est surtout comme femme qu'elle doit l'affirmer et non en affilée à une sorte de secte ? C'est avec la dignité suprême de l'épouse et de la mère qu'elle expose ses idées, qui tiennent davantage de la belle charité humaine que du programme politique. Mme Vérone est vraiment française, non par le hasard de la naissance, mais par le cœur et par sa formation d'esprit. Comme elle est loin de la poupée vicieuse, ou inconsciente que des écrivains de son pays nous montrent par trop souvent au théâtre.

- Ah ! ce théâtre ! répond-elle à une observation qui vise ce sujet, comme il nous a fait du mal à l'étranger ! Nous l'ignorons, ce mal, à Paris. Le Français, et moins encore la Française, vous pensez bien, ne vont pas au Moulin-Rouge. Elles ne s'intéressent pas à ce que l'on appelle à présent le triangle – le mari, la femme, l'amant qui trop facilement, par l'imaginations, devient le quadrilatère, le pentagone ou davantage !

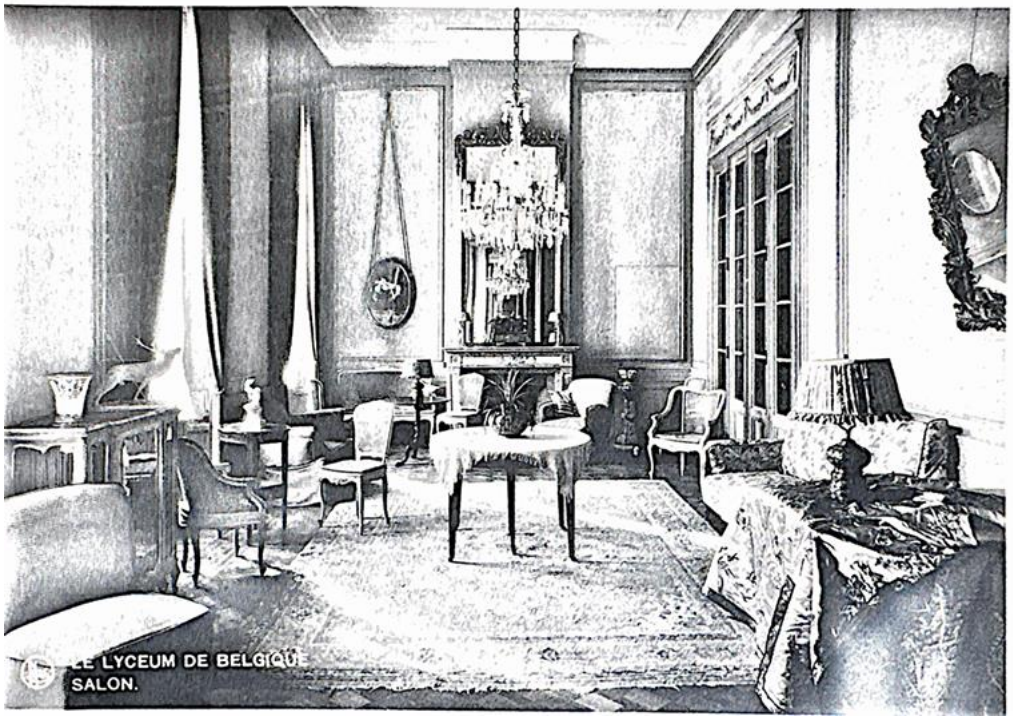
Figurez-vous que, quand les Américains sont venus en France, pour nous aider dans la guerre il n'y avait qu'à régler une différence de prix…. Voilà ce que l'on pense de nous ailleurs. J'ai été dernièrement en Alsace… J'ai récité certainement quelques erreurs sur nos personnes. Quand je suis parti, des maris m'ont remerciée vivement. J'avais appris à leurs femmes qu'elles devaient être pour eux des collaboratrices. Le féminisme, là-bas, je dois le reconnaître, avait la raideur prussienne… ça changera.

- Vous bataillez pour ça.
- Mais oui, et aussi pour que notre féminisme à nous triomphe en France. Et nous ne renonçons pas à l'action. Tenez dernièrement, nous étions au Sénat quand il a repoussé une loi dont nous avions réclamé le vote. Eh bien, je me suis levée alors et j'ai crié trois fois : « Vive la République, quand même ! »
- Voyez-vous ça ! Quand même ?
- Mais oui ! J'ai été conduite à la questure.
- Où l'on vous a admonestée avec respect, pour vous montrer que l'homme qui pore encore la culotte n'est pas si terrible qu'il en a l'air.
- Mais oui … C'est comme ça… Et à présent ? …. Vous allez me blaguer ?
- Pas du tout même… je suis venu… J'ai entendu… Je suis vaincu… Pour le moment, tout au moins. Je vous l'assure. De quoi demain sera-t-il fiat ?

6. Nels, *Le Lyceum Club de Belgique – Galerie*, s.d, Photos Club Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

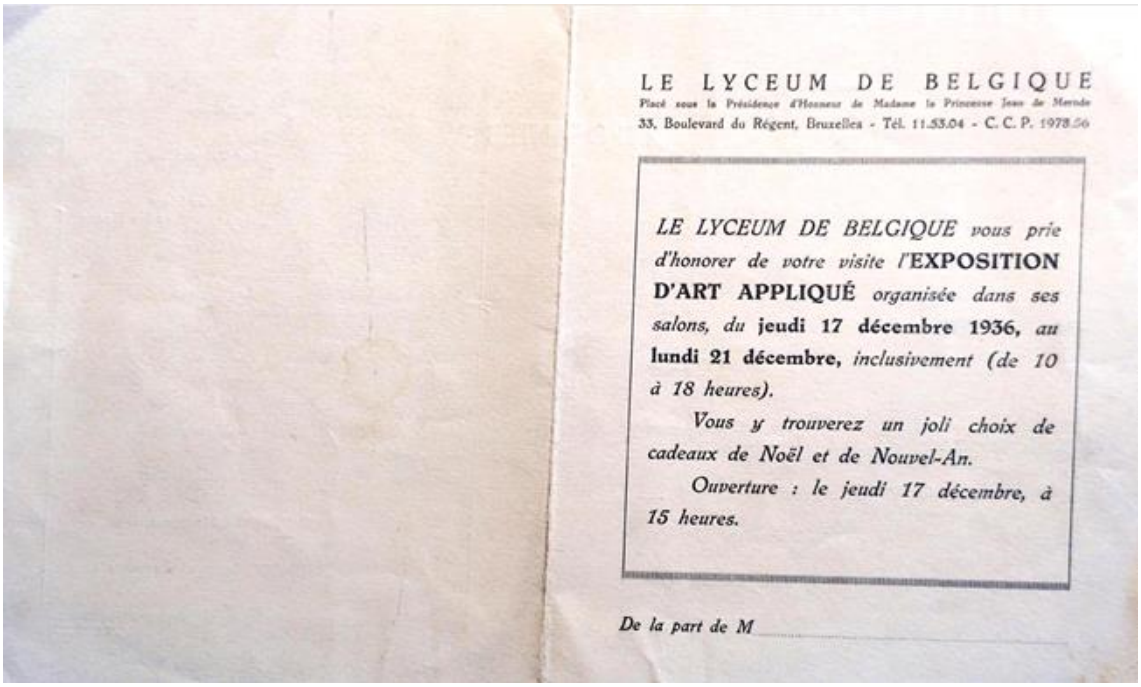
7. Nels, *Le Lyceum Club de Belgique – Salon*, s.d, Photos Club Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

8. Nels, *Le Lyceum Club de Belgique – Salle à Manger*, s.d, Photos Club Brussels, Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

9. Lyceum Club, *Catalogus tentoonstelling van 17 tot 21 december 1936*, Archives Yvonne Jansens, Bussel: Archief voor Hedendaagse Kunst van België:

LE LYCEUM DE BELGIQUE

Placé sous la Présidence d'Honneur de Madame la Princesse Jean de Merode

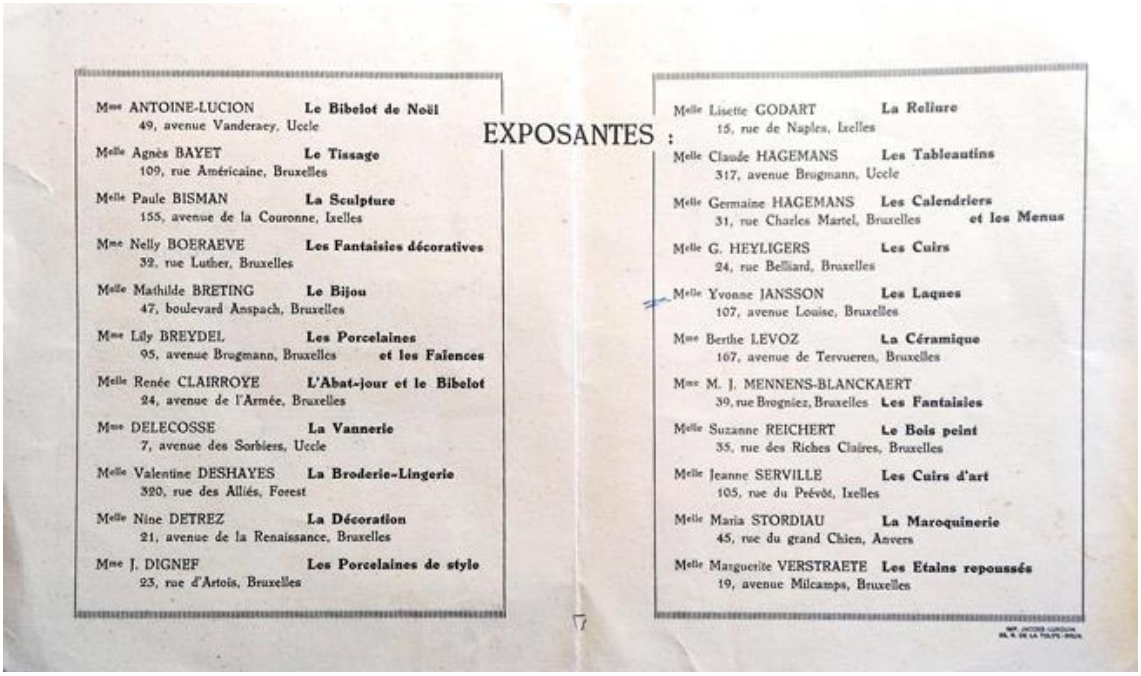
33, Boulevard du Régent, Bruxelles - Tél. 11.53.04 - C. C. P. 1978.56

*LE LYCEUM DE BELGIQUE vous prie d'honorer de votre visite l'***EXPOSITION D'ART APPLIQUÉ** *organisée dans ses salons, du* **jeudi 17 décembre 1936,** *au* **lundi 21 décembre,** *inclusivement (de 10 à 18 heures).*

Vous y trouverez un joli choix de cadeaux de Noël et de Nouvel-An.

Ouverture : le jeudi 17 décembre, à 15 heures.

De la part de M .....

EXPOSANTES :

Mme ANTOINE-LUCION — **Le Bibelot de Noël** — 49, avenue Vanderaey, Uccle

Melle Agnès BAYET — **Le Tissage** — 109, rue Américaine, Bruxelles

Melle Paule BISMAN — **La Sculpture** — 155, avenue de la Couronne, Ixelles

Mme Nelly BOERAEVE — **Les Fantaisies décoratives** — 32, rue Luther, Bruxelles

Melle Mathilde BRETING — **Le Bijou** — 47, boulevard Anspach, Bruxelles

Mme Lily BREYDEL — **Les Porcelaines et les Faïences** — 95, avenue Brugmann, Bruxelles

Melle Renée CLAIRROYE — **L'Abat-jour et le Bibelot** — 24, avenue de l'Armée, Bruxelles

Mme DELECOSSE — **La Vannerie** — 7, avenue des Sorbiers, Uccle

Melle Valentine DESHAYES — **La Broderie-Lingerie** — 320, rue des Alliés, Forest

Melle Nine DETREZ — **La Décoration** — 21, avenue de la Renaissance, Bruxelles

Mme J. DIGNEF — **Les Porcelaines de style** — 23, rue d'Artois, Bruxelles

Melle Lisette GODART — **La Reliure** — 15, rue de Naples, Ixelles

Melle Claude HAGEMANS — **Les Tableautins** — 317, avenue Brugmann, Uccle

Melle Germaine HAGEMANS — **Les Calendriers et les Menus** — 31, rue Charles Martel, Bruxelles

Melle G. HEYLIGERS — **Les Cuirs** — 24, rue Belliard, Bruxelles

Melle Yvonne JANSSON — **Les Laques** — 107, avenue Louise, Bruxelles

Mme Berthe LEVOZ — **La Céramique** — 167, avenue de Tervueren, Bruxelles

Mme M. J. MENNENS-BLANCKAERT — **Les Fantaisies** — 39, rue Brogniez, Bruxelles

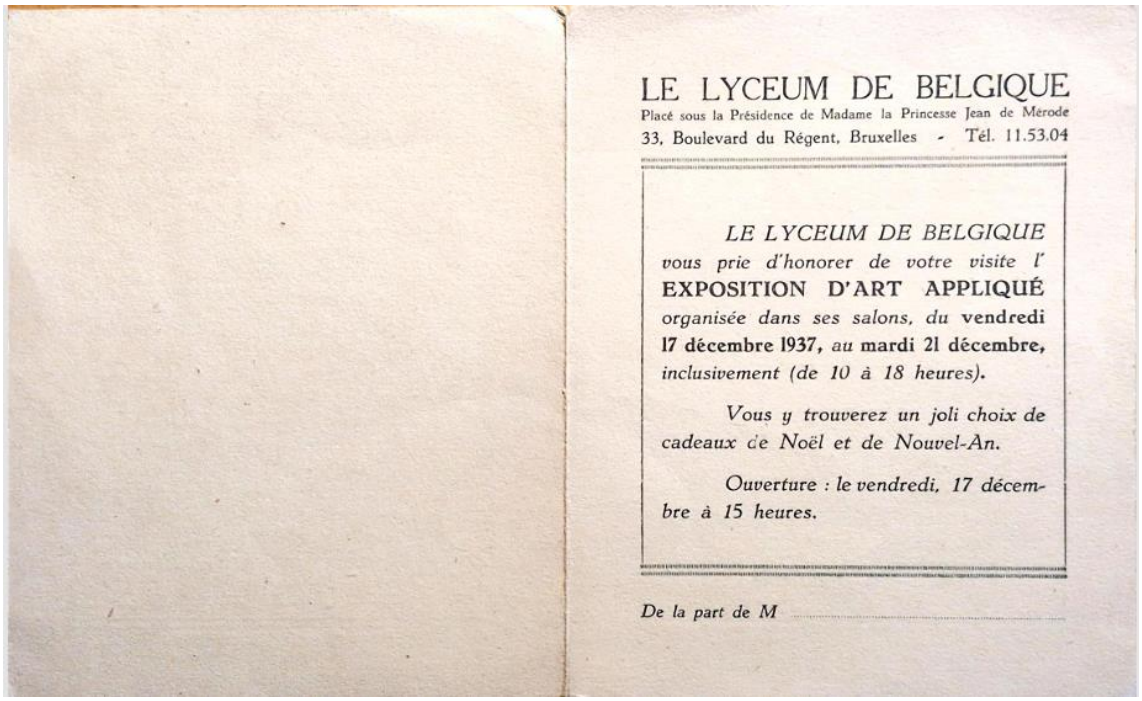
Melle Suzanne REICHERT — **Le Bois peint** — 35, rue des Riches Claires, Bruxelles

Melle Jeanne SERVILLE — **Les Cuirs d'art** — 105, rue du Prévôt, Ixelles

Melle Maria STORDIAU — **La Maroquinerie** — 45, rue du grand Chien, Anvers

Melle Marguerite VERSTRAETE — **Les Etains repoussés** — 19, avenue Milcamps, Bruxelles

10. Lyceum Club, *Catalogus tentoonstelling van 17 tot 21 december 1937,* Archives Yvonne Jansens, Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst van België.

LE LYCEUM DE BELGIQUE

Placé sous la Présidence de Madame la Princesse Jean de Mérode

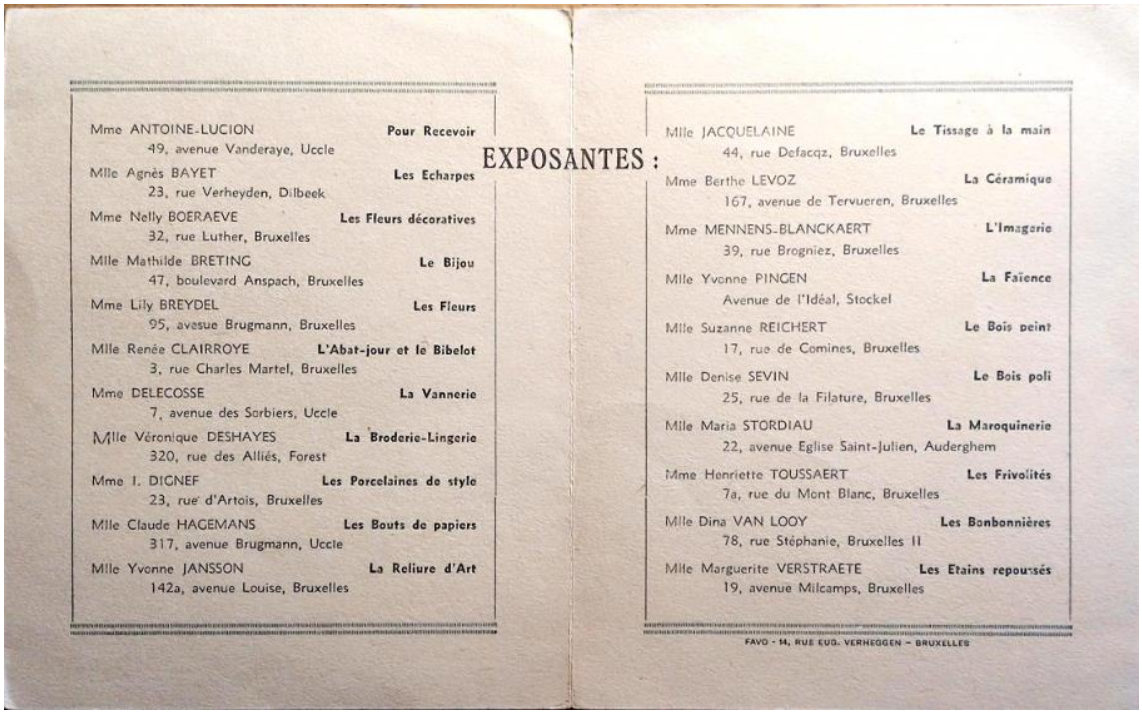
33, Boulevard du Régent, Bruxelles - Tél. 11.53.04

LE LYCEUM DE BELGIQUE vous prie d'honorer de votre visite l' **EXPOSITION D'ART APPLIQUÉ** *organisée dans ses salons, du* **vendredi 17 décembre 1937,** *au* **mardi 21 décembre,** *inclusivement (de 10 à 18 heures).*

Vous y trouverez un joli choix de cadeaux de Noël et de Nouvel-An.

Ouverture : le vendredi, 17 décembre à 15 heures.

De la part de M .....

EXPOSANTES :

Mme ANTOINE-LUCION 49, avenue Vanderaye, Uccle	**Pour Recevoir**
Mlle Agnès BAYET 23, rue Verheyden, Dilbeek	**Les Echarpes**
Mme Nelly BOERAEVE 32, rue Luther, Bruxelles	**Les Fleurs décoratives**
Mlle Mathilde BRETING 47, boulevard Anspach, Bruxelles	**Le Bijou**
Mme Lily BREYDEL 95, avenue Brugmann, Bruxelles	**Les Fleurs**
Mlle Renée CLAIRROYE 3, rue Charles Martel, Bruxelles	**L'Abat-jour et le Bibelot**
Mme DELECOSSE 7, avenue des Sorbiers, Uccle	**La Vannerie**
Mlle Véronique DESHAYES 320, rue des Alliés, Forest	**La Broderie-Lingerie**
Mme I. DIGNEF 23, rue d'Artois, Bruxelles	**Les Porcelaines de style**
Mlle Claude HAGEMANS 317, avenue Brugmann, Uccle	**Les Bouts de papiers**
Mlle Yvonne JANSSON 142a, avenue Louise, Bruxelles	**La Reliure d'Art**
Mlle JACQUELAINE 44, rue Defacqz, Bruxelles	**Le Tissage à la main**
Mme Berthe LEVOZ 167, avenue de Tervueren, Bruxelles	**La Céramique**
Mme MENNENS-BLANCKAERT 39, rue Brogniez, Bruxelles	**L'Imagerie**
Mlle Yvonne PINGEN Avenue de l'Idéal, Stockel	**La Faïence**
Mlle Suzanne REICHERT 17, rue de Comines, Bruxelles	**Le Bois peint**
Mlle Denise SEVIN 25, rue de la Filature, Bruxelles	**Le Bois poli**
Mlle Maria STORDIAU 22, avenue Eglise Saint-Julien, Auderghem	**La Maroquinerie**
Mme Henriette TOUSSAERT 7a, rue du Mont Blanc, Bruxelles	**Les Frivolités**
Mlle Dina VAN LOOY 78, rue Stéphanie, Bruxelles II	**Les Bonbonnières**
Mlle Marguerite VERSTRAETE 19, avenue Milcamps, Bruxelles	**Les Etains repoussés**

FAVO - 14, RUE EUG. VERHEGGEN - BRUXELLES

9 BIBLIOGRAFIE

Primaire bronnen:

Contemporaine persartikels

"Club de Femmes." Journal de Charleroi, 29 november 1903.

"Le Foyer des « autoresses »." *La Reforme*, 20 november 1903.

"Angleterre – un cercle littéraire et scientifique." *La Meuse*, 27 november 1903.

"Un nouveau club à Londres." *Le Matin*, 2 december 1903.

"Lettre de Berlin – Les cercles parlementaires – critique et plagiat – Le Lyceum Club à Berlin." *Le Matin*, 2 december 1904.

"Le préjugé social centre les comédiennes en Angleterre." *Le Petit Bleu du Matin*, 17 april 1905.

"Sarah Bernhart et la Société des gens de lettres - Londres." *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905.

"Londres – Un comité de conciliation anglo-allemend." *Le Petit Bleu du Matin*, 29 november 1905.

"Angleterre – un toast de l"ambassadeur d"Allemagne à Londres." *Journal de Bruxelles*, 4 december 1905.

"Londres – Langage diplomatique." *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905.

"Les faits du jour." *Le Matin*, 4 december 1905.

"Bulletin de l"extérieur - Les relations d"Allemagne avec l"Espagne et l"Angleterre." *Le Patriote*, 4 december 1905.

"Paroles pacifiques de l"ambassadeur d"Allemagne à Londres." *Le Petit Bleu du Matin*, 4 december 1905.

"Les relations anglo-allemandes." *Le Soir*, 4 december 1905.

"Billet de Londres - Les relations anglo-allemandes." *Le Patriote*, 28 december 1905.

"Les femmes s"en melent." *La Meuse*, 12 januari 1906.

"Les femmes s"en melent." *Le Matin*, 13 januari 1906.

"Les relations anglo-allemandes." *L'Indépendance Belge*, 16 januari 1906.

De Coulevain, Pierre. "L"île inconnue." *La Meuse*, 31 oktober 1906.

De Coulevain, Pierre. "L"île inconnue." *La Meuse*, 2 november 1906.

De Coulevain, Pierre. "L"île inconnue." *La Meuse*, 10 november 1906.

"Le mouvement féministe anglais et l"ambassadeur d"Italie." *Le Petit Bleu du Matin*, 11 december 1906.

"Mademe est à son club." *Le Matin*, 7 februari 1908.

"Ces Dames !." *Journal de Bruxelles*, 24 februari 1908.

"Lettre Parisienne – Un cercle de dames : le Lyceum Club. Origine – But – Résultate – Organisation." *Journal de Bruxelles*, 5 november 1908.

"Lettre Parisienne – Un cercle de dames : le Lyceum Club. Origine – But – Résultate – Organisation." *Le Matin*, 5 november 1908.

Madeleine de Goeij, Annie. "Lyceum Club." La Ligue, nummer 3, 1905.

Pierron, Sander. "Salle Boute – Mmes M. Ramy et M. Delecosse, Adrien Colleye." *L'Indépendance Belge*, 1 maart 1908.

"Arts, Sciences et Lettres – Vrije Kunst." *Journal de Bruxelles*, 16 september 1907.

Lecrenier, Nelly. "Carmen Sylva: Première conférence du Lyceum belge donnée par Mlle Hélène de Golesco." *La Ligue*, 1910.

"Memento – Le Lyceum." *La Belgique artistique & littéraire*, maart 1911.

Harry. "Les Propos d"un Sauvage." *Le Peuple*, 2 september 1911.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 12 december 1911.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 13 december 1911.

"Beaux-Arts." *Journal de Bruxelles*, 14 december 1911.

"Beaux-Arts." *Journal de Bruxelles*, 15 december 1911.

"Petits Nouvelles." *L'Indépendance Belge*, 15 december 1911.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 17 december 1911.

"Petite Chronique." *L'Art Moderne*, 10 december 1911.

Nyst, Ray. "Les Salons – Le Lyceum de Bruxelles – Avenue Louise 47." *La Belgique artistique et littéraire*, januari 1912.

Christine. "Chronique bruxelloise." *Le Soir*, 11 januari 1912.

des Ombiaux, Maurice. "Cercles de Femmes (chronique inédite)." *La Meuse*, 10 mei 1912.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 1 juni 1912.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Patriote*, 7 november 1912.

"Arts, Sciences, Conférences, Littérature." *Le Peuple*, 7 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 7 november 1912.

"Théatres & Beaux-Arts: Bruxelles." *L'Indépendance Belge*, 7 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 8 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 8 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 9 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 9 november 1912.

"Petit Chronique." *L'Art Moderne,* 10 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 12 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 12 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 13 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 13 november 1912.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 13 november 1912.

Christine. "Chronique bruxelloise." *Le Soir*, 14 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 14 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 14 november 1912.

"Au Jour le Jour." *L'Indépendance Belge*, 14 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 15 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 15 november 1912.

Nyst, Ray. "Le Lyceum – Art appliqué féminin. Avenue Louise." *La Belgique artistique & littéraire*, 1 december 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 16 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 16 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 18 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 19 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 19 november 1912.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 20 november 1912.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 20 november 1912.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 22 februari 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 23 februari 1913.

"Memento." *La Belgique artistique & littéraire*, 15 mars 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 25 februari 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 26 februari 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 28 februari 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 1 maart 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 2 maart 1913.

"Trois femmes peintres." *L'Indépendance Belge*, 3 maart 1913.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Patriote*, 6 maart 1913.

Nyst, Ray. "Le Lyceum (avenue Louise, 47)." *La Belgique artistique & littéraire,* 1 april 1913.

"Les lettres et les Arts." *L'Indépendance Belge*, 5 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 10 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 12 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 13 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 14 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 15 april 1913.

"Memento." *La Belgique artistique & littéraire,* 15 april 1913.

Nyst, Ray. "Le Lyceum (avenue Louise, 47)." *La Belgique artistique & littéraire* , 15 april 1913.

"Expositions d'art." *L'Indépendance Belge*, 16 april 1913.

V., P."Exposition d'art du Lyceum." *Le Petit bleu du Matin*, 19 april 1913.

"Au Lyceum." *L'Indépendance Belge*, 20 april 1913.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 25 april 1913.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 17 mei 1913.

P., S. "Les Lettres et Les Arts – Une Nouvelle Salle – The AEolian – Une femme-peintre : Mmes S. Catz-Enthoven." *L'Indépendance Belge,* 11 november 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 22 november 1913.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 22 november 1913.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 23 november 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 25 november 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 25 november 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 26 november 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 26 november 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 27 november 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 27 november 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 28 november 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 29 november 1913.

"Petite Chronique." *L'Art Moderne*, 30 november 1913.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 1 december 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 2 1913.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 2 december 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 3 december 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 3 december 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 4 december 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 5 december 1913.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 6 december 1913.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 6 december 1913.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 6 december 1913.

"Petite Chronique." *L'Art Moderne*, 6 december 1913.

"Memento." *La Belgique artistique & littéraire* , 16 december 1913.

Nyst, Ray. "Le Lyceum : Art décoratif." *La Belgique artistique & littéraire,* 16 december 1913.

"Memento." *La Belgique artistique & littéraire* , 16 december 1913.

"La Vie Intellectuele et Artistique." *Le Peuple*, 21 januari 1914.

"Beaux-arts." *Journal de Bruxelles*, 5 februari 1914.

"Beaux-arts." *Le Vingtième Siècle*, 5 februari 1914.

"Beaux-arts." *Journal de Bruxelles*, 6 februari 1914.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 6 februari 1914.

"Petite Chronique." *L'Art Moderne*, 8 februari 1914.

"La journée de Mardi." *L'Indépendance Belge*, 10 februari 1914.

"Beaux-arts." *Journal de Bruxelles*, 5 februari 1914.

"La journée de Mercredi." *L'Indépendance Belge*, 11 februari 1914.

"La journée de Vendredi." *L'Indépendance Belge*, 13 februari 1914.

"Petite Chronique." *L'Art Moderne*, 15 februari 1914.

"La journée de Dimanche." *L'Indépendance Belge*, 16 februari 1914.

"La journée de Mardi." *L'Indépendance Belge*, 17 februari 1914.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 17 februari 1914.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 18 februari 1914.

"La journée de Mercredi." *L'Indépendance Belge*, 18 februari 1914.

"La journée." *Journal de Bruxelles*, 19 februari 1914.

"La journée de Jeudi." *L'Indépendance Belge*, 19 februari 1914.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 19 februari 1914.

"La journée." *Le Vingtième Siècle*, 21 februari 1914.

"Beaux-arts." *Journal de Bruxelles*, 24 februari 1914.

Nyst, Ray. "Le Lyceum – section des Beaux-Arts, (5-20 février)." 1 maart 1914.

"La Vie Intellectuele et Artistique." *Le Peuple*, 13 februari 1914.

"La journée de Dimanche." *L'Indépendance Belge*, 16 februari 1914.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 10 februari 1914.

"Fetes et conferences." *Le Vingtième Siècle*, 11 februari 1914.

"Concerts et conférences." *Le Peuple*, 24 maart 1914.

"La Femme contemporaine – les arts appliqués." *Le Matin*, 6 juni 1914.

"Chronique Mondaine." *L'Indépendance Belge*, 14 juli 1914.

"Au Studio." *Le Quotidien*, 22 januari 1916.

"Le Torpillage des Navires." *Le Vingtième Siècle*, 19 april 1917.

de I., L. "Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 13 maart 1920.

"Bibliothèque de la Femme – La Femme Moderne." *Le Vingtième Siècle*, 29 augustus 1920.

"Un Lunch du Lyceum Club." *Le Soir*, 2 oktober 1920.

"Un Lunch du Lyceum Club." *Le Soir*, 3 oktober 1920.

"La Reconnaissance Belge." *La Dernière Heure*, 11 oktober 1920.

"Le Lunch du Lyceum Club." *L'étoile Belge*, 16 oktober 1920.

"La Reconnaissance Belge." *La Dernière Heure*, 16 oktober 1920.

"Un lunch au Lyceum-Club." *Le Vingtième Siècle*, 17 oktober 1920.

"Un Lunch du Lyceum Club." *Le Soir*, 17 oktober 1920.

Conrardy, Charles. "Galerie du Studio – M. René De Pauw – Mme S. Catz Enthoven." *La Meuse,* 28 oktober 1923.

"Arts, Sciences, Lettres – Expositions, Deux Artistes." *La Libre Belgique*, 29 november 1921.

"Arts, Sciences, Letters – Mme Delecosse." *La Libre Belgique,* 7 december 1922.

"Nos artistes à Paris." *Le Soir*, 29 november 1923.

"La lutte contre les fléaux – un Congrès Internation du Cacer va s"ouvrir à Bruxelles." 18 november 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 19 november 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 20 november 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 21 november 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 22 november 1923.

"Au Lyceum Club." *Gazette de Charleroi*, 23 november 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 23 november 1923.

"Aujourd'hui - Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 20 november 1923.

"Aujourd'hui s'ouvre à Bruxelles le « Congrès du Cancer »." *La Nation Belge*, 21 november 1923.

"Les conférences : Les femmes et la lutte contre le cancer – par le prof. Bayet." *La Nation Belge*, 21 november 1923.

"Le Congrès du cancer – réception des congressistes et visite de S.M. la Reine au « Lyceum Club »." *L'étoile Belge*, 22 november 1923.

"Le Congrès international du Cancer." *Journal de Bruxelles*, 23 november 1923.

"Le Congrès international du Cancer." *Le Vingtième Siècle*, 23 november 1923.

"L'Union Patriotique des Femmes." *Le Soir*, 22 november 1923.

"Informations diverses." *Le Soir*, 25 november 1923.

"Au Conseil national des Femmes Belges." *Journal de Bruxelles*, 27 november 1923.

"Nos Echos." *La Nation Belge*, 15 december 1923.

"Aujourd'hui - Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 14 december 1923.

"Arts, Sciences et Lettres." *La Libre Belgique*, 14 december 1923.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 15 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 16 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 16 december 1923.

"Chronique Musicale." *L'Indépendance Belge*, 16 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 16 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 17 december 1923.

Tellier. "Au Lyceum Club de Belgique." *Vers l"Avenir*, 17 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 18 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 18 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 19 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 19 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 20 december 1923.

D., A. "Expositions d'art." *Le Soir*, 20 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 21 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 21 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 21 december 1923.

M., J. "Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 22 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 23 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 25 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 25 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 26 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 17 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 28 december 1923.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 28 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 28 december 1923.

"Communiqués." *L'étoile Belge*, 29 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 29 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 30 december 1923.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 30 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 30 december 1923.

"Aujourd'hui - Les expositions." *Le Vingtième Siècle*, 31 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 29 december 1923.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 30 december 1923.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 30 december 1923.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 1 januari 1925.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 1 januari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 2 januari 1924.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 4 januari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 5 januari 1924.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 6 januari 1924.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 8 januari 1924.

"La Journée de mercredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 9 januari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 10 januari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 12 januari 1924.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 13 januari 1924.

"La Journée de lundi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 14 januari 1924.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 15 januari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 17 januari 1924.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 18 januari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 19 januari 1924.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 20 januari 1924.

"La Journée de lundi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 21 januari 1924.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 22 januari 1924.

"La Journée de mercredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 23 januari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 24 januari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 26 januari 1924.

J. "En province." *La Libre Belgique*, 27 januari 1924.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 27 januari 1924.

"La Journée de lundi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 28 januari 1924.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 29 januari 1924.

"La Journée de mercredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 30 januari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 31 januari 1924.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 1 februari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 2 februari 1924.

"La Journée de mardi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 5 februari 1924.

"La Journée de mercredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 6 februari 1924.

"La Journée de jeudi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 7 februari 1924.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 8 februari 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 9 februari 1924.

"La Journée de dimanche à Bruxelles." *La Nation Belge*, 10 februari 1924.

"La Journée de lundi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 11 februari 1924.

"La Journée de lundi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 11 februari 1924.

"La Journée de mercredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 13 februari 1924.

"Dépèches – En l"honneur du baron Moncheur." *L'étoile Belge*, 5 februari 1924.

"Le dîner du Lyceum Club de Londres." *Le Vingtième Siècle*, 6 februari 1924.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 6 februari 1924.

"Fête anglo-belge." *La Libre Belgique*, 6 februari 1924.

"Petite Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 27 maart 1924.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 27 maart 1924.

"La Journée de samedi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 29 maart 1924.

"Aujourd'hui - Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 29 maart 1924.

"Echos, Au Lyceum de Belgique." *La Nation Belge*, 31 maart 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 6 april 1924.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 6 april 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 6 april 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 7 april 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 8 april 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 9 april 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 9 april 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 10 april 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 10 april 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 11 april 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 11 april 1924.

"Au Lyceum de Belgique." *L'Indépendance Belge*, 12 april 1924.

"Petite Gazette – Au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 12 april 1924.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 12 april 1924.

"Nos Echos, La Reine." *La Nation Belge*, 12 april 1924.

"Petite Gazette – Mme Maiki Friberg à Bruxelles." *Le Soir*, 29 augustus 1924.

"Echos – Les femmes belges." *L'étoile Belge*, 29 augustus 1924.

"Théâtre et concerts." *La Libre Belgique*, 14 oktober 1924.

"Théâtre et concerts." *La Libre Belgique*, 18 oktober 1924.

H.C., "Chronique Musicale : Le concert Zimmer - Au Lyceum." *L'Indépendance Belge*, 17 oktober 1924.

"Le Coeur et l'esprit des femmes." *Le Soir*, 20 oktober 1924.

"Le Cœur et l'esprit des femmes." *L'étoile Belge*, 21 oktober 1924.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 26 oktober 1924.

"Echos & Nouvelles : Les relations économiques franco-belges." *L'Indépendance Belge*, 13 november 1924.

"Concerts et conférences." *Le Peuple*, 19 november 1924.

"Aujourd'hui – Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 19 november 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 19 november 1924.

"Les relations économiques franco-belges." *L'Indépendance Belge*, 20 november 1924.

"Echos – Une conférence au Lyceum Club." *L'étoile Belge*, 21 november 1924.

"Une conférence sur les Relations économiques franc-belges." *Le Peuple*, 21 november 1924.

"Une conférence d'Yvonne Dusser." *Le Soir*, 21 november 1924.

T., A. "Une conférence… intensive." *Le Courrier de l'Escaut*, 22 november 1924.

"Aujourd'hui – Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 1 december 1924.

S., E. "La rôle des femmes dans la politique." *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924.

S., E. "La rôle des femmes dans la politique." *Journal de Bruxelles*, 3 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 29 november 1924.

S. "Les faits divers." *La Dernière Heure*, 30 november 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 1 december 1924.

"Au Lyceum – Une exposition d'art." *Le Soir*, 1 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 1 december 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 3 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 3 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 2 december 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 5 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 6 december 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 7 december 1924.

"A Bruxelles." *Le Matin*, 17 december 1924.

"Petit-Gazette – sur Emile Verhaeren." *Le Soir*, 17 december 1924.

"Beaux-Arts – l'exposition des beaux-arts au Lyceum de Belgique." *Le Vingtième Siècle*, 3 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 4 december 1924.

"Exposition d'art appliqué, la dentelle." *La Libre Belgique*, 5 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 5 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 6 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 7 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 8 december 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 9 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 9 december 1924.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 10 december 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 10 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 10 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 10 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 11 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 11 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 11 december 1924.

"Beaux-Arts." *Journal de Bruxelles*, 12 december 1924.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 12 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 12 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 12 december 1924.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 12 december 1924.

"La Reine et les artistes." *L'étoile Belge*, 12 december 1924.

"Les Expositions." *La Nation Belge*, 12 december 1924.

"Echos et Nouvelles: La Reine au Lyceum Club." *L'Indépendance Belge*, 12 december 1924.

"Beaux-Arts – Au Lyceum de Belgique." *Le Vingtième Siècle*, 12 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 18 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 18 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 19 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 19 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 20 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 21 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 21 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 22 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 22 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 24 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 24 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 26 december 1924.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 10 december 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 28 december 1924.

"Informations diverses." *Le Soir*, 28 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 28 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 29 december 1924.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 31 december 1924.

"Nos échos." *La Nation Belge*, 12 december 1924.

"Echos et nouvelles." *Le Vingtième Siècle*, 11 december 1924.

"Echos et nouvelles." *Le Vingtième Siècle*, 12 december 1924.

"Remises." *Journal de Bruxelles*, 13 december 1924.

"Echos et nouvelles." *Le Vingtième Siècle*, 13 december 1924.

"Conférences." *Le Soir*, 31 januari 1925.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 23 januari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 25 januari 1925 .

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 26 januari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 26 januari 1925 .

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 27 januari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 28 januari 1925 .

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 29 januari 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 30 januari 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique* 31 januari 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 1 februari 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 2 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 2 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 7 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 8 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 9 februari 1925 .

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 10 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 10 februari 1925.

D., E. "Exposition Delecosse." *La Libre Belgique,* 11 februari 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 11 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 11 februari 1925 .

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 12 februari 1925 .

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 13 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 13 februari 1925.

"Courrier Bruxellois." Gazette Charleroi, 17 februrari 1925.

"Nos Echos." *La Nation Belge*, 12 december 1924.

"Nos Echos et nouvelles." *Le Vingtième Siècle*, 10 februari 1925.

"Petite Gazette." *Le Soir*, 11 februari 1925.

"Les Nouvelles." *Journal de Bruxelles*, 10 februari 1925.

"Les Nouvelles." *Journal de Bruxelles*, 12 februari 1925.

"Nos Echos." *La Nation Belge*, 13 februari 1925.

Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 14 februari 1925.

"Les Nouvelles." *Journal de Bruxelles*, 15 februari 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 15 februari 1925.

"Pour le Home féminin en Campine." *Le Soir*, 15 februari 1925.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 7 maart 1925.

s.t., *La Nation Belge*, 8 maart 1925.

"La Journée de mercredi." *La Nation Belge*, 11 maart 1925.

"Aujourd'hui - Les conférences." *Le Vingtième Siècle*, 11 maart 1925.

"Cours et Conférences." *La Libre Belgique*, 13 maart 1925.

"Petit Gazette – Au Lyceum Club." *Le Soir*, 24 februari 1925. KBR : belgicapress

"Le féminisme tel que l'entend Mme Maria Verone." *L'étoile Belge*, 28 maart 1925.

"La Journée de samedi." *La Nation Belge*, 21 maart 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 21 maart 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 22 maart 1925.

"Aujourd'hui - Les Expositions." *Le Vingtième Siècle*, 22 maart 1925.

"La Journée de dimanche." *La Nation Belge*, 22 maart 1925.

"La Journée de lundi." *La Nation Belge*, 23 maart 1925.

Hardy, Adolphe. “Chronique artistique – une grande artiste belge – Mme Sophie Pir – (A propos de son exposition au Lyceum Club), *Journal de Bruxelles*, 25 maart 1925.

“La Journée de mercredi.” *La Nation Belge*, 25 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 26 maart 1925.

“La Journée de jeudi.” *La Nation Belge*, 26 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 26 maart 1925.

“La Journée de vendredi.” *La Nation Belge*, 27 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 28 maart 1925.

“La Journée de samedi.” *La Nation Belge*, 28 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 29 maart 1925.

“La Journée de dimanche, *La Nation Belge*, 29 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 30 maart 1925.

“La Journée de mardi.” *La Nation Belge*, 31 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 31 maart 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 1 april 1925.

“Mme Nyrop au Lyceum Club de Belgique.” *L’Indépendance Belge*, 4 april 1925.

“Au Lyceum.” *Journal de Bruxelles*, 6 april 1925.

“Petit Gazette – Au Lyceum Club.” *Le Soir*, 6 april 1925.

“Arts & Lettres.” *L’Indépendance Belge*, 4 april 1925.

“Cours et conférences.” *La Libre Belgique*, 4 april 1925.

“La journée de samedi.” *La Nation Belge*, 4 april 1925.

“La Journée.” *L’Indépendance Belge*, 5 april 1925.

“La journée de dimanche.” *La Nation Belge*, 5 april 1925.

“La Journée.” *L’Indépendance Belge*, 6 april 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 6 april 1925.

“La Journée.” *L’Indépendance Belge*, 7 april 1925.

“Les expositions.” *La Libre Belgique*, 1 april 1925.

La Journée.” *L’Indépendance Belge*, 8 april 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 8 april 1925,.

"La journée de mercredi." *La Nation Belge*, 8 april 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 9 april 1925.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 10 april 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 11 april 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 13 april 1925.

"Les expositions." *La Libre Belgique*, 14 april 1925.

"Au Lyceum Club." *L'Indépendance Belge*, 7 mei 1925.

"Petit Gazette – Au Lyceum Club de Belgique." *Le Soir*, 8 mei 1925.

"Petite-Gazette – au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 10 mei 1925.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 16 mei 1924.

"Notes." *L'Indépendance Belge*, 16 mei 1925.

"Informations divers." *Le Soir*, 16 mei 1925.

"Concerts et conférences." *Le Peuple*, 19 mei 1925.

"Au Lyceum Club de Belgique." *Journal de Bruxelles*, 21 mei 1925.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 22 mei 1924.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 22 mei 1925.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 22 mei 1925.

"La Journée de vendredi à Bruxelles." *La Nation Belge*, 22 mei 1925.

"Au Lyceum club de Belgique." *Le Soir*, 24 mei 1925.

"Echos & Nouvelles." *L'Indépendance Belge*, 28 juni 1925.

"Petite Gazette – En l"honneur de Mrs Smedley Mac Lean." *La Libre Belgique*, 28 juni 1925.

"Au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 29 juni 1925.

"Pearl White fait sa publicité." *L'étoile Belge*, 28 augustus 1925.

"Pearl White fait sa publicité." *Gazette de Charleroi*, 30 augustus 1925.

"Petite-Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 15 oktober 1925.

R. "Chronique musicale – au Lyceum." *L'Indépendance Belge*, 21 oktober 1925.

"Echos & Nouvelles." *L'Indépendance Belge*, 29 november 1925.

"Une conférencière Italienne." *Le Soir*, 29 november 1925.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 7 november 1925.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 29 november 1925.

"Conférences." *Le Soir*, 16 december 1925 ; 6.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 16 december 1925.

"Exposition de dentelles." *L'étoile Belge*, 11 december 1925.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 12 december 1925.

"Nouvelles diverses – art applique." *L'étoile Belge*, 13 december 1925.

"Echos – Au Lyceum." *L'Indépendance Belge*, 16 december 1925.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 15 december 1925.

"Exposition de dentelles." *L'étoile Belge*, 16 december 1925.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 17 december 1925.

"La Journée." *L'Indépendance Belge*, 19 december 1925.

"Nos Echos." *La Nation Belge*, 22 december 1925.

"Une exposition au Lyceum." *Le Soir*, 22 december 1925.

"La Journée." *La Nation Belge*, 23 december 1925.

"Echos – Miniatures." *L'étoile Belge*, 26 december 1925.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 30 december 1925.

'arts, sciences et letters." *Le Soir*, 30 december 1925.

"Beaux-Arts." *Journal de Bruxelles*, 30 december 1925.

"La Journée." *La Nation Belge*, 26 januari 1926.

"La Journée." *La Nation Belge*, 28 januari 1926.

A., D. "Expositions d'art." *Le Soir*, 1 februari.

"Petite Gazette – Au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 29 januari 1926.

"Cours et conférences." *L'étoile Belge*, 1 februari 1926.

"Pour les animaux." *L'étoile Belge*, 9 februari 1926.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 10 februari 1926.

"Conférences sur la musique à Bruxelles." *La Métropole*, 30 januari 1926.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 8 maart 1926.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 12 maart 1926.

"Conférences." *Le Soir*, 30 maart 1926.

"Les concerts." *L'étoile Belge*, 14 april 1926.

"Echos – Au Lyceum." *L'étoile Belge*, 16 mei 1926.

D., E. "Exposition S. Catz-Enthoven." *La Libre Belgique,* 18 september 1926.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 7 november 1926.

"Petite Gazette – Au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 20 november 1925.

"Musique." *La Nation Belge*, 26 november 1926, 2 en 5.

"Au Lyceum Club." *Le Soir*, 30 november 1926.

"Communiqués." 27 december *Le Soir*, 1926.

"La journée de lundi." *La Nation Belge*, 20 december 1926.

"La journée de vendredi." *La Nation Belge*, 24 december 1926.

"La journée de samedi." *La Nation Belge*, 25 december 1926.

"La journée de dimanche." *La Nation Belge*, 26 december 1926.

"La journée de mercredi." *La Nation Belge*, 29 december 1926.

"La journée de jeudi." *La Nation Belge*, 30 december 1926.

"L'exposition du Lyceum." *Le Soir*, 30 december 1926.

"Au Lyceum Club." *La Meuse*, 5 januari 1927.

"Conférences." *Le Soir*, 12 januari 1927.

"L'exposition Belge de Londres." *Le Soir*, 16 januari 1927.

"Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 17 januari 1927.

"La journée de mercredi." *La Nation Belge*, 2 februari 1927.

B.,M. "Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 12 februari 1927.

"La journée de samedi." *La Nation Belge*, 12 februari 1927.

"La journée de dimanche." *La Nation Belge*, 13 februari 1927.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 18 februari 1927.

"La journée de vendredi." *La Nation Belge*, 18 februari 1927.

"La journée de samedi." *La Nation Belge*, 19 februari 1927.

"La journée de dimanche." *La Nation Belge*, 20 februari 1927.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 6 maart 1927.

"Petite Gazette – Au Lyceum Club." *Le Soir*, 7 maart 1927.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 27 maart 1925.

B., M. "Arts, Sciences, Lettres." *La Libre Belgique*, 27 maart 1927.

"Echos – Sur Albert Giraud." *L'étoile Belge*, 4 mei 1927.

"Musique." *La Nation Belge*, 27 mei 1927.

"Les concerts." *L'étoile Belge*, 31 mei 1927.

"Au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 7 april 1927.

"Théâtre et concerts." *La Libre Belgique*, 27 oktober 1927.

"La journée de samedi." *La Nation Belge*, 12 november 1927.

"La journée de lundi." *La Nation Belge*, 14 november 1927.

"La journée de mardi." *La Nation Belge*, 15 november 1927.

"La journée de mercredi." *La Nation Belge*, 16 november 1927.

"La journée de jeudi." *La Nation Belge*, 17 november 1927.

"La journée de samedi." *La Nation Belge*, 19 november 1927.

"Billet de Gantois." *La Nation Belge*, 6 december 1927.

"Communique." *La Nation Belge*, 20 december 1927.

"Arts, Sciences et Lettres." *L'étoile Belge*, 15 december 1927.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 16 december 1924.

"Arts, Sciences et Lettres." *Le Soir*, 18 december 1927.

"La Journée de vendredi ." *La Nation Belge*, 23 december 1927.

"La Journée de samedi." *La Nation Belge*, 24 december 1927.

"La Journée de dimanche." *La Nation Belge*, 25 december 1927.

"La Journée de vendredi." *La Nation Belge*, 30 december 1927.

"Trois mois aux Etats-Unis." *Le Soir*, 2 februari 1928.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 19 februari 1928.

"Mathématiques et la musique." *L'étoile Belge*, 2 maart 1928.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 5 maart 1928.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 12 maart 1928.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 19 maart 1928.

"Cours et conférences." *La Libre Belgique*, 25 maart 1928.

"Cours et Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 26 maart 1928.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 8 maart 1928.

"L'origine du jazzband." *La Wallonie*, 5 april 1929.

"Arts, Sciences, Lettres." *Le Soir*, 16 november 1928.

"Communiqués." *Le Soir*, 14 december 1928.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 26 december 1928.

"Les expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 31 december 1928.

"Les expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 3 januari 1929.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 31 december 1928.

"Conférences." *Le Soir*, 6 februari 1929.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 13 februari 1929.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 25 februari 1929.

"Une doctoresse française, au Lyceum club de Belgique." *Les Dernières Nouvelles*, 26 februari 1928.

"Petite Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 18 maart 1929.

"Petite Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 21 maart 1929.

"Conférences." *Le Soir*, 13 april 1929.

"Echos – Au Lyceum." *L'étoile Belge*, 15 april 1929.

"Au Lyceum Club." *Le Soir*, 18 april 1929.

"Conférences." *Le Soir*, 22 april 1929.

"Au Lyceum." *L'étoile Belge*, 25 april 1929.

"Fédération Nationale des femmes libérales." Charleroi de Gazette, 12 juni 1929.

"Fédération Nationale des femmes libérales." *La Nouvelle Belgique*, 15 juni 1929.

"Fédération Nationale des femmes libérales." Charleroi de Gazette, 1 juli 1929.

"A la Fédération Nationale des femmes libérales." *La Nouvelle Belgique*, 6 juli 1929.

"La Fédération nationale des femmes libérales – une journée sociale." *Le Soir*, 7 juli 1929.

"Fédération Nationale des femmes libérales." Charleroi de Gazette, 10 juli 1929.

"A Bruxelles." *La Meuse*, 12 juli 1929.

"L'assemblée générale de la Fédération Nationale des femmes libérales." *La Nouvelle Belgique*, 13 juli 1929.

"Au Lyceum de Belgique." *Les Dernières Nouvelles*, 5 november 1929.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 13 november 1929.

"Nouvelles de l"intérieur." *L"Avenir du Luxembourg*, 5 november 1929.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 18 november 1929.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 28 november 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 14 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 15 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 23 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 24 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 27 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 28 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 29 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 30 december 1929.

"Les Expositions." *Les Dernières Nouvelles*, 31 december 1929.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 23 december 1929.

"Communiqués." *Le Soir*, 24 december 1929.

"La vie libérale." *L'étoile Belge*, 12 juni 1929.

"A la protection." *L'étoile Belge*, 23 december 1929.

"Petite Gazette – les images d'un beau voyage." *Le Soir*, 10 januari 1930.

"La musique." *Le Soir*, 11 januari 1930.

"Conférences." *Le Soir*, 22 januari 1930.

"Petite Gazette – Des images d"Orient." *Le Soir*, 22 januari 1930.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 22 junauri 1930.

"Les conférences – Images d"Orient." *L'étoile Belge*, 23 januari 1930.

"Conférences." *Le Soir*, 10 februari 1930.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 21 februari 1930.

"Conférences." *Le Soir*, 10 maart 1930.

"Conférences." *Le Soir*, 23 maart 1930.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 26 maart 1930.

"Un déjeuner." *Le Soir*, 2 april 1930.

"La Vie Littéraire – au lyceum de Belgique." *Le Peuple*, 14 april 1930.

"Communiqués." *Le Soir*, 7 april 1930.

"Conférences." *Les Dernières Nouvelles*, 9 april 1930.

"Musique." *Le Soir*, 12 oktober 1930.

"Théâtre et concerts." *La Libre Belgique*, 16 oktober 1930.

"Petite Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 17 oktober 1930.

"Petite Gazette – Au Lyceum." *Le Soir*, 14 november 1930.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 14 november 1930.

"Arts et lettres." *La Métropole*, 12 december 1930.

"La Lyceum de Belgique." *La Dernière Heure*, 13 december 1930.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 13 december 1930.

G. "Une exposition au Lyceum de Belgique." *La Dernière Heure*, 15 december 1930.

"La Vie Artistique" *Le Peuple*, 16 december 1930.

"La Vie Artistique." *Le Peuple*, 18 december 1930.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 18 december 1930.

Harry, Gerard. "L"ascension de la Femme – Autour d"une exposition féminine (chronique inédite)." *La Meuse*, 26 december 1930.

"Marcelle Tinayre au Lyceum de Belgique." *Le Soir*, 17 februari 1931.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 15 februari 1931.

"Au Lyceum." *Le Soir*, 28 februari 1931.

"Memento." *L'étoile Belge*, 11 maart 1931.

B., A. "Au Lyceum." *Le Soir*, 13 maart 1931.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 13 maart 1931.

"Conférences." *Le Soir*, 25 maart 1931.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 7 mei 1931.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 5 mei 1930.

"Nos actualités." L"illustration congolaise, 1 augustus 1931, 25.

s.t., *Gazette de Charleroi*, 22 november 1931.

"En Ville." *Journal de Charleroi*, 23 november 1931.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 9 januari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 6 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 7 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 8 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 9 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 10 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 11 februari 1932.

"Chronique des Beaux-Arts." *La Meuse*, 13 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 13 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 14 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 15 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 16 februari 1932.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 18 februari 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 8 februari 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 8 februari 1932.

"Memento." *L'étoile Belge*, 8 februari 1932.

"Les Expositions." *L'étoile Belge*, 9 maart 1932.

"Au conseil national des femmes belges." *L'étoile Belge*, 23 mei 1932.

"Amelia Earhart à Bruxelles." *L'étoile Belge*, 11 juni 1932.

"Mrs Earhart à Bruxelles." *La Dernière Heure*, 11 juni 1932.

"La journée d"Amélia Earhart." *La Dernière Heure*, 14 juni 1932.

"Mrs Amélia Earhart à Bruxelles." *La Meuse*, 11 juni 1932.

"Mrs Amélia Earhart à Bruxelles." *Le Peuple*, 11 juni 1932.

"Miss Amélia Earhart à Bruxelles." *La Métropole*, 14 juni 1932.

"Mrs Amélia Earhart à Bruxelles." *La Meuse*, 14 juni 1932.

"Billet Bruxellois." *Vers l"Avenir*, 14 juni 1932.

"Cette semaine." *Le Soir Illustré*, 18 juni 1932.

"Mosaïque." *Femme*, 11 september 1932.

"Au Lyceum de Belgique." *L'étoile Belge*, 22 juni 1932.

"Au Lyceum de Belgique." *L'étoile Belge*, 24 juni 1932.

"Au Lyceum de Belgique." *L'étoile Belge*, 27 juni 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 25 november 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 10 december 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 12 december 1932.

s.t., *Femme*, 25 december 1932.

"Chronique des Beaux-Arts." *La Meuse*, 31 december 1932.

"Memento." *L'étoile Belge*, 4 januari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 5 januari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 6 januari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 11 januari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 16 januari 1933.

"Une conférence de Mme Delarue-Mardus." *L'étoile Belge*, 22 januari 1933.

"L'ange du bizarre." Mosaïque, *Femme*, 22 januari 1932.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 10 februari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 13 februari 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 21 maart 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 22 maart 1933.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 24 maart 1933.

"Memento." *L'étoile Belge*, 3 april 1933.

"Luther precurseur du movement national-socialiste." Gazette Charleroi, 18 november 1933.

"La politique allemande." *Vers l"Avenir*, 18 november 1933.

"Au Lyceum." *L'étoile Belge*, 17 december 1933.

"Au conseil national des femmes belges." *La Dernière Heure*, 25 januari 1934.

"Les coloniales de la première heure." *La Dernière Heure*, 21 mei 1934.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 21 mei 1934.

"Echos." *La Métropole*, 6 juni 1943.

"Informations." *Le Peuple*, 30 oktober 1934.

"Salon de la femme coloniale." *La Meuse*, 10 november 1934.

"Chez les femmes libérales." *L'étoile Belge*, 30 november 1934.

"Dans le Parti – Le Banquet des Femmes libérales." *L'étoile Belge*, 10 december 1934.

"Chronique du Grand-Bruxelles – Au Lyceum." *L'étoile Belge*, 14 december 1934.

J. "Quand les femmes libérales reçoivent." *La Dernière Heure*, 10 december 1934.

"La Vie Artistique." *Le Peuple*, 23 december 1934.

"En sortant d'un salon." *Le Courrier d"Afrique*, 9 december 1934.

"Le féminisme et l'art." *Les Beaux-Arts*, 7 december 1934.

"Le Monde Féminin." *L'étoile Belge*, 1 januari 1935.

"Conférences." *Les Beaux-Arts*, 1 februari 1935.

"Au Lyceum de Belgique." *L'étoile Belge*, 6 februari 1935.

"Conférences." *Les Beaux-Arts*, 8 maart 1935, 21.

"Conférences." *Les Beaux-Arts*, 22 maart 1935, 29.

"Conférences." *Les Beaux-Arts*, 20 maart 1935, 30.

"Au Conseil International des Femmes." *Journal de Charleroi*, 15 juni 1935.

"Conférences." *Les Beaux-Arts*, 1 november 1935, 31.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 19 december 1935.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 9 januari 1936.

"Le Pays." *L'étoile Belge*, 19 maart 1936.

L.P., "La Vie Artistique." *Le Peuple*, 20 maart 1936.

"Echos et Nouvelles." *Journal de Charleroi*, 24 maart 1936.

"Au Lyceum de Belgique." *Vers l"Avenir*, 24 maart 1936.

de Beucken, Jean Jacob. "Exposition de Livres au Lyceum de Belgique." *La Meuse*, 25 maart 1936.

"Les Femmes de Lettres Belges." *Sarabée*, 1 april 1936.

William Burls, Mme. "Les Femmes écrivains de Belgique." *Le Musée du livre. Bulletin Mensuel*, 1 april 1936.

Lambotte, Emma. "Journées Féminines – Une semaine à l"honneur des femmes de lettres et romancières." 11 april 1936.

"La Fédération de Bridge et ses cercles." *Le Pays Réel*, 6 juni 1936.

"Les conférences." *Les Beaux-Arts*, 12 juni 1936, 30.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 14 oktober 1936.

"Les Expositions." *Les Beaux-Arts*, 16 oktober 1935, 35.

"Cuminiques." *Le Pays Réel*, 20 oktober 1936.

"Mondanités." *Sarabée*, 1 november 1936.

"Cours et conférences." *Le Pays Réel*, 24 november 1936.

"Cours et conférences." *Le Pays Réel*, 9 december 1936.

"Au Lyceum." *Pourquoi pas?*, 8 januari 1937.

"S.A.R. la Princesse Sixte de Bourbon Parme à Bruxelles." *Le Pays Réel*, 21 januari 1937.

"En l"honneur de la Princesse Sixte de Bourbon." *Le Pays Réel*, 1 februari 1937.

"La journée à Bruxelles." *La Cité Nouvelle*, 13 januari 1937.

"La journée à Bruxelles." *La Cité Nouvelle*, 16 januari 1937.

"La journée à Bruxelles." *La Cité Nouvelle*, 8 februari 1937.

"Conférences." *Le Pays Réel*, 9 februari 1937.

"La journée à Bruxelles." *La Cité Nouvelle*, 10 februari 1937.

"Conférences." *Le Pays Réel*, 21 februari 1937.

"Conférences." *Le Pays Réel*, 23 februari 1937.

"La journée à Bruxelles." *La Cité Nouvelle*, 24 februari 1937.

"Chez les Croix du Feu." *Le Pays Réel*, 22 februari 1937.

"Chez les Croix du Feu." *Le Pays Réel*, 2 maart 1937.

"Chez les Croix du Feu." *Le Pays Réel*, 27 maart 1937.

"La femme artiste dans la vie d'Aujourd'hui." *L'étoile Belge*, 20 april 1937.

"Une soirée symboliste au Lyceum." *La Cité Nouvelle*, 30 april 1937.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 2 mei 1937.

"Au conseil national des femmes belges." *Le Pays Réel*, 17 mei 1937.

"Les conférences." *Les Beaux-Arts*, 21 mei 1937, 30.

"Le régionalisme littéraire." *Le Musée du livre. Bulletin mensuel*, 1 mei 1937.

"Les expositions." *Les Beaux-Arts*, 14 mei 1935.

"Les expositions." *Les Beaux-Arts*, 21 mei 1937.

"Les expositions – une exposition de livre sur le régionalisme." *Le Peuple*, 22 mei 1937.

"Au Lyceum de Belgique." *Le Pays Réel*, 22 mei 1937.

"Les Expositions , *Le Pays Réel*, 23 mei 1937.

"Expositions." *Les Beaux-Arts*, 28 mei 1937.

"Les Expositions , *Le Pays Réel*, 28 mei 1937.

"Les conférences." *Les Beaux-Arts*, 21 mei 1937.

"Les Conférences." *Les Beaux-Arts*, 28 mei 1937.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 6 november 1936.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 9 december 1936.

"Echos et nouvelles." *La Métropole*, 13 juni 1938.

"A Bruxelles." *La Meuse*, 15 juni 1938.

"A l'Union des femmes coloniales – la manifestation en l'honneur de madame Dardenne." *La Métropole*, 17 juni 1938.

"Au Lyceum – Le Folklore vivant." *La Cité Nouvelle*, 10 november 1938.

"La Journée de dimanche." *L'étoile Belge*, 20 november 1938.

"La Journée." *La Cité Nouvelle*, 24 november 1938.

"Spectacles." *La Cité Nouvelle*, 25 november 1938.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 8 december 1938.

E.D., "Expositions d'art." *La Libre Belgique,* 16 december 1938.

"La Vie Artistique." *Le Peuple*, 14 januari 1939.

"Aujourd'hui." *La Cité Nouvelle*, 18 januari 1939.

"Aujourd'hui." *La Cité Nouvelle*, 19 januari 1939.

"Aujourd'hui." *La Cité Nouvelle*, 20 januari 1939.

"Aujourd'hui." *La Cité Nouvelle*, 21 januari 1939.

"Aujourd'hui." *La Cité Nouvelle*, 22 januari 1939.

"Nos Echos." *La Dernière Heure*, 12 februari.

"Chronique Musicale." *L'étoile Belge*, 17 februari 1939.

"Echanges d'art internationaux." *L'étoile Belge*, 30 maart 1939.

"Exposition à Bruxelles de travaux indigènes congolais." *Le Courrier d"Afrique*, 19 april 1940.

G.D. Perier, "Rythmes Nègres." *Le Barbelé*, 25 april 1940.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 17 april 1940.

"Expositions." *L'étoile Belge*, 18 april 1940.

Archivalia

Lyceum Club. *Aanmeldingsformulier*. s.d., Collection Fauconnier 990. Archief van de Stad Brussel.

Nels. *Le Lyceum Club de Belgique – Galerie*. s.d, Photos Club Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Nels. *Le Lyceum Club de Belgique – Salon*. s.d, Photos Club Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Nels. *Le Lyceum Club de Belgique – Salle à Manger*. s.d, Photos Club Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Brief met vermelding van de sluiting van de club. s.d., Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Lyceum Club. *Statuts*. 1923, Collection Fauconnier 990. Brussel: Archief van de stad Brussel.

Lyceum Club. *Statuts*. 1923, Statutes and Membres Lists 1923-1930. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Lyceum Club. *Liste des Membres*. s.d., Statutes and Membres Lists 1923-1930. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Lyceum Club. *Liste des Membres*. 1930-1931, Statutes and Membres Lists 1923-1930. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Briefwisseling Jane Brigode en Madame W. Burls met Madame M. Werbrouck. 1 februari 1936, Brussel: Museum van Geschiedenis en Kunst.

Verslag van het proces verbaal over het statuut door de 'Conseil Supérieure' van Union Patriotique des femmes belges. 16 maart 1946, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Briefwisseling Jane Brigode en Madame E. Sprecher-Robert. 12 oktober 1936, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Briefwisseling Jane Brigode en Madame E. Sprecher-Robert. 1936, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Briefwisseling Jan Brigode en Madame B. Robert. 1 december 1936, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Lyceum Club. *Catalogus tentoonstelling van 17 tot 21 december 1936*. 1936, Archives Yvonne Jansens. Bussel: Archief voor Hedendaagse Kunst van België:

Lyceum Club. *Catalogus tentoonstelling van 17 tot 21 december 1937*. 1937, Archives Yvonne Jansens. Brussel: Archief voor Hedendaagse Kunst van België.

Brief van Jane Brigode aan onbekend. 1939, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Briefwisseling Jane Brigode en Madame M. Werbrouce. 13 april 1940, Brussel: Museum van Geschiedenis en Kunst.

Briefwisseling Jan Brigode en Madame B. Robert. 25 november 1940, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Lyceum Club. *Brief – Statuts 1938-1939*. 15 april 1946, Correspondence Brussels. Zürich: Internationaal archief Lyceum Club.

Secundaire literatuur

Antonietta Transfori, Maria. '"Elles deviendront des peintres" femmes artistes et champ social de l'art.' Vertaald door François-Régis Lorenzo. In *Rassegna italiana di Sociologia,* nr. 4, 2001.

Berger, Émilie. 'Les créatrices « libres » : faire carrière sans père ni mari artiste.' In *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914).* Milan : Sylvana Editorial, 2016.

Bretterton, Rosemary. 'Women artists, modernity and suffrage cultures in Britain and Germany 1890-1920.' *In Women artists and modernism.* Manchester University Press, 1998.

Broude, Norma en Mary D. Garrard. 'Introduction' in *Reclaiming female agency: feminist art history after postmodernism.*' University of California Press : 2005.

Bruyneel, Jonas. "Anna Boch, een impressionistische reis." In *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 1 juli 2023.

Carlier, Julie. "Moving beyond boundaries. An entangled history of feminism in Belgium, 1890-1914." PHD diss, Universiteit Gent, 2010.

Carpiaux, Véronique en Denis Laoureux. 'Naître femme, devenir artiste.' In *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914).* Milan : Sylvana Editorial, 2016.

Caspers, Barbara. 'La femme artiste et femme d'artiste,' in Les femmes artistes et femmes d'artistes au sein des groupes artistique des XX (1884-1893) et de la Libre Esthétique (1894-1914).' Masterproef, Vrije Universiteit Brussel, 2015.

Caspers, Barbara. 'Les liens de parenté dans la construction des carrières des femmes artistes en Belgique.' in *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914).* Milan : Sylvana Editorial, 2016.

Coenen, Marie-Thérèse, France Huart en Sophie Periera. *Centre Féminin d'Education Permanente Asbl, 1956-2006 : « 50 ans d'action au service de la cause des femmes ».* Centre Féminin d'Education Permanente, 2006.

Coussement, Alexia. "Kan men bloemen kweken in de hel? De Belgische kunsthandel tijdens de Eerste Wereldoorlog." Masterproef Universiteit Gent, 2015-2016.

Creusen, Alexia. 'Femme et artiste dans la Belgique du XIXe siècle.' In *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914).* Milan : Sylvana Editorial, 2016.

Creusen, Alexia. *Femmes artistes en Belgique : XIXe et début XXe siècle*. L'harmattan : 2007.

Deneckere, Gita en Bruno De Wever en Tom De Paepe, Guy Vanthemsche. *Een geschiedenis van België*. Gent: Academia Press, 2022.

Devillez, Virginie (redacteur), Stefan Huygebaert en Wendy Van Hoorde. *Anna Boch: een impressionistische reis*. Veurne: Hannibal Books, 2023.

Devillez, Virginie. *Retour à l'Ordre 1918-1945: Art et Politique en Belgique*. Brussel : Editions Labor, 2002 .

Etienne, Noémie. 'La pensée dans la pratique: le cas de Marie-Jacob Godefroid, restauratrice de tableaux au 18e siècle.' In *Plumes et Pinceaux. Discours de femmes sur l'art en Europe (1750-1850).* Paris: Presses du Réel, 2012.

Ferres, Kay. 'The Lyceum Club and the Making of the Modern Woman.' In *Queensland Review*, nr. 21 – 1, 2014.

Fierens, Jacques. 'Marie Popelin, première femme belge docteure en droit.' In *Revue Quart Monde*, nr. 257, 2021.

Foucher Zarmanian, Charlotte. 'Le Louvre des femmes. Sur quelques présupposés à l'égard des femmes dans les musées en France au XIXe siècle.' In *Romantisme*, 3 nr. 173, 2016.

Garb, Tamar. *Sisters of the Brush: Women's Artistic Culture in Late Nineteenth-Century Paris*, New Haven en Londen: Yale university Press, 1994.

Jacques, Catherine en Valérie Piette. "L'Union des femmes coloniales : un réseau, un milieu." In *Histoire des femmes en situation coloniale. Afrique et Asie, XXe siècle*, ed. Anne Hugon. Parijs: Karthala, 2004.

Jacques, Catherine en Valérie Piette. 'La femme européenne au Congo belge: un rouage méconnu de l'entreprise coloniale. Discours et pratiques (1908-1940).' In *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 49, nr. 3, 2003.

Jacques, Catherine. 'Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970.' In *Courrier Hebdomadaire du CRISP*, nr 2012-2013, 2009, 7;

Jacques, Catherine. *Les féministes belges et les luttes pour l'égalité politique et économique 1918-1968.* Brussel : Académie Royale de Belgique, 2013.

Jesús Horta, María. 'El *Lyceum Club*. Un foca de modernidad en el Madrid de entregeurras.' in *Ispanyol dili edebiyati arastirmalari*. Istanbul: 2020.

Klarenbeek, Hanna. *Penseelprinsessen & broodschilderessen: vrouwen in de beeldende kunst 1808-1913.* Bussem: Thoth, 2012.

Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België. "Bezoekersgids: Female artists, Femmes fatales & women as objects." Brussel: Konlijke Musea voor Schone Kunsten van België, 2019.

Laoureux, Denis. 'La vocation artistique à l'épreuve du genre dans la Belgique du XIXe siècle.' in *Femmes artistes : les peintresses en Belgique (1880-1914).* Milan : Sylvana Editorial, 2016.

Laoureux, Denis. 'Le Cercle des femmes peintres de Bruxelles : un collectief, quatre expositions (1888-1893).' in *Artl@s Bulletin*, vol. 8, nr. 1, Women Artists Shows. Salons. Societies (1870s-1970s), 2019.

Laoureux, Denis. 'Les artistes femmes dans les acquisitions d'Etat en Belgique (1860-1914).' 2020.

Mangini, Shirley. 'The Lyceum Club's Madrid: a feminist refuge in a hostile capital.' in *Asparkía Investigació feminista*, 2013.

Mu.ZEE. "Bezoekersgids: Anna Boch – een impressionistische reis." Oostende: Mu.Zee, 2023.

Nochlin, Linda. "Starting from scratch: the beginnings of feminist art history." In *Women Artists: The Linda Nochlin reader*, ed. Maura Reilly. Thames & Hudson Ltd, 2020.

Nochlin, Linda. "Why have there been no great women artists." in *Women Artists: The Linda Nochlin reader* ed. Maura Reilly. Thames & Hudson Ltd, 2020.

Noël, Denis. 'Les femmes peintres dans la seconde moitié du XIXe sciècle.' In *CLIO, Women, Gender, History,* nr. 19, 2004.

Piette, Valérie. "Des difficultés d'être *outsiders* dans le paysage politique belge: de la bonne ménagère à Miss Flandre." In *Parlements – Revue d'histoire politique*, 1 n° 19, 2013.

Pollock, Griselda. *Differencing the canon : feminist desire and the writing of Art's histories*. USA en Canada: Routledge, 1999.

Raymaekers, Jay. 'The Musée de la vie indigène in Leopoldville.' In *Bulletin des séances de l'Académie royale des sciences d'Outre-mer*, vol. 62, 2016.

Rosseli, Lucia. 'The literary events of a women's Club: the Lyceum Club of Florence.' in *JLIS.it* nr. 3 – 15, 2024.

Scott, Joan W. "Feminism's History." In *The Feminist History Reader*, ed. Sue Morgan. Londen en New York: Routledge, 2006.

Sterckx, Marjan. 'Vrouwelijke beeldende kunstenaars in Vlaanderen van ca. 1800 tot 1950: geen sinecure.' In *Vrouwenzaken - Zakenvrouwen : Facetten van Vrouwelijk Zelfstandig Ondernemerschap in Vlaanderen 1800-2000*, reds. Leen Van Molle en Peter Heyrman. Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2001.

Sterckx, Marjan. *Sisyphus' dochters: beeldhouwsters en hun werk in de publieke ruimte (Parijs, Londen & Brussel, ca. 1770-1953)*. Brussel: Paleis der Academiën, 2012.

Struyven, Christiane. "Belgische kunstenaressen van 1880 tot 1920." In *Recht in Beweging*. Antwerpen/'s-Hertogenbosch: Gompen & Svacina, 2024.

Struyven, Christiane. *Wie is bang voor vrouwelijke kunstenaressen: Belgische kunstenaressen van 1880 tot nu* . Lannoo, 9 oktober 2025.

van der Stighelen, Katlijne. *Elck zijn waerom : vrouwelijke kunstenaars in België en Nederland 1500-1950*. Gent: Ludion, 1999.

van Drenth, Annemieke en Francisca de Haan. *The Rise of Caring Power. Elisabeth Fry and Josephine Butler in Britain and the Netherlands*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1999.

Wiertz, Wendy et. al.'Vrouwen, voedselhulp en vaderlandsliefde in de eerste wereldoorlog (1914-1918).' in *Phoebus Focus*, nr 642, Veurne: Hannibal Books, 2024.

Wiertz, Wendy. *Adellijk en artistiek – amateurkunstenaressen met blauw bloed in België (1815-1914)*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2023.

Internetbronnen

Grace Brockington, ““A World Fellowship”: The founding of the international Lyceum Club for Women artists and writers.” https://www.lyceumclub.nl/uploads/A_World_Fellowship_The_founding_of_the_I.pdf.

S.n., ”Galerie Lyceum,” s.d. laatst geraadpleegd 9 maart 2026, https://nl.wikipedia.org/wiki/Galerie_Lyceum.

10 Illustratieverantwoording

Afbeelding 1: https://artuk.org/discover/stories/the-unconventional-couple-maxwell-armfield-and-constance-smedley. Laatst geraadpleegd 30/05/26.

Afbeelding 2: https://rosavzw.be/nl/themas/rolmodellen/feminisme-vrouwenbeweging/marie-popelin. Laatst geraadpleegd 30/05/2026.

Afbeelding 3: Uit: Nels, Paul. *Le Soir Illustrée*. Fonds Nationale de l'art belge – exposition d'oeuvres d'amateur. Brussel: Archief van de Hedendaagse Kunst in België, 2 mei 1936, 10.

Afbeelding 4: https://loc.getarchive.net/media/mme-jane-brigode-belgian-suffragist-half-length-portrait-facing-left. Laatst geraadpleegd op 30/05/2026.

Afbeelding 5: Uit: 'Cette semaine' *Le Soir Illustré*. 18 juni 1932, 2.

11 11 APPENDIX

A

Abeloos, Sonia (1876-1969)
Adine, Frane
Anthoine
Antoine-Lucion
Art, Berthe (1857-1934)

B

Barbedor
Bayet, Agnès
Beckers, Louthy/Lothy
Bender
Bernard, Jenny
Blanc-Garin, Marie
Blanchart, Hélène
Boch, Anna (1848-1936)
Boeraeve, Nelly
Borlée Heetveld
Bosché, Henriette (1872-1949)
Breling (vermeld als de zussen Breling)
Breting, F.
Breting, Mathilde
Breydel, Lily
Broting, Estelle
Broting, Mathilde
Brouhon

C

Callet-Carcano, Marguerite (1878-?)
Canivet-Montald, Gabrielle (1867-1942)
Canon-Legrand, Laure
Carnels, Valentine
Caruel
Catz-Enthoven, Sarah
Charles Wiener
Clairroye, Renée
Cochius, Clara Catharina (1885-1963), vermeld onder het pseudoniem Poppy Cochuis
Cornette
Cousmine

D

d'Ieteren
Daenen
Danse, Louise (1867-1948)
Darm, G.
de Bièvre
de Blieck, Agnès

de Haulleville, Laurence
de Heneffe, Berthe
De Keyser-Carette, Cahet
de Loneux, Eva
de Mesmaecker, Anna-Marie (1865-1947)
De Mesmaeker
De Neef, H.
De Oeiler
de Wapenaert, E.
De Weert, Anna (1867-1950)
de Wildeman, Simone (1895-1979)
de Witte, Delboue (la baronne)
de Witte, Marthe (1893-1976)
Delasse
Delbovier, Elsa
Delecosse-Heyninickx, Marguerite (1871- ?)
Demaeret
Demoulin-Laudy, Helene
Denekamp, Corrie
Dermont, Gabrielle
Deshayes, Valentine
Deshayes, Véronique
Destrée-Danse, Marie (1866-1942)
Detrez, Nine
Dewin
Dielman, Marguerite (1865-1942)
Dignef, J.
Dom, Gabrielle
du Monceau de Bergendael, Mathilde (Comtesse) (1877-1952)
Dumontier
Dupont, Mariette

E

Engelhardt, L.

F

Fanuël
Feremans-Warzée
Fontana, Martha
Franck, A.
Funck-Hellet, Madeleine (1891-1976)

G

Gilsoul-Hoppe, Ketty (1868-1939)
Godart, Lisette

H

Hagemans, Claude
Hagemans, Germaine
Hanau
Hellens
Hendrix-mesens

Hermant de Keuster
Hermant, Manette (1880-1957)
Heuschling, Gisèle
Heyghers, G.
Heyligers
Heyligers, G.
Hovinne, Jane
Howet, Marie (1897-1984)
Hoyoux

J

Jacquelaine
Jansson, Yvonne
Joris, Léontine (1870-1962)
Joseph Penso (vrouw van)
Jules-Mathieu, Estelle

L

Lacroix, Clémence (1849-1925)
Lallet
Lambert-Cluysenaer
Lambiotte
Lappen
Levoz, Berthe
Luppens, Berthe

M

Macoir-Capart
Maingie, Paula
Marleihac
Marsick
Mathus, Jane
Messens-Blanckaert, M. J.
Meunier, Georgette (1859-1951)
Molitor, Marie (1868-1938)
Mommen
Monhaval (vermeld als de zussen Monhaval)

O

Odeurs, Elise

P

Pasquier, Oulda (1889-?)
Paule Bisman (vrouw van)
Pincen, Yvonne
Pinchaart/Pincart
Pinsmaille
Pir, Sophie (1858-1936)

Q

Quinaux, Gabrielle (1902- ?)

R

Ramy, M.
Reichert, Suzanne
Rocher
Rolin
Ronner, Alice (1857-1957)
Ronner, Emma (1860-1936)
Ronner, Marie-Thérèse/Marianne-Mathilde

S

Samuel-Blum, Juliette (1877-1931)
Sarton-Elwes, Mabel Eleanor (1881 - 1950)
Schokaert, Simon
Schwartz, Mariette (1890-?)
Serville, Jeanne
Serville, Suzanne
Sevin, Denise
Simon Piret, Hélène (1864-1947)
Simon-Piret
Simons
Sispen/Sisjen
Spruyide Bay
Stoep
Stordiau, Maria

T

Taillet, Charlotte
Toussaert, Henriette
Toussaint, Marie

U

Urban
Uytterschaut, Claire (1883-1969)

V

Van Biesbroeck
Van Campenhout
Van den Bussche, Jeanne (1868-1935)
Van der Mensbrugghe
Van der Vin, Gabrielle
Van Goethem
Van Hagendoren
Van Looy, Dina
Van Mulders
Van Raemdonck
Vander Straeten
Vander Straeten, El.
Verbeke, Jane
Verboeckhoven, Marguerite (1865-1949)
Verdhurt
Verstraete, Marguerite
Voortman, Clara (1853-1926)

W

Wasch, Jeanne
Waxweiler, Maria
Weil
Weiler, Suzanne (1871-1960)
Wiggin, Mignon
Wiggins
Wildeman, Suzanne
Witte, Oulda
Wulgarden
Wytsman-Trullemans, Juliette (1866-1925)